

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Hidrokarbon Nakil Hatlarının Geçiş ve Terminal Ülkesi
Olarak Türkiye: Tehditler ve Fırsatlar

Alter Kahraman

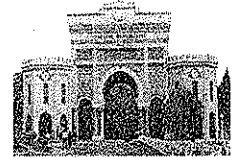
2501080464

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet K. Han

İstanbul 2010



T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ



TEZ ONAYI

Enstitümüz SİYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı'nda ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan 2501080464 numaralı ALTER KAHRAMAN'ın hazırladığı "HİDROKARBON NAKİL HATLARININ GEÇİŞ VE TERMİNAL ÜLKESİ OLARAK TÜRKİYE:TEHDİTLER VE FIRSATLAR" konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 04.01.2011 SALI günü saat ..13.00... yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**KABULLÜ**.....'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
DOÇ.DR.LEVENT ÜRER	KABULLÜ	
DOÇ.DR.BURAK SEMİH GÜLBOY	KABULİS	
DOÇ.DR.NAMIK SİNAN TURAN	KABUL	
YRD.DOÇ.DR.AHMET KASIM HAN	KABULLÜ	
YRD.DOÇ.DR.İLKER AKTÜKÜN	Düzeltilme	

ÖZ

Orta Asya ve güney Kafkasya'nın enerji kaynakları Sovyetlerin 1991'de dağılmasıyla dış dünyanın ilgisine açılır. Yeni konjonktürde, bu kaynakların hangi güzergâhı izleyerek dünyaya ulaşacağı en önemli gündem maddelerinden biri olur. Tüm diğer aktörler gibi Ankara da bölgeye olan ilgisini gösterir. Türkiye'nin önerisi Anadolu'dan geçip Akdeniz'e ulaşan bir petrol boru hattıdır. Bu hattın (BTC) gerçekleşmesi yönünde kuvvetli adımların atılması bazı hatların (BTE) önünü açar, diğer bazılarının (ITGI, Nabucco) önündeki psikolojik engelin kalkmasına neden olur. Türkiye'nin doğu ve güneyindeki enerji zengini ülkelerin kaynaklarını kendi topraklarından dünya pazarlarına ulaştırma, bu ülkeler ile batısındaki enerji ihtiyacı içindeki ülkeler arasında bir enerji köprüsü, transit ülke olma politikası 90'lardan itibaren bir devlet siyasasıdır. Çalışmamızda 90'ların başından itibaren bu amaçla neler yapıldığını örnek hatlar yoluyla işlemeye ve Türkiye'nin rakiplerini, ortaklarını, avantajlarını, önündeki engelleri göstermeye çalıştık.

ABSTRACT

The South Caucasus and Central Asia's energy resources were brought to the attention of the outside world after the Soviet Union dissolved in 1991. In the new conjuncture, one of the most important agenda items is that which route will be chosen to send these resources to the world. Like all the other actors, Ankara shows its interest to the region. Turkey's proposal is an oil pipeline starting from the Caspian Region passing through Anatolia to the Mediterranean. Important steps taken for the realization of this pipeline (BTC) paved the way for some other lines (BTE) and removes some obstacles which stand in front of the construction of other lines such as ITGI, Nabucco. Since the 1990s, it has been a state policy to market Turkey's energy-rich neighbor countries' resources via its own territory to the world and to be an energy bridge while bounding these countries with the energy-hungry Western countries by pipelines. In our study, we examine pipelines that were made for this purpose and attempt to show Turkey's competitors, partners, benefits, and barriers in front of him.

ÖNSÖZ

Enerji güvenliği, hidrokarbonların ekonomilere kesintisiz akışı devletler açısından gündem maddelerinin en tepesine yerleşmeye başlamıştır. Bu yüksek lisans tezinde ise Türkiye'nin, enerji güvenliğini sağlama, kaynak ve güzergâh çeşitlendirmesi amacıyla devreye soktuğu boru hatlarının geçtiği bir transit ülke ve ticari enerji merkezi olma planlarını, politikalarını işlemeye çalıştık. Bunu yaparken özellikle örnek hatları işlerken Türkiye'nin yaptığı ikili anlaşmalara dair kanun teklif ve metinleri, TBMM Komisyon raporları, bakanlık yayınları gibi birinci el kaynakları kullanmaya özen gösterdik.

Hiçbir bilimsel faaliyet, üretim salt kişisel emeğe indirgenemez aksine birçok kaynağın beslemesi ve karşılıklı etkileşimin ürünüdürler. Bu vesile ile uzun yıllardır farklı üniversitelerde öğrencisi olduğum hocalarım Ahmet K. Han'a ve Burak Gülboy'a, hiçbir zaman yardımlarını eksik etmeyen başta Ramazan Çelik olmak üzere Kadir Has Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına ve Bilal Yıldırım, Murat Jane ve Jessie Vallejo'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Şüphesiz ailemin maddi ve manevi desteği olmasaydı bu çalışmanın nihayete ermesi mümkün olmayacaktı. Öte yandan, bu çalışmadaki muhtemel kusur ve yanlışlıklar ise doğrudan bu satırların müellifine aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar.....	vii
HARİTALAR.....	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1 ENERJİ GENEL GÖRÜNÜMÜ	12
1.1 Küresel Rezervler	14
1.1.1 Rezervlerin Dağılımı	16
1.1.2 Üretim Durumu	17
1.2 OECD ve OECD-Dışı Ülkelerin Durumu: Çin ve Hindistan.....	21
1.3 Türkiye'nin Hidrokarbon Kaynak, Üretim-Tüketim Durumu	24
2 BORU HATLARI:SINIRAŞAN VE TRANSİT HİDROKARBON HATLAR.....	28
2.1 Petrol ve Doğal Gaz: Boru Hatları ve LNG	31
2.2 Enerji Güvenliği	32
2.3 Türkiye'nin Pozisyonu	37
3 BORU HATLARI OPERASI.....	42
3.1 Varolan Hatlar:	42
3.1.1 Doğudan Gelen Hatlar: Doğu-Batı Koridoru	42
3.1.1.1 Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı (HPBH)	42
3.1.1.2 İran -Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı	43
3.1.1.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı	45
3.1.1.3.1 BTC'ye Giden Yol.....	47
3.1.1.4 Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı.....	54
3.1.2 Kuzey Hatları: Rusya Menşeli Boru Hatları	55
3.1.2.1 Rusya-Türkiye (Trakya girişli) Doğal Gaz Boru Hattı	55
3.1.2.2 Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı	55
3.2 Planlanan Hatlar	59
3.2.1 Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Boru Hattı (ITGI)	59
3.2.2 Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı	61
3.2.2.1 Projenin Kilometre Taşları.....	63
3.2.2.2 Aşılması Gereken Engeller	66
3.2.3 Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı	71
3.3 Türkiye'ye Teğet Geçen/Geçmesi Planlanan Hatlar	73
3.3.1 Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı	73
3.3.2 Burgaz-Dedeğaç Ham Petrol Boru Hattı	76
3.4 Doğu'ya Giden Hatlar:	78
3.4.1 Kazakistan- Çin Petrol Boru Hattı	78
3.4.2 Orta Asya- Çin Doğal Gaz Boru Hattı	80
3.4.3 Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) ve İran-Pakistan- Hindistan (IPI) Doğal Gaz Boru Hatları	82
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	93

TABLolar

Tablo 1: Küresel Fosil Yakıt Kullanım Oranları

Tablo 2: Petrol ve Doğal Gaz Rezerv Miktarı

Tablo 3: Türkiye'nin çevresindeki ülkelerin Petrol ve Doğal Gaz Rezerv Miktarı

Tablo 4: Türkiye'nin çevresindeki ülkelerin Petrol ve Doğal Gaz retim Miktarı

Tablo 5: Çin ve Hindistan'ın Petrol Tüketimi ve 2030 Tahmini

Tablo 6: Çin ve Hindistan'ın Doğal Gaz Tüketimi ve 2030 Tahmini

Tablo 7: Türkiye'nin 2008 yılı Doğal Gaz Tedarikçileri

Tablo 8: BTC Co. Katılımcı Şirketleri

HARİTALAR

Harita 1: Doğal Gaz Boru Hatları

Harita 2: Mavi Akım

Harita 3: Nabucco DGBH

Harita 4: Nabucco DGBH

Harita 5: Petrol Boru Hatları

Harita 6: Burgaz- Dedeğaç HPBH

Harita 7: TAPI/ IPI

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma AŞ

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan

BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum

CNPC: China National Petroleum Company

DGBH: Doğal Gaz Boru Hattı

ECT: Enerji Şartı Anlaşması

ETKB: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

HPBH: Ham Petrol Boru Hattı

IEA: Uluslararası Enerji Ajansı

LNG: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz

MEP: Main Export Pipeline

Mtep: Milyon ton petrol eşdeğeri

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NIGC: İran Ulusal Gaz Şirketi

NUŞ: Nabucco Uluslararası Şirketi

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

TAP: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan

TAPI: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TPAO: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı

US EIA: ABD Enerji Ajansı

On no one quality, on no one process, on no one country,
on no one route and on no one field must we be dependent.
Safety and certainty in oil lie in variety and variety alone.*

* Ne tek bir kaliteye, ne tek bir ameliyeye, ne tek bir ÷lkeye, ne tek bir g÷zergâha, ne tek bir sahaya bağımlı kalabiliriz. Petrolde g÷venlik ve selamet çeşitliliğe ama sadece çeşitliliğe bağlıdır. Churchill'e atfedilen bir söz. Paul Stevens,"Transit Troubles,Pipelines as a Source of Conflict", **Chatham House**, 2009, (Çevrimiçi), <http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/712/>, 26 Ekim 2009

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde, politikada, dünya jeopolitiğinde ve birçoğumuzun değer yargılarında Sovyetlerin dağılması çeşitli değişimlere yol açmış, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, yeni bağımsız birimlerin devletler arenasına dâhil olması gibi birçok değişikliği beraberinde getirmiş, *Büyük Oyun* gibi kimi dondurulmuş mücadeleler yeniden gündeme gelmiş, çeşitli yeni fırsatlar ve sorunlar doğmuştur. Bunlardan biri de Avrasya enerji denkleminin aldığı yeni boyuttur. Sovyetlerin dağılıp Moskova'nın diğer Sovyet'ler üzerindeki hâkimiyeti 1991'de ortadan kalkınca Orta Asya ve güney Kafkasya'nın enerji kaynakları dış dünyanın ilgisine açılmış oldu. Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan bu ilginin merkezine yerleşirken Kazakistan ve Azerbaycan Chevron, Exxonmobil, BP gibi uluslararası petrol şirketlerinin yanında CNPC, TPAO, Lukoil gibi milli petrol şirketleri tarafından da yapılan yatırımlardan aslan payını aldılar.

1991'den sonra bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya'nın üç ülkesi ve Azerbaycan'ın, birer kara ülkesi yani açık denizlere çıkışları olmadığından, sahip oldukları enerji kaynaklarının ihraç sorunu gündeme geldi. 91'den önce bu tür bir sorun söz konusu değildi, zira hidrokarbonlar (petrol) ya boru hatları ile denize kıyısı olan komşu Sovyet'ler mesela Gürcistan ve Rusya üzerinden(Supsa ve Novorossisk gibi) ihraç limanlarına oradan da dünya pazarlarına ulaşıyordu ya da (gaz veya petrol) yine boru hatları ile diğer Sovyet'ler mesela Rusya ve Ukrayna üzerinden (Avrupa'ya) ihraç ediliyordu. 91'den sonra bu hatlar belirli ölçülerde yine kullanılmaya devam etti ama değişen konjonktürle birlikte yeni ihraç hatları gündeme geldi. Yeni ihraç boru hatlarının Rusya'ya uğramadan yapılması, Hazar havzasından çıkarılacak petrolün Rusya'ya bağımlı olmadan dünya pazarlarına ulaşması Hazar coğrafyasına yeni giren Batı'nın öncelikli politikasıydı. Böylece hem bölge ülkeleri Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltacak, kalkınma projelerine

finansman sağlayacak hem de ABD ve müttefikleri, Ortadoğu ve Rusya dışında üçüncü bir arz kaynağına ulaşmış olacaktı.¹

90'lı yıllar Hazar coğrafyası kaynaklarının miktarı, bölgenin Ortadoğu'ya bir alternatif oluşturup oluşturamayacağı ve boru hatlarının gideceği yön/ güzergâh tartışmalarıyla geçti. Kimi kaynaklar –American Petroleum Institute- 659 milyar varil telaffuz etse de bölge rezervlerine dair ilk veriler 200- 300 milyar varil dolayındaydı. Bu verilerin de verdiği hızla Hazar coğrafyasının ikinci bir Kuveyt olduğu, 21. yy'da bu bölgenin Asya ve Avrupa'nın en önemli hidrokarbon sağlayıcısı yani Ortadoğu petrollerine alternatif olacağına yönelik yorumlar yapıldı. İlerleyen yıllarla birlikte rezervlere dair politik veriler yerini teknik ve bilimsel verilere bırakarak tedricen düştü.² Günümüzdeki rezervlerle Hazar coğrafyasının Ortadoğu'ya³ bir alternatif olamayacağı aşikârdır, öte yandan mevcut ve bulunması muhtemel kaynaklarıyla beraber Avrupa ve Karadeniz'deki tüketiciler için stratejik önemde kaynaklar olduğu söylenebilir.⁴ Hazar'ın batısındaki bu tüketicilere şimdilerde Hazar'ın doğusundaki Çin'i de ekleyebiliriz.

¹ Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası", **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi 1)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2005, s. 101-147; Anoushiravan Ehteshami, "Geopolitics of Hydrocarbons in Central and Western Asia", **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 61-76; Ian Rutledge, **Addicted to Oil: America's Relentless Drive for Energy Security**, London, I.B.Tauris & Co, 2005, p. 104

² Sarah L. O'Hara, "Great Game or Grubby Game?The Struggle for Control of the Caspian", **The Geopolitics of Resource Wars**, Ed. by. Philippe Le Billon, New York, Routledge, 2004, p. 138-160; Hasene Karasac, 'Actors of the new Great Game, Caspian Oil Politics', **Journal of Southern Europe and the Balkans**, vol. 4, no. 1, 2002, p. 15–27; Shannon O'Lear, "Resources and Conflict in the Caspian Sea", **The Geopolitics of Resource Wars**, Ed. by. Philippe Le Billon, New York, Routledge, 2004, p. 161- 186. 2009 itibarıyla Hazar'a kıyı 4 ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Hazar'a kıyısı olmasa da Özbekistan'ı da bu sınıflamaya alıyoruz. Rusya ve İran'ı dışarıda bırakıyoruz, zira bu iki ülkenin Hazar'daki kaynakları çok az miktarlarda.) toplam petrol rezervi çeşitli kaynaklarda farklılık gösterse de 30 ila 50 milyar varil dolayında seyrediyor. Bu da oran olarak tüm dünya rezervlerinin % 4'üne tekabül ediyor. Sadece Hazar'daki kaynaklar ise 18 milyar varil dolayında geziniyor. Doğal gaz rezervleri ise 12 ila 18 trilyon metreküp/ m³ dolayında, yaklaşık olarak dünya rezervlerinin % 7'si. "International Energy Outlook", **US Energy Information Agency**, 2009, p. 39, (Çevrimiçi) [http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/0484\(2009\).pdf](http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/0484(2009).pdf), 11 Şubat 2010; "BP Statistical Review of World Energy 2009", **BP**, 2009, p. 6,22 (Çevrimiçi), <http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>, 11 Şubat 2010

³ 754 milyar varil petrol ve 75 trilyon m³ doğal gaz ile. BP, **a.g.e.**, p. 6, 22.

⁴ Terence Adams, "Caspian Energy Development", **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 90–106

Bu kaynakların (özellikle petrolün) pazara ulaşması için birçok boru hattı güzergâhı ortaya atıldı.⁵ Hazar Boruhattı Konsorsiyum'un⁶ Kazakistan'ın Tengiz sahasından başlayıp Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorossisk'e ulaşan CPC petrol boru hattı ile Azeri petrolünü Ceyhan limanına taşıyan Bakü- Tiflis- Ceyhan (BTC) petrol boru hattı tartışılan hatların en önemlileridir. İki hat da inşa edilmiş ve bugün itibariyle iki hattan da petrol sevkiyatı devam etmektedir. Petrol sevkiyatı için bu iki hatla yarışan bir üçüncü hat ise diğer iki hatta göre daha kârlı, ekonomik olarak daha rasyonel ama siyasi olarak aynı özellikleri taşımayan güney hattı olarak da geçen İran üzerinden geçmesi planlanan boru hattıdır.⁷ Bu hat ABD'nin İran'a olan yaptırımları, İran'dan geçecek olan bir hatta karşı olması nedeniyle gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmeyen bir diğer hat ise Türkmenistan'dan Avrupa'ya uzanacak olan Hazar geçişli Trans-Hazar doğal gaz boru hattıdır. Bu hat, Hazar'ın statü sorunu, Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki Hazar Denizinde paylaşılabilen sahalar, Türkmenistan'ın Ermenistan ile 1997'ye kadar olan gaz anlaşması, Türkiye tarafından Mavi Akım doğal gaz boru hattı projesine öncelik verilmesi nedeniyle gerçekleşme imkânı bulamamıştır.⁸ Bunun yerine 2000'li yıllarda Nabucco gaz boru hattının öne çıktığını görüyoruz. Türkmenistan'dan başlaması planlanan bir başka gaz boru hattı ise Afganistan üzerinden geçerek Pakistan ve 2008'de yapılan değişiklikle Hindistan'a da gaz taşıyacak olan 1700 kim'lik TAP/ TAPI doğal gaz boru hattıdır. ABD'nin de desteğini alan 2008 yılı maliyetiyle 7,6 milyar dolarlık bu proje Afganistan'daki güvenlik sorunları, taraflar arasındaki anlaşmazlıklar ve artan yapım maliyetleri nedeniyle inşa safhasına geçememiştir.⁹ Diğer bir önemli ve Aralık 2009 itibariyle bütünüyle tamamlanmış olan hat ise batı- doğu istikametinde olup Kazak/ Hazar petrolünü Çin'e taşıyacak

⁵ Ortaya atılan güzergâhlar Orta Asya ve güney Kafkasya'nın denizlere olan çıkış noktalarıyla örtüşmektedir. Kabaca, Rusya üzerinden Avrupa ve Atlantik çıkışı, Çin üzerinden Pasifik çıkışı, Afganistan Pakistan veya İran üzerinden Basra Körfezi ve Hint okyanusu çıkışı ve dördüncü olarak güney Kafkasya, İran ve Türkiye üzerinden Akdeniz çıkışı.

⁶ Caspian Pipeline Consortium-CPC

⁷ Nasib Nasibli, "İran'ın Azerbaycan Petrolü Politikası", **Jeoekonomi**, cilt 1, sayı 2, Yaz, 1999, s. 51–57.

⁸ İsmail Birer ve Bircan Dokuzlar, "Türkiye- Türkmenistan İlişkileri", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006(Avrasya Üçlemesi 2)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2007, s. 325–343

⁹ John Foster, "A Pipeline through a Troubled Land: Afghanistan, Canada, and the New Great Game", **Canadian Centre for Policy Alternatives**, Foreign Policy Series, Vol. 3, No.1, June, 2008, p. 1–7.

hattır. Çin'e giden bir başka tamamlanmış hat ise Orta Asya- Çin doğal gaz boru hattıdır. Çin faaliyete geçirdiği hidrokarbon boru hatlarıyla Hazar coğrafyasında etkin bir aktör olmak üzeredir. Hayata geçirdiği salt boru hatlarıyla sınırlı olmayan projelerle Rusya, AB, ABD, Türkiye ve İran gibi diğer aktörlerin önüne geçmeye başlamıştır. Bu çalışmamızda asıl konumuzu yakından ilgilendiren ve Türkiye'nin bir 'hub' olmasını belirli ölçülerde zora sokacağını düşündüğümüz enerji terazisinin doğu tarafının ağır basmaya başladığı görüşüne ilerleyen bölümlerde yer vereceğiz.¹⁰

Türkiye'nin doğu-batı enerji koridorunda bir geçiş/ transit ülkesi olma, boru hatlarını kendi topraklarından geçirme politikası, boru hatları diplomasisine dâhil olması Sovyetler Birliği'nin bir siyasal varlık olarak dünya sahnesinden çekilip diğer tüm Sovyet'lerle birlikte merkezi Asya ve güney Kafkasya ülkelerinin de bağımsızlıklarını kazanmalarıyla başlamıştır. Bu döneme kadar soğuk savaş boyunca jeopolitiğini durağan bir çerçevede bir *çevre ülkesi* olmayı benimseyerek yürüten ve bloklar arasındaki çatışmaları kimi zaman körükleyerek yer aldığı Batı İttifak Bloku içinde jeopolitik önemini arttırmaya çalışan Türkiye değişen uluslararası konjonktürle birlikte jeopolitik algısını değiştirmek ve yeniden yorumlamak zorunda kalmıştır.¹¹ Bu değişim bir anda gerçekleşen bir süreç olmaktan ziyade günümüze kadar tedrici olarak sürmüştür. 20. yy'ın son on yılında şekillenen boru hatları politikasını da (enerji güvenliği ve ekonomik ve ticari nedenlerin yanında) tedricen değişen jeopolitiğin önemini korumaya yönelik bir uygulama alanı olarak değerlendirebiliriz.

Türkiye bahsi geçen ülkelerin bağımsızlıklarına hazırlıksız yakalanmasına rağmen '91 yılında bu ülkelerin tamamını (Orta Asya ve güney Kafkasya'nın 8 ülkesini) tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye kendi gücünün ve olanaklarının sınırlarını keşfedinceye yani hayal kırıklıklarının yaşanmaya başlamasına kadar birçok hamle

¹⁰ Bu hatlardan başka Karadeniz geçişi gemilerle sağlanmak koşuluyla Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Ukrayna üzerinden geçmesi düşünülen çeşitli boru hatları projeleri ortaya konulmuştur. Kazak petrolünü Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısından alıp Makedonya ve Arnavutluk üzerinden Adriyatik'e taşınması planlanan Trans-Balkan Petrol boru hattı ile yine Kazak ve Rus petrolünü gemilerle Bulgaristan'ın Burgaz limanına buradan da boru hattı ile Yunanistan'ın Ege'deki Dedeoğaç limanına taşınması için taraflar 1994'te anlaşmaya varmıştır.

¹¹ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yay., 2009, s.116-118

yapmıştır. Farklı zamanlarda bölgeye kalabalık gruplar halinde devlet düzeyinde ziyaretler yapılmıştır. Türk dilinin konuşulduğu ülkelerle işbirliği yapıp bu ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak amacıyla 1992’de kurulan ve 2000’li yıllarda faaliyetlerini arttıran Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı(TİKA) bunlardan biridir. Özal’ın 1993’e kadarki dış politikası Orta Asya ve güney Kafkasya’ya açılım, bu ülkelere her türlü yardım ve 21. yy’ın bir Türk yüzyılı olacağı söylemleriyle dolup taşmıştır. Eğitim, kültür, askeri ve bizi ilgilendiren boyutuyla enerji alanlarında işbirliği yapılmasına yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. 1992 yılında Başbakan Demirel’in bölgeye yaptığı ziyarette merkezi Asya’nın petrol ve gazının dünya pazarlarına Türkiye üzerinden taşınması gündeme getirilmiştir. 1994’teki 2. Türk Devletleri Liderler Zirvesi’nde taraflar bölgenin petrol ve doğal gazının Türkiye üzerinden boru hatlarıyla Akdeniz ve Avrupa’ya taşınmasına olumlu baktıklarını belirtmişlerdir.¹²

Genel olarak Batı, özelde ABD bağımsızlığını yeni kazanan Türkî cumhuriyetlere laik, liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomisine dayanan rejimiyle bir rol model olarak sunmaya çalıştığı Türkiye’ye boru hatları konusunda destek vermiştir. 1991’den itibaren Hazar havzası enerji kaynaklarına yatırım yapan, bu kaynakları çıkarmaya ve işletmeye başlayan uluslararası ve milli petrol şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyumlar tarafından Hazar hidrokarbonlarının yeni boru hatlarıyla bölge pazarlarına ve uluslararası pazarlara ulaştırılması ihtiyacı ortaya çıktı. Bu aşamada Türkiye’nin öne çıkmaya, Rusya ve İran’a karşı öne çıkarılmaya başladığını görüyoruz. Bunda Türkiye’nin bir bölge ülkesi olmasının yanında 2. Savaş sonrasında oluşan kampaşmada Batı kampında yer almasının ve ayrıca Soğuk Savaş sonrasındaki yeni konjonktürde Hazar havzası hidrokarbonlarının bölge dışına taşınması konusunda ABD ile çıkarlarının örtüşmüş olmasının da payı vardır.¹³

¹² Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi 1)**, s. 117; Erel Tellal, “Türk Dış Politikası’nda Avrasya Seçeneği”, **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989–2006(Avrasya Üçlemesi 2)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2007, s. 13–33

¹³ ABD’nin bölgeye yönelik politikaları bir yandan uluslararası siyasi- iktisadi çıkarlarının artırılması ve Sovyetlerin bölgeden çekilişle oluşan boşluğun genel uluslararası sistemin istikrarına hanel getirmesine mani olması üzerine yoğunlaşmıştır. Bunları gerçekleştirirken NATO ve AGIT gibi uluslararası örgütlerin kâh etkinlik alanlarının genişletilmesi kâh etkin tutulması yolu izlenmiştir. Türkiye gibi Avrasya bağlantısına sahip jeopolitik, jeokültürel ve ekonomik açıdan güçlü devletler ABD açısından önemli aktörler konumundadır. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, s. 471–492

ABD'nin enerji bağlamında Hazar coğrafyasına dair öncelikleri, çıkarları Amerikan (i) petrol şirketlerinin Hazar'daki çıkarlarının takipçisi olmak ve bu çıkarları korumak ve yukarıda da değindiğimiz (ii) enerji kaynak/ petrol arzını çeşitlendirmek olmuştur. Rusya ve İran'ın bölgedeki etki alanlarının sınırlanması siyasası da bu ikisiyle ilişkilendirilebilir. İran'a karşı 1996'da *yaptırım yasasının* çıkarılması ve Türkiye'nin bölge ülkeleri için İran'a karşı bir model olarak sunulmasını bu çerçevede düşünebiliriz. Rusya'ya karşı politikası ise; bazı hatların Rusya'dan geçmesinin kabul edildiği, ama Rusya'nın kaynak akışını durdurabilecek bir hâkimiyete ulaşmasının da önüne geçilmesi istikametinde olduğu anlaşılıyor. Hazar'ın batısında desteklenen güzergâh Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye iken; doğusunda Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'dır. Bu iki grup ülkenin bağlantısı da İran, ABD tarafından yok sayıldığı için Hazar geçişli bir hatla sağlanmak zorundadır.¹⁴ Bu ise Hazar'ın deniz mi göl mü olduğuna ilişkin statü sorununun çözülememesi nedeniyle mümkün olmamış, Türkmenistan Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye bağlanamamıştır.

Türkiye'nin Hazar coğrafyasında etkin bir aktör olmak ve enerji bağlamında bölge hidrokarbonlarının kendi topraklarından geçirmek istemesinin Türkiye açısından beklenen çeşitli getirileri olacaktır. Öncelikle bu politikanın başarıya ulaştığı ölçüde, mesela gaz örneğinde, tek bir kaynağa bağımlı olmayacak, enerji arzını çeşitlendirecektir. Bir boru hattının inşa edilmesi salt bir hat döşenip bundan petrol ya da gaz taşınması düzeyinde kalmaz, sonrasında bölge ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Örneğin BTC'nin inşası şimdiye kadar olumlu sonuçlar doğurmuştur. BTC, Bakü-Tiflis-Erzurum(BTE) doğal gaz boru hattı ve Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye arasındaki Tren yolu projelerinin hayata geçmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır diyebiliriz. Pek tabi ki bunun tersi de mümkündür. Boru hatları bazı durumlarda (Rus- Ukrayna, Arap yarımadasındaki boru hatları gibi) ikili ilişkileri bozucu sonuçlara da yol açmıştır.

¹⁴ Ian Rutledge, *Addicted to Oil*, p. 104- 105; Gareth M. Winrow, "Turkey and Central Asia", *Central Asian Security The New International Context*, Ed. by. Roy Allison, Lena Jonson, Virginia, The Royal Institute of International Affairs, 2001, p. 199–218

1990'lı yılların hangi boru hattının/ hatlarının inşa edileceği müzakereleriyle geçtiğini söylemiştik. 2000'ler boru hatlarının hayata geçtiği yıllar olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden birinin petrol fiyatlarının bu on yılın başında artışa geçmeye başlaması olduğu kanısındayız. Hazar coğrafyasında çıkarılacak bir varil petrolün maliyeti Ortadoğu'da çıkarılacak aynı petrolün maliyetinden belirgin olarak daha fazladır.¹⁵ Artı olarak bölgede üretilecek petrolün kârlı hale gelmesi için küresel petrol fiyatlarının 20 dolar ve üstü olması gereklidir. Bu şartlar sağlanınca bölge çıkışlı hatların yapımı kârlı hale gelmiştir. Aynı durum Çin'e gidecek uzun ve maliyetli hatların yapımı için de geçerlidir.¹⁶

2000'ler Türkiye'nin bir enerji köprüsü olma isteğini çok kuvvetli olarak vurgulamaya başladığı yıllardır. Özellikle 1990'lar boyunca çok konuşulan çok tartışılan hakkında yurtiçinde yurtdışında müspet ve/ veya menfi onlarca yazı yazılan yorum yapılan ve nihayet 4 Haziran 2006 tarihinde ilk petrol tankerinin Ceyhan'da yüklemesinin yapılmasıyla hayata geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattıyla Türkiye bölgesel bir enerji geçiş ülkesi, enerji koridoru olma yolunda çok önemli bir ilk adımı atmıştır. Bu hat hakkındaki (maliyet, güvenlik ve çevre ile ilgili) birçok menfi görüşe rağmen inşa edilebilmiş ve işliyor olması doğu-batı enerji koridoru olma hedefindeki Türkiye'nin pozisyonunu güçlendirmiştir. BTC'den kısa bir süre sonra Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hattı da devreye girmiş ve takiben bölge ülkelerinin siyaseten değil ama iktisadi ve sosyal bütünleşmelerini, yakınlaşmalarını sağlayacak olan (*demirden ipek yolu* olarak da adlandırılan) Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı da gündeme gelmiştir. 2007 yılının ilk yarısında bu hattan(BTE) Türkiye'ye gaz akışı sağlanmıştır. Aynı yılın sonlarına doğru ise Azeri ve Yunan hükümetlerinin anlaşmasıyla Türkiye üzerinden Yunanistan'a gaz verilmeye başlanmıştır. Son dönemde adından çokça söz ettiren, 2009 yazında taraf devletlerin katılımıyla yapılan protokollerle ivme kazanan bir başka hat ise Nabucco doğal gaz boru hattıdır. Nabucco'ya ivme kazandıran gelişme 2006 yılı kış aylarında Rusya'nın

¹⁵ Ortadoğu'nun birçok yerinde bir varil petrolün çıkarılma maliyeti 1 Amerikan Dolarının altında iken, bu Hazar coğrafyasında 5 Dolar ve üstüdür. Anoushiravan Ehteshami, **The Caspian Politics, Energy and Security**, p. 61–76.

¹⁶ Philip Andrews-Speed and Sergei Vinogradov, "China's Involvement in Central Asian Petroleum: Convergent or Divergent Interests", **Asian Survey**, Vol. 40, No. 2, March - April, 2000, p. 377–397

gaz fiyatı konusunda anlaşmazlığa düştüğü (Avrupa'ya giden Rus gazının % 80'inin topraklarından geçtiği) Ukrayna'ya gaz akışını kesmesi ile başlayan süreç olmuştur. 2006 gaz krizinden sonra Rusya'ya olan bakış birçok karar alıcının gözünde değişmiş ve Rusya dışı seçenekler herkesin olmamakla birlikte birçoklarının indinde daha fazla itibar görmeye başlamıştır.

Türkiye'nin hidrokarbon boru hatlarının üzerinden geçtiği bir transit ülke, Avrupa'nın enerji tedarik koridorlarından biri olmasına ve dolayısıyla Avrupa'nın arz güzergâhlarını çeşitlendirmesine belli ölçülerde engel teşkil edebilecek bir gelişme içerisinde olan Çin ve Hindistan'a çalışmamızda özel olarak yer vermeyi uygun bulduk. Her iki ülkenin gelişen ekonomilerinin etkisiyle ve artan nüfuslarının baskısıyla enerjiye olan talepleri artmaktadır. Gelecek için yapılan çeşitli tarzdaki (büyüme oranlarının arttırılıp azaltılması gibi) çalışmalar da enerji ihtiyaçlarının artacağını göstermektedir. Bu durumda bu iki ülkenin kaynak akışını garantiye almak için sadece birbirleriyle değil, Hazar bölgesi (İran ve Rusya dâhil) hidrokarbonlarının akacağı diğer güzergâhlarla da rekabete gireceklerini söyleyebiliriz. 2010 itibariyle yukarıda da bahsettiğimiz gerçekleşmiş iki proje ile Çin, Kazak petrolünü ve Türkmen gazını kendi topraklarına yönlendirmiş bulunuyor.

Farklı bakış açılarına da yer vermemize karşın genel bir görüş olarak fosil yakıtların enerji yelpazesindeki baskın yerlerini orta vadede kaybetmeyecekleri ve dünya ekonomisinin uzun yıllar fosillere bağlı kalacağı görüşünü paylaşıyoruz. Fosil yakıtların yeryüzündeki dağılımına baktığımızda Ortadoğu'nun başı çektiğini ve ilerleyen dönemde de yapılan araştırmalara göre şimdiki rolünü kaybetmeyeceğini görüyoruz. Hazar coğrafyasının ise ikincil önemde olduğunu, Ortadoğu'ya bir alternatif olmaktan ziyade çevredeki tüketiciler için önem arz ettiğini ve ilerleyen dönemde de edeceğini, denize çıkışı olmayan bölgenin kaynaklarını pazarlayabilmek için boru hatları inşa edilmesi gerektiğini ve önümüzdeki yıllarda özellikle sınır aşan, transit boru hatlarının bölge ve çevre ülkeler için önemini koruyacağını söyleyebiliriz. Doğrudan Hazar bölgesinden çıkan ya da dolaylı olarak Hazar'dan gelecek kaynağı farklı pazarlara ulaştırmak için inşa edilmesi planlanan birçok (sayı vermek gerekirse en az 8) petrol ve doğal gaz boru hattı projesi olması bunu kanıtlar

niteliktedir. Bu bağlamda bulunduğu konum itibariyle Türkiye'nin Hazar bölgesi ülkeleri için hem iç tüketimi hem de bu ülkelerin Avrupa pazarına ulaşması için önem arz ettiğini görüyoruz. Avrupa'nın enerjiye ve özellikle doğal gaza olan ihtiyacının ve bu ihtiyacın karşılanmasında komşu ülkelerin rollerinin artacağını görüyoruz. Türkiye ise Avrupa'nın Rusya, Norveç ve Afrika gibi geleneksel enerji, özellikle doğal gaz tedarikçi bölgelerine ek olarak muhtemel arz güzergâhları olarak düşündüğü Hazar ve Ortadoğu bölgeleri ile Avrupa arasında bir geçiş ülkesi durumundadır.¹⁷ Öte yandan Türkiye'nin hem arz güzergâhlarını çeşitlendirme ve transit ülke olma ve Avrupa'nın enerji güzergâhlarını çeşitlendirme politikalarını engelleyebilecek Çin, Hindistan gibi rakip ülkeler de enerji diplomasisinde kendilerini göstermeye başlamıştır. Enerji ajansları tarafından yapılan araştırmalara göre iki ülkenin enerji kullanımının hem nicelik olarak kendi içinde hem de tüm dünya toplamındaki oranının artması öngörülmüyor. İki ülke kaynak akışını garantiye almak için yukarıda bahsettiğimiz rekabete girecekler. Hem Ortadoğu hem Hazar coğrafyası hem de Afrika bu ülkeler için önemli arz coğrafyaları olacak. Şimdiden Orta Asya gaz ve petrolünün karadan bu coğrafyalara bağlanmaya başladığını görüyoruz. Şimdilik Çin bir adım önde, Afganistan'daki güvenlik sorunu çözüldüğünde Türkmen gazının Hindistan'a doğru akmaya başladığına da şahit olabiliriz. Hindistan için bir ikinci alternatif de İran gazının Pakistan üzerinden akışının sağlanmasıdır.

Bu çalışmada Türkiye'nin önünün açık olduğunu, boru hatları diplomasisinde kendine önemli bir yer edinmeye başladığını ama öte yandan Çin ve Hindistan gibi tüketici, hem de Ukrayna, İran, Balkan ülkeleri gibi transit ülke ve Rusya gibi hem üretici hem de Hazar hidrokarbonları için bir ticaret merkezi konumundaki rakiplerinin olduğunu söylüyoruz. Ayrıca bu ülkelerin birçoğuyla Türkiye bir yandan rekabet içindeyken diğer yandan da çeşitli hatlar üzerinden işbirliği içerisindedir. Türkiye'nin rekabet içerisinde olduğu diğer bir ülke de bizzat kendisidir. Satıcı ülkelerle yapılan anlaşmalar gereği alınmak zorunda olunan gazın boru hatlarına, depolama tesislerine gereken yatırımın yapılmaması nedeniyle alınamaması ve

¹⁷ "Energy Corridors EU and Neighbouring Countries", **European Commission**, Belgium, 2007, p. 7-15

bunun sonucunda alınmayan gazın parasının ödenmesi gibi durumlarla karşılaşmaktadır. 1985'ten beri boru hatlarıyla doğal gaz ithal eden Türkiye'nin bir adet gaz depolama tesisi vardır. LNG gazlaştırma terminallerinin sayısı ise ikidir. Doğal gazda bir ticaret merkezi, *hub* durumuna gelmek isteyen Türkiye'de LNG sıvılaştırma terminali bulunmamaktadır.

Enerji Genel Görünümü başlığı altında petrol ve doğal gazın dünya çapında kullanım miktarlarına, fosil yakıtlar içindeki durumuna, enerji yelpazesindeki yerlerine ve gelecek için yapılan tahminlere yer vereceğiz. Boru hatlarıyla taşınan bu iki kaynağın rezerv miktarına, bu rezervlerin dünya çapındaki dağılımına, üretim ve tüketimine ve tüm bu sınıflamalarda öne çıkan Ortadoğu gibi coğrafyalara, İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD), Petrol İhraç eden Ülkeler (OPEC) gibi örgütlerin konumuzla alakalı olduğu ölçüde güncel ve gelecekteki muhtemel konumlarına yer vermeye çalışacağız. Bunları yaparken Türkiye'nin bu coğrafya ve örgütlerle ilişkisine ve önündeki fırsatlara değineceğiz. İlerleyen alt başlıklarda Çin ve Hindistan'ın artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak için Hazar coğrafyasına yöneldiğini ve Çin'in dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Hazar havzasında da etkinliğini arttırdığını ve iki önemli boru hattı ile petrol ve gazı doğuya aktarmaya başladığını ve bunun Türkiye ve batı yönündeki hatları etkileyebileceği fikrini savunuyoruz. Son alt başlıkta ise Türkiye'nin rezerv, üretim ve tüketim düzeyi, enerjide dışa bağımlılığı ve tedarikçi ülkelerin profili gibi konularına eğileceğiz. İkinci bölümde transit ve sınıraşan boru hatlarının inşa edilmesini gerektiren nedenlere ve enerjiye olan ihtiyacın artmasının enerji güvenliğini devletler açısından elzem hale getirdiğine ve Türkiye'nin enerji ve boru hatları politikasına değineceğiz. Üçüncü ve son bölümde de Türkiye'den BTC gibi geçen veya Samsun-Ceyhan gibi geçmesi planlanan ya da Güney Akım gibi teğet geçen, bunlara ilaveten Çin ve Hindistan'a, doğu istikametine giden ve/veya gitmesi planlanan 14 petrol ve doğal gaz boru hattını ayrıntısı ile işleyeceğiz.

Çalışmamızda mümkün olduğunca birinci el kaynakları, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Boru Hatları ile Petrol Taşıma AŞ (BOTAŞ),

Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (BYEGM) gibi Türkiye'den ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), ABD Enerji Ajansı (US EIA), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Enerji Şartı Anlaşması, AB Komisyonu gibi yurtdışından resmi kurum ve kuruluşların ve hükümetlerarası örgütlerin, anlaşmaların kaynak ve verilerini kullanmaya çalıştık. Bunların dışında çeşitli petrol ve doğal gaz boru hatlarına iştirak etmiş ya da edecek olan BP, Gazprom, ENI, CNPC, Nabucco Uluslararası Şirketi, RWE, MOL Group, Trans-Balkan Pipeline B.V gibi uluslararası ve milli petrol ve doğal gaz ve boru hattı şirketlerinin kaynak ve verilerinden yararlandık. Haber kaynaklarını kullanırken Anadolu Ajansı, Newspot, Itar-Tass, IRNA, Afghan Voice Agency gibi resmi haber kaynaklarına öncelik verdik. Bunlar dışında Yeni Dünya Gündemi başta olmak üzere BBC Türkçe, , Ntvmsnbc, Zaman Online gibi çeşitli haber kaynaklarını kullandık. Bunlar dışında konumuzla ilgili yayınlarda bulunan çeşitli düşünce kuruluşlarının ve Mustafa Aydın, Paul Stevens, Michael Klare, John Roberts, Zeyno Baran, Gareth Winrow gibi ve birçok benzeri uzmanların eserlerinden faydalandık.

1 ENERJİ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Yeryüzünde yaklaşık yedi milyar insanın, yarısının şehirlerde yaşadığı düşünülürken, çok büyük bir kısmı her anlamda fosil yakıtlara bağımlı olarak yaşıyor. Metropollerdeki, şehirlerdeki tüm yaşam bir şekilde fosil yakıtlarla ilişkilidir. Tarım, sanayi, ulaşım, sağlık, ısınma, uluslararası ticaret¹⁸, iletişim, internet-ki en temel insan haklarından biri haline gelmek üzere- aklımıza gelebilecek her türlü hizmet türü öyle ya da böyle, dolaylı ya da doğrudan karbon temelli fosil yakıtlara bağımlıdır. Yediğimiz GDO'lu mısırı sulayan sistem yakıtla çalışıyor, bu yazıyı yazmamızı sağlayan bilgisayarın üretimi ve çalışması için yakıt gerekli, bir yerden bir yere bizi taşıyan her türlü araç için de. Hastalandığımızda aldığımız antibiyotiklerin üretilmesi için olduğu kadar onun bize ulaşması için de yakıt gerekli, soğukta ısınmak ve birbirimize haber ulaştırmak için de. Çin'den çocuklar için oyuncak konteynırlarını taşıyan gemi için olduğu kadar o oyuncağı üretmek için de yakıt gerekli. Google'da arama yapmak için tıkladığımız *arama* tuşunun döndürdüğü arama motorları da yakıt olmadan çalışmıyor. Ve bu yakıtlar yaklaşık % 80 oranında petrol, değilse gaz, o da değilse mutlaka kömür.

Fosil yakıtlara bağımlıyız. Öylesine bağımlıyız ki petrol olmadığında demokrasilerimiz '74 petrol krizi gibi küresel, 2006 ve 2009 Rus gaz krizi gibi bölgesel, büyük sarsıntılar, krizler yaşıyor. Bu tür bir arz krizinde fabrikalar üretimlerini geçici de olsa durdurmak zorunda kalıyor, araçlar çalışmıyor, insanlar ısınmıyor, ekonomi sağlıklı işlemiyor. Küresel çaptaki bir arz krizinde arabasına benzin dolduramayacağını bilen insanlar araba almaktan vazgeçiyor, havayolu şirketleri faaliyetlerini azaltıyor ve bu da doğrudan ekonominin itici gücü olan otomotiv fabrikalarının ve uçak şirketlerinin üretimini durduracak ve işsizliği beraberinde getirecektir.

¹⁸ Örneğin Çin'den kalkan bir konteynır gemisinin içindeki ürünlerin üretimi için nasıl petrol şartsa bunların mesela Kuzey Amerika'ya taşınması için de petrol şart. Jonah J. Ralston, "Peak Oil: The Eventual End of the Oil Age", **Directed Research Project**, Washington University, 2008

Genellikle 2030'a yönelik olarak yapılan tahminler dünyanın önemli oranda enerjisini (%80 civarında, 2008 IEA tahmini) petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlardan sağlayacağını gösteriyor. Yenilenebilir kaynakların oranı (güneş, rüzgâr, su, nükleer vs.) artsa bile fosil yakıtları ikame edecek durumda değil ve orta vadede de edemeyecek gibi görünüyor.¹⁹ Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA)²⁰ 2008 tahminlerine göre, petrole olan talebin yılda ortalama %1 artarak, 2007'de 85 milyon varil olan günlük tüketimin, 2030'da 106 milyona çıkacağı ve petrolün fosil yakıtlar içindeki hâkimiyetini koruyacağı, ama tüm enerji kullanımı içindeki oranının %34'ten % 30'a (Birleşik Devletler EIA'nın 2009 tahminlerine göre ise %36'dan % 32'ye) gerilemesi öngörülüyor. Ayrıca Ajans'ın 2007 tahminlerine göre 2030 için öngörülen dünya günlük petrol kullanımı olan 116 milyon varil tahmini de 2008'de yüksek seyreden petrol fiyatları ve düşük seyreden büyüme nedeniyle 106 milyona, 2009 tahminlerine göre ise 105 milyona çekilmiştir.²¹ Doğal gaza olan talep ise aynı tahminlere göre yılda % 1,8 artacak. Tüm yakıtlar içinde oranı ise % 22'lerde.(BP'nin 2009 tahminlerinde ise dünya enerji kullanımının % 24,1'i doğal gazdan sağlanıyor.) En büyük talep artışının ise yıllık % 2 ile kömürde olacağı, 2006'da % 26 olan kömür kullanımının 2030'da % 29'a ulaşacağı öngörülüyor. Geri kalan ise bio yakıtlar, rüzgâr, su, güneş, termal, nükleer gibi yenilenebilir kaynaklar.²² Bunlar dünyanın enerji ihtiyacında kullandığı yakıtların oranları ve

¹⁹ "World Energy Outlook 2007, China and India Insights", **International Energy Agency**, 2007, s.54, (Çevrimiçi) <http://www.worldenergyoutlook.org/2007.asp>, 08 Mart 2010.

²⁰ Uluslararası Enerji Ajansı (The International Energy Agency- IEA) 1974 petrol krizinden sonra OECD bünyesinde kurulmuş hükümetler arası bağımsız bir kuruluştur. Üye 28 devletin vatandaşları için güvenilir, ucuz ve temiz enerjiye ulaşmaları çabalarına kılavuzluk yapar. Petrol arzının sıkıntıya uğradığı durumlarda üye ülkelerce alınacak önlemlerin eşgüdümünü sağlar. Zamanla ilgi alanını enerji güvenliği, iktisadi gelişme ve çevre koruma gibi alanlara doğru genişletmiştir.

²¹ Uluslararası Enerji Ajansı'nın istatistikî verileri petrol doruğu savunucuları tarafından uzun zamandır eleştiri konusu olmayı sürdürüyor, ama son dönemde kurum içinden de seslerin yükseldiği anlaşılıyor. İngiliz Guardian gazetesine konuşan bir Ajans yetkilisi mealen kurumun petrol sahalarındaki düşüşü Birleşik Devletler'in baskısı ile önemsiz gösterdiği, yeni rezervlerin bulunma şansını ise abarttığını, yıllık raporlarında geleceğe yönelik petrol üretim tahminlerini yüksek tuttuğunu belirtmiş. Kurumun 2005 enerji raporundaki 2030'a yönelik günlük üretim seviyesi olan 120 milyon varillik seviyeyi tedricen 105 milyon varile kadar indirdiğini, kurum içindeki birçok kişinin 90, 95 milyon varillik seviyeyi bile fazla bulduğunu ama sayının daha aşağı çekilmesiyle paniğin finans piyasalarına yayılacağına dair korkular taşıdığını ifade etmiş. "Key Oil Figures were distorted by US pressure, says whistleblower", **Guardian**, 9 November, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.guardian.co.uk/environment/2009/nov/09/peak-oil-international-energy-agency>, 30 Ocak 2010

²² "World Energy Outlook Executive Summary 2009", **International Energy Agency**, 2009, p. 3-14, (Çevrimiçi) <http://www.worldenergyoutlook.org/2009.asp>, 08 Mart 2010.; "World Energy Outlook

geleceğe yönelik tahminler. Tahminlerin, verilen artışların, oranların kesin olmadığını belirtelim. Tahminler her yıl yenilenmektedir ve birçok etken nedeniyle 2030 için öngörülen tüketim oranları ve artışları değişiklik arz edebilir. Mesela 2008 krizi ile daralan ekonomiler ve petrol fiyatlarının inanılmaz yükselişi enerji kullanımını doğrudan etkilemiş ve azaltmıştır. Bu ileriye dönük tahminleri de değiştirmiştir. Krizin etkisini azaltması, ekonomilerin yükselişe geçmesiyle enerji talebinin de artması söz konusudur. Enerji tüketimi (mesela düşük nüfus artışı gibi) diğer birçok etkenin yanında yüksek-düşük ekonomik büyümeye ve yüksek-düşük petrol fiyatlarına doğrudan bağlıdır.

Tablo 1: Küresel Fosil Yakıt Kullanım Oranları

	Günümüz Oranları	2030 tahminleri
Petrol	% 34	% 30
Doğal gaz	% 20.9	% 21.2 - % 22
Kömür	% 26	% 29
Toplam	% 80.9	% 80.2/ 81

Kaynak: World Energy Outlook Executive Summary 2009, World Energy Outlook Executive Summary 2008, **International Energy Agency**

1.1 Küresel Rezervler

Dünya enerji yelpazesini oluşturan petrol, doğal gaz, kömür gibi geleneksel kaynaklardan bizi ilgilendiren ilk ikisinin rezerv miktarlarına baktığımızda; varolan kanıtlanmış çıkarılabilir petrol miktarı, çeşitli kaynaklarda farklar olsa da, 1,2 ila 1,3 trilyon varil arasında seyrediyor. Kanıtlanmış petrol miktarına keşfedilmiş sahalardaki muhtemel rezervleri de eklediğimizde IEA' ya göre 3,5 trilyon varile ulaşıyoruz. Bunlar dışında geleneksel olmayan petrol kaynakları; mevcut petrol kumu, yoğun ve çok yoğun petrol, *coal-to-liquids* ve *gas-to-liquids* gibi petrolümsü yapılar.²³ Tüm bunları da eklediğimizde aşağı yukarı 9 trilyon varil miktarına

Executive Summary 2008", **International Energy Agency**, 2008, p. 3–7, (Çevrimiçi) <http://www.worldenergyoutlook.org/2008.asp>, 08 Mart 2010.

²³ Bu sayı şimdiye kadar tüketilen petrol miktarı olan 1,1 trilyon varille neredeyse örtüşüyor. BP'nin sırasıyla 2008/ 2009 İstatistiki Değerlendirmelerinde petrol rezervi 1237/ 1258 milyar varil, 168.6/

ulaşıyoruz.²⁴ IEA'ya göre 2008 sonu dünya toplam kanıtlanmış doğal gaz rezervleri ise 180 trilyon m³ (metreküp) seviyesinde.²⁵ Ajans petrol rezervlerinde izlediği yolu doğal gaz konusunda da takip edip geleneksel olmayan yani çıkarılması normal gaza göre zor olan sıkışık gaz kumları (tight gas sands), kömüryatağı metanı (coalbed methane) ve *gas shale* gibi kaynak türlerini de ekliyor. Böylece 2009 itibariyle 850 trilyon m³ gibi bir rezerv miktarına ulaşıyor.²⁶

Tablo 2: Petrol ve Doğal Gaz Rezerv Miktarı (milyar varil/ trilyon m³)

	Uluslararası Enerji Ajansı	BP	Cedigaz	Oil & Gas Journal
Petrol	1200- 1300	1258	-	1342
Doğal Gaz	180	185	189,1	177(6254 f ³)

Kaynak: World Energy Outlook Executive Summary 2009, World Energy Outlook Executive Summary 2008, **International Energy Agency**; BP Statistical Review of World Energy 2009, **BP**; Natural Gas in the World 2009 Edition, **Cedigaz**; International Energy Outlook 2009, **US Energy Information Agency**

170.8 milyar ton seviyesinde. Bu miktara doğal gaz sıvıları (NGLs) ile gaz yoğunluğu da dâhildir. Kanada'nın petrol kumunu da eklediğimizde rezervler 1390,1 milyar varili buluyor. EIA'nın Oil & Gas Journal'a dayandırdığı petrol kaynak miktarı ise 1342 milyar/ 1,3 trilyon varil seviyesinde. "BP Statistical Review of World Energy 2009", **a.g.e.**, p. 6; "BP Statistical Review of World Energy 2008", **BP**, 2008, p. 6, (Çevrimiçi) <http://www.bp.com/multipleimagesection.do?categoryId=9023755&contentId=7044552>, 08 Mart 2010; "International Energy Outlook", **a.g.e.**, p. 31; "World Energy Outlook Executive Summary 2008", **a.g.e.**, p. 8

²⁴ Ajans'ın verilerine şüphe ile bakan Petrol Dorukçular(ASPO) yukarıda saydığımız yüksek yoğunluklu petrolü, petrol kumunu, derin sulardaki petrolü, gas-to-liquids gibi türleri geleneksel petrol içine almıyor ve bu tür çıktılardan gelecekteki petrol arzında çok kısıtlı bir etkisinin olacağını söylüyorlar. Ajans ise daha geniş bakıyor ve bu tür geleneksel olmayan, kolay çıkarılamayan petrolü de hesaplamalarına alıyor. Warner ten Kate and Lucia van Geus, "The Future of the World's Oil Supply", **European Energy Review**, July- August 2008, p. 108-110

²⁵ Cedigaz'ın 2009 Kasım'ında basılan dünya doğal gaz rezervlerini, gaz üretim ve tüketimini, boru hatları ve LNG tankerleriyle yapılan uluslararası gaz ticaretini, LNG altyapısını ve yer altı gaz depolamasını istatistikî veriler halinde derleyen "Dünya'da Doğal Gaz" baskısının bizim ulaşabildiğimiz özetinde(bu tür istatistikî veriler pahalı yayınlardır ve maliyetini karşılamayı göze alan müşterilere sunulur) doğal gaz rezerv miktarı 189,1 trilyon m³. "Natural Gas in the World 2009 Edition", **Cedigaz**, 2009, p. 1-4 (Çevrimiçi) <http://www.cedigaz.org/Fichiers/NGW09/NGW09PRa.pdf>, 08 Mart 2010. BP'nin verdiği miktarlar 2007 ve 2008 sonu itibariyle sırasıyla 177 ve 185 trilyon m³. BP'nin doğal ile ilgili tahminlerini oluştururken resmi verilen ve OPEC'in yanında Cedigaz'dan da yararlandığını ekleyelim. "BP Statistical Review of World Energy 2009", **a.g.e.**, p. 22; "BP Statistical Review of World Energy 2008", **a.g.e.**, p. 22

²⁶ "World Energy Outlook Executive Summary 2009", **a.g.e.**, p. 8

1.1.1 Rezervlerin Dağılımı

İkilinin dünyadaki dağılımına baktığımızda ise Ortadoğu ve eski Sovyet coğrafyasının öne çıktığını görüyoruz. *Oil & Gas Journal*'ın 2008 verilerine göre dünya kanıtlanmış petrolünün % 56'sı (746 milyar varil) Ortadoğu'dadır. Rusya (60 milyar varil) ve Kanada'nın petrol kumunu da eklediğimizde (178 milyar varil) % 80'nin hemen altında bir orana ulaşıyoruz ve bu aynı zamanda sadece 8 ülkenin(Suudi Arabistan, İran, Irak, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Rusya ile Kanada) bu kadar kaynağa sahip olması demek. Hazar coğrafyasının listede gösterilecek düzeyde petrole sahip olan iki ülkesi Kazakistan ve Azerbaycan'ın rezervleri ise sırasıyla 30 ve 7 milyar varil.²⁷ 2009 BP Dünya Enerjisinin İstatistikî Değerlendirme'sinde dünya petrolünün %59,9'u (754,1 milyar varil) Ortadoğu coğrafyasında konumlanmış durumdadır. Eski Sovyet coğrafyasının rezervleri ise 127,8 milyar varille dünya rezervlerinin %10'una, bunun içinde Kazakistan, Azerbaycan rezervleri ise dünya toplamın %3,8'ine (46,8 milyar varile) ancak ulaşıyor. Diğer iki ülkenin (Türkmenistan ve Özbekistan) toplamı ise ancak % 1 oluyor.²⁸ Doğal gaz rezervlerinin dağılımında da sıralama olarak aynı tablo söz konusu olmakla beraber rezerv düzeyleri açısından makas görece daha kapalı. Bölgesel gruplandırmada Ortadoğu 75,91 trilyon m³ ile dünya toplamının % 41'ine sahip. Bu grup içinde İran ve Katar sırasıyla 29 ve 25 trilyon m³'lük rezervleriyle öne çıkıyor. Eski Sovyet coğrafyası ülkeleri 57 trilyon m³ ile dünya rezervlerinin % 30,8'ini elinde tutuyor. Rusya ve Türkmenistan sırasıyla 43 ve 7,9 trilyon m³ rezervlere sahip. Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'ın toplamı ise 4,6 trilyon m³. Doğal gaz rezervlerinde üç ülke öne çıkıyor; Rusya, İran ve Katar toplam 98,97 trilyon m³ lük miktarla dünya rezervlerinin % 53'ünü elinde tutuyor.²⁹

²⁷ "International Energy Outlook", **a.g.e.**, p. 31

²⁸ "BP Statistical Review of World Energy 2009", **a.g.e.**, p. 6

²⁹ "BP Statistical Review of World Energy 2009", **a.g.e.**, p. 22

Tablo 3: Türkiye'nin Çevresindeki Ülkelerin Petrol ve Doğal Gaz Rezerv Miktarı (milyar varil/ trilyon m³)

	Petrol	Doğal Gaz
Kazakistan	39,8	1,82
Azerbaycan	7	1,20
Türkmenistan	0,6	7,94
Özbekistan	0,6	1,58
Toplam	48	12
Suudi Arabistan	264,1	7,57
İran	137,6	29,61
Irak	115	3,17
Suriye	2,5	0,28
Katar	27,3	25,46
Mısır	4,3	2,17
Toplam	550	66
Rusya	79	43,30
Liste Toplamı	677	121
Dünya Toplamı	1258	185

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2009, BP

1.1.2 Üretim Durumu

Petrol ve doğal gazın üretiminde de Ortadoğu ve OPEC ülkelerinin sırasıyla günlük petrol üretiminin 26,2 milyon (dünya üretiminin % 31,9'u) ve 36,7 milyon (dünya üretiminin % 44,8'i) varille başı çektiğini görüyoruz. İkinci sıradaki üretim grubu ise 18,4 milyon varille (küresel üretimin % 22'si) OECD³⁰ ülkeleri yer alıyor. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin günlük üretim seviyesi ise 12,8 milyon varil(küresel üretimin %16'sı) düzeyinde. Tüm bu sınıflandırmaların dışındaki ülkelerin günlük toplam üretimi ise 32,2 milyon varil (küresel üretimin % 39,3'ü). Türkiye'nin çevresindeki ülkelerin günlük üretim seviyelerine baktığımızda İran'ın 4,3 milyon, Kerkük- Yumurtalık hattına petrol sağlayan Irak'ın 2,4 milyon, BTC'ye kaynak sağlayan Kazakistan ve Azerbaycan'ın ise 1,5 milyon ve 0,9 milyon varil olduğunu görüyoruz. Ajans'ın tahminlerine göre bu sınıflandırmalar içinde üretim seviyesi eski

³⁰ İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı/ Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD demokrasi ve Pazar ekonomisiyle yönetilen 30 ülke hükümetini bünyesinde barındıran, bu hükümetlerin ortak sorunlara çözüm aradıkları, politik tecrübelerini paylaştıkları, iç ve dış politikalarını uyumlaştırdıkları bir forumdur. Amacı; sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi ve istihdamı desteklemek, yaşam standardını yükseltmek, mali istikrarı korumak, diğer ülkelerin iktisadi gelişmelerine destek vermek, dünya ticaretinin gelişmesine katkı sağlamak.

Sovyetler Birliği ölkeleri dışında yükselen yegâne ve gelecekte de yapılan tahminlere göre dünya petrol ihtiyacının yarısını karşılayacak olan en önemli grup OPEC'tir. OPEC-dışı ölkelerde üretim ya azalıyor ya da ilerleyen dönemde azalması öngörölüyor.³¹

Tablo 4: Türkiye'nin Çevresindeki Ölkelerin Petrol ve Doğal Gaz Üretim Miktarı (milyon varil/gün- milyar m³/ yıl)

	Petrol	Doğal Gaz
Kazakistan	1,5	30,2
Azerbaycan	0,9	14,7
Türkmenistan	0,2	66,1
Özbekistan	0,1	62,2
Toplam	2,7	173
Suudi Arabistan	10,8	78,1
İran	4,3	116,3
İrak	2,4	
Suriye	0,3	5,5
Katar	1,3	76,6
Mısır	0,7	58,9
Toplam	19,8	335
Rusya	9,8	601,7
Liste Toplamı	32	1109
Dünya Toplamı	81	3065

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2009, BP

Avrupa Birliği, OECD ölkelerinin toplamında üretim giderek azalıyor. Avrupa'daki kaynaklar, özellikle Norveç ve Birleşik Krallık'ın rezervleri azalıp üretim düştükçe bölgenin daha fazla dışarıya bağımlı olacağını söyleyebiliriz. Avrupa'nın hâlihazırda ihtiyacını karşılayan enerji koridorları Rusya, Norveç ve Kuzey Afrika/ Ortadoğu.³² Üç koridorun dışında BTC ve BTE'nin devreye girmesiyle oluşturulmaya çalışılan bir dördüncü enerji koridoru olan güney koridorunun bir bölümü Hazar

³¹ "BP Statistical Review of World Energy 2009", a.g.e., p. 8; "World Energy Outlook Executive Summary 2008", a.g.e., p. 6. BP'nin hesaplamalarına göre 2008 yılı toplam petrol üretiminin de 81,8 milyon varil olduğunu belirtelim.

³² "Oil Market Report", **International Energy Agency**, October 9, 2009, p. 29, (Çevrimiçi) <http://omrpublic.iea.org/omrarchive/09oct09full.pdf>, 08 Mart 2010; Shamil M. Yenikeyeff, "The Georgia- Russia standoff and the future of Caspian and Central Asian Energy Supplies", **Oxford Institute for Energy Studies**, 2008, (Çevrimiçi) http://www.oxfordenergy.org/pdfs/comment_0808-1.pdf, 05 Haziran 2010. Bu koridorlardan özellikle Ukrayna'dan geçen Rus koridorunu oluşturan Orta Avrupa'ya petrol taşıyan Drujba hattının hem Ukrayna'dan geçen güney hem Belarus'tan geçen kuzey hattında sorun bitmiyor. Rusya'nın Baltık boru hattı sistemine ve Doğu Sibiryası- Pasifik hattına petrol kaydırması bu hattın geçen yakıt miktarını azaltacaktır.

coğrafyasından Türkiye transit geçişiyle Ceyhan, Akdeniz'e ulaşıyor. Ceyhan'a BTC ile gelen petrolün hedef pazarlarına baktığımızda biraz da petrolün az sülfürlü hafif³³ kimyasal yapısı nedeniyle batı Akdeniz, batı Avrupa pazarı olduğunu görüyoruz. Güney Akdeniz'deki rafineriler İran, Suriye ve Suudi Arabistan'dan gelen ucuz, asitli petrolü tercih ederken Hazar petrolünün kimyasal yapısı İspanya, İtalya ve Fransa gibi batı Akdeniz'deki rafinerilerce tercihini sağlıyor. Ayrıca Hazar petrolü boru hatlarıyla Almanya ve İsviçre'deki rafinerilere de ulaştırılabilir. Bu uzaklıklara petrol küçük tankerlerle taşınabiliyor. Öte yandan batı Akdeniz'de hâlihazırdaki kuzey Afrika ve Ortadoğu ile petrol rekabeti Hazar petrolünün daha uzak pazarlara yollanması sonucunu doğurabilir. Bu da büyük gemilerin kullanılması zorunluluğunu getiriyor. Türkiye transitli Ceyhan'dan akan Hazar petrolü için değil ama Karadeniz'den gelen Kazak petrolünü taşıyan büyük gemilerin boğazlardan geçmesi sorun oluşturuyor. Bu sorunu aşmak için Türkiye'nin transit ülke pozisyonunu güçlendiren Rus ve Kazak petrolünün taşınacağı Samsun- Ceyhan gibi ya da bizim sınırlarımıza teğet geçen Burgaz- Dedeağaç gibi çeşitli hatlar gündeme geliyor.³⁴ Türkiye'nin boru hatlarının geçtiği bir transit ülke olma politikaları çerçevesinde değerlendirme yaptığımızda genel itibariyle yukarıda bahsi geçen sınır ülkelerin ve Kazakistan'ın üretim düzeylerinin de artmakta olduğu, Ajans'ın yukarıda yer verdiğimiz OPEC ile ilgili tahminini de eklersek petrol konusunda Türkiye'nin transit ülke politikasını Hazar coğrafyasını göz ardı etmeden ve güneydeki ülkelere de ağırlık vererek belirlemesi ve onlarla ortaklıklara çalışması daha rasyonel olacaktır.³⁵

Günümüz yıllık doğal gaz üretimine bakacak olursak birinci sırayı 793 milyar m³ ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinin aldığını görüyoruz. Bu grup içinde ve genel olarak tüm dünya üretiminde Rusya'nın 601 milyar m³ ile lider olduğunu görüyoruz.

³³ Az kükürt içeren petrol sweet/ tatlı(asitsiz), tersi durumda ise sour/ acılı(asitli) olarak adlandırılıyor. Ayrıca molekül ağırlığına göre eğer su gibi akışkansa hafif, katran gibi yoğunsa sert petrol olarak nitelendiriliyor.

³⁴ Terence Adams, "Caspian Energy Development", **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 90–106; Leonid Gusev, Timur Polyannikov, "Europe – Central Asia: Energy pragmatism", **Regnum News Agency**, 2010, (Çevrimiçi), <http://www.regnum.ru/english/1242044.html>, 03 Mart 2010

³⁵ "Oil Market Report", **a.g.e.**, p. 27–29

Nabucco'nun asıl gaz sağlayıcısı olması beklenen Türkmenistan'ın üretimi 66 milyar m³, BTE'ye gaz tedarik eden ve Nabucco için de etmesi planlanan Azerbaycan'ın üretimi 14,7 milyar m³ düzeyinde. Ortadoğu toplamı ise 381 milyar m³. Bu grup içinde İran 116 milyar m³'lük üretim ile lider. Boru hatlarının diğer ucundaki Avrupa Birliği'nin üretimi ise 190 milyar m³ civarında.³⁶ Geleceğe yönelik yapılan tahminlerde petrol üretiminde olduğu gibi doğal gaz üretiminde de OECD Avrupa'sında geleneksel gaz sahalarındaki düşüşe bağlı olarak üretimin azalacağı öngörülüyor. IEA'ya (ve ABD Enerji Ajansı'na) göre 2007- 2030 döneminde doğal gaz üretiminde beklenen artışın neredeyse tamamı (ABD Enerji Ajansı'na göre küresel artışın % 84'ü) OECD-dışı ülkelerde olacaktır ve bu grubun içinde de üretim ve ihracat olarak en fazla artış Ortadoğu bölgesinde gerçekleşecektir. İran ve Katar bu artışta başı çekecektir. 2006'da bölgenin doğal gaz üretiminin % 83'ünü gerçekleştiren İran, Katar, S. Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri bölgesel ve bölge dışı talebi karşılamak için ilerleyen dönemde üretim artışına gitme planlarının olduğunu açıklamışlardır.³⁷ Avrupa'nın iç kaynakları yavaş yavaş tükenirken petrolde olduğu gibi gazda da dışa özellikle Rusya'ya bağımlı olurken Türkiye Avrupa'nın arz konusunda Rusya'ya olan bu bağımlılığını Nabucco yoluyla Orta Asya ve İran kanalıyla kırabilir. Türkiye Nabucco'yu hayata geçirmek için Hazar yanında yani Azerbaycan ve Türkmenistan gazına ek olarak Ortadoğu gazını da proje dâhiline almaya çalışmalıdır. Pek tabii ki bunun önünde bazı sorunlar mevcut. Bunlardan en önemlisi kaynak ülkelerin boru hatlarına yeterli kaynak arzını gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri meselesidir. Doğal gaz boru hattı ile asıl olarak Türkiye'ye kaynak sağlayan İran uzun ve soğuk geçen kışlarda kendi iç tüketimi için zaman zaman gaz akışını kesebilmektedir. Bunun yanında kuzey bölgelerinin ihtiyacı için Türkmenistan'dan gaz almaktadır. Projeler karşısında Çin

³⁶ “BP Statistical Review of World Energy 2009”, **a.g.e.**, p. 24; BP'nin hesaplamalarına göre 2008 yılı dünya toplam doğal gaz üretiminin de 3 trilyon m³ olduğunu belirtelim.

³⁷ “International Energy Outlook”, **a.g.e.**, p. 38-41; “World Energy Outlook Executive Summary 2009”, **a.g.e.**, p. 11. Suudi Arabistan özellikle iç tüketim nedeniyle doğal gaz üretimini arttırmak için yoğun çaba harcıyor. Hâlihazırda gaz, ortak petrol ve doğalgaz yataklarından üretiliyor, yani gaz üretimi petrole bağımlı. Bu bağımlılığı kırmak için petrol yataklarından bağımsız farklı sahalarda üretim için çaba harcıyor. İran'ın devasa kaynakları olmasına rağmen ABD yaptırımları gibi siyasi nedenlerden ötürü gaz sahalarının işlenmesi için yeterince dış yatırım alamıyor. 1990'da bulunan 13 trilyon m³ gaz rezervine sahip olduğu düşünülen güney Pars, İran'ın en çok umudunu bağladığı gaz sahası.

ve Hindistan gibi ciddi rakipler söz konusudur. Türkmenistan hem Çin'e giden hatta hem İran'a, hem Rusya'ya hem de Batı'ya gidecek hatta yeterli gaz akışını sağlayabilecek üretim seviyesinde midir? İran'a olan ABD çekincesi de bir başka sorunlu noktadır. Irak bir alternatif olabilir ama şu andaki siyasi durumla bu da kısa vadede mümkün görünmemektedir. Tüketimdeki durumu ise genel hatları ile ve özellikle Çin ve Hindistan'a yoğunlaşarak bir sonraki başlık altında işleyeceğiz.

1.2 OECD ve OECD - Dışı Ülkelerin Durumu: Çin ve Hindistan

Enerjiye olan ihtiyaç artmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın sırasıyla 2008/ 2009 tahminlerine göre enerjiye olan talebin 2006/ 2007- 2030 döneminde % 45/ 40³⁸ artması yani 2006/ 2007'de 11.730/ 12.000 milyon ton petrol eşdeğeri(Mtep) olan dünya enerji tüketiminin 2030'da 17.010/ 16.800 Mtep olması beklenmektedir. Bu artışın % 87'si OECD-dışı ülkelere gelmektedir. 2005'te dünya enerji talebinde % 51 ile OECD ülkelerini geçen bu ülkelerin 2030'daki talep/ tüketim oranının % 62 olması beklenmektedir.³⁹ BP Dünya Enerjisinin İstatistikî Değerlendirmesi'nde⁴⁰ de benzer bir tablo yer almaktadır. Buna göre küresel enerji tüketim artışının 2007/ 2008'de sırasıyla 2/3 ve % 87'si Asya Pasifik coğrafyasından gelmektedir. Çin tek başına bu artışın 2007'de yarısından, 2008'de ise 3/4'ünden sorumlu.⁴¹ Birleşik Devletler Enerji Ajansı (EIA) da farklılıklar içerse de benzer tahminler yapmaktadır. EIA'nın 2009 tahminine göre enerjiye olan talebin 2006- 2030 döneminde % 44 artması beklenmektedir. Bu artışın % 73'ü OECD-dışı ülkelere gerçekleşirken

³⁸ Talepteki düşüşün nedeni krizden kaynaklanmaktadır. 2010 sonrası dönemde IEA'ya göre artması beklenmektedir.

³⁹ "World Energy Outlook Executive Summary 2009", **a.g.e.**, p. 3-14; "World Energy Outlook Executive Summary 2008", **a.g.e.**, p. 3-7

⁴⁰ Dünya Enerjisinin İstatistikî Değerlendirmesi'yle BP 58 yıldır dünya enerji pazarlarıyla ilgili olarak yüksek kalitede, tarafsız ve küresel tutarlılıkta bilgi sağladığını belirtmektedir. Değerlendirme, Enerji alanında saygı duyulan ve otorite yayınlardan biri olarak görülmekte ve basın yayını, üniversite, hükümetler ve enerji şirketleri tarafından referans olarak kullanılmaktadır.

⁴¹ "BP Statistical Review of World Energy 2009", **a.g.e.**, p. 2-4; "BP Statistical Review of World Energy 2008", **a.g.e.**, p. 2-4. Ekonomilerdeki daralmaya ve petrol fiyatlarına bağlı olarak 2008 yılı küresel günlük petrol tüketimi 420 bin varil, OECD genelinde 1,5 milyon varil, ABD'de 1,3 milyon varil azalırken OECD-dışı ülkelere 1,1 milyon varil artış gösterdi. Çin'in 2008'de enerji tüketimi % 7,2 artarken ABD'de % 2,8 azaldı. Küresel gaz tüketimi ise bir önceki yıla göre % 2,5 oranında büyürken Çin'in gaz tüketimi ise % 15,8 oranında büyüdü. Çin'in 2007'deki tüketim artışı ise % 19,9.

OECD ülkelerinin payı 15. EIA'ya göre günümüzde OECD ülkeleri enerji kullanımının büyük kısmından sorumlu iken OECD-dışı ülkelerin, gelişen ekonomilerin hızlı yükselmeleri nedeniyle bunun değişeceği öngörülüyor. 2006'da OECD ülkeleri küresel enerji tüketiminin % 51'inden sorumlu iken 2030'da bu oranın % 41'e düşeceği öngörülüyor.⁴²

Tablo 5: Çin ve Hindistan'ın Petrol Tüketimi ve 2030 Tahmini(milyon varil/gün)

	2006	2030	2006–2030 Yıllık Büyüme
Çin	7,1	16,5	% 3,6
Hindistan	2,6	6,5	% 3,9
OECD	47,3	52,9	% 0,5
Avrupa	14,3	14,7	% 0,1
Dünya	84,7	116,3	% 1,3

Kaynak: World Energy Outlook 2007, China and India Insights”, **International Energy Agency**

Tüm hesaplamalar, istatistikler, tahminler gelişmekte olan ülkelerin gelişen ekonomilerinin, sanayileşmenin, şehirleşmenin⁴³, değişen yaşam biçimlerinin ve artan nüfuslarının baskısıyla diğer ülke gruplarından daha fazla enerji talebinde bulunacağını söylüyor. Bu ülkeler içinde de özellikle Çin ve Hindistan'ın enerji talep artışının her türden fosil yakıtlarda daha fazla olacağını görüyoruz.⁴⁴ Özellikle Çin'in 2010'un hemen sonrasında enerji tüketiminde birinci sırada olan ABD'yi geçeceği tahmin ediliyor. Çin'in 2006'da günlük petrol kullanımı 7,1 milyon varilken 2030 için yapılan tahmin 16,5 milyon varil. 9,4 milyon varillik bir artış tahmini söz konusu. Hindistan için aynı döneme yönelik yapılan tahmini günlük petrol artış miktarı ise 3,9 milyon varil. Her ikisin toplamı günlük 13,3 milyon varile ulaşıyor. Asya'nın diğer kısmını da eklersek günlük 16,7 milyon varile ulaşıyoruz. Bu dönem

⁴² “International Energy Outlook”, **a.g.e.**, p.7

⁴³ Çinli uzmanlar gelecek 30 yılda Çin kırsal nüfusunun 900 milyondan 400 milyona düşmesini bekliyorlar. Şehir nüfusunun ise geçtiğimiz 30 yılda 400 milyondan 600 milyona dayandığını söylüyorlar. Çin'de hâlihazırda 240 milyon insan göçmen işçi durumunda ve bu insanların yarısı 30 yaşın, 40 milyonu ise 20 yaşın altında ve bu insanlar şehirleri terk etmek konusunda isteksizler. Jin Zhu, “Rural population could drop to 400m ”, **China Daily**, 2010, (Çevrimiçi) http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-02/25/content_9502683.htm, 26 Şubat 2010

⁴⁴ Çin ve Hindistan'ın enerjiye olan talebi artarken petrol, gaz, kömür üçlüsünden en büyük payı kömür alacak. Kömür iki ülkenin ekonomilerinin dönmesinde baş aktör olmayı sürdürecektir. “World Energy Outlook 2007, China and India Insights”, **a.g.e.**, p. 120

zarfında günlük petrol talep artışının 32 milyon varile dayanacağını ve bunun 25 milyon varilinin gelişmekte olan ülkelerden geleceği düşünüldüğünde Çin ve Hindistan’daki talep artışının boyutları anlaşılabilir.⁴⁵ Petrolde olduğu gibi doğal gazda da en büyük talep artışı gelişmekte olan ülkelerden geliyor. Doğal gazda en büyük talep artışı Ortadoğu’da gerçekleşirken Çin, Kore ve Japonya önemli gaz ithalatçıları olarak öne çıkıyor. Avrupa ve AB de önemli birer gaz tüketicisi/ithalatçısı olma durumunu koruyacakları tahmin ediliyor. Çin’in 2030’a yönelik olarak talebi 2005 tüketiminin 4 katını geçip 238 milyar m³’e ulaşacağı öngörülüyor. Hindistan’ın aynı dönemdeki tüketimi 51 milyar m³’ten 112 milyar m³’e ulaşması bekleniyor.⁴⁶

Tablo 6: Çin ve Hindistan’ın Doğal Gaz Tüketimi ve 2030 Tahmini(milyar metreküp/yıl)

	2005	2030	2006–2030 Yıllık Büyüme
Çin	51	238	% 6,4
Hindistan	35	112	% 4,8
OECD	1465	2001	% 1,3
Avrupa	550	771	% 1,4
Avrupa Birliği	541	744	% 1,3
Dünya	2854	4779	% 2,1

Kaynak: World Energy Outlook 2007, China and India Insights”, **International Energy Agency**

⁴⁵ “World Energy Outlook 2007, China and India Insights”, **a.g.e.**, p. 77–80. İçinde bulunduğumuz paragrafta verdiğimiz tahminler 2005’e ait olup 2010 gerçeğini birebir yansıtmamaktadır. Bu süre içinde çeşitli nedenlerin yanında ekonomik kriz ve buna bağlı olarak enerji talebinde yaşanan daralma ile beklentiler aşağı çekilmiştir. 2005’te 2030 için öngörülen günlük petrol talebi 116 milyon varil iken, 2009’da bu sayı 105 milyona düşmüştür. Haliyle bu paragrafta adı geçen ülkelerin taleplerinde de bir miktar aşağı doğru değişme olduğunu gösterir. Ama buna rağmen iki ülkenin enerji talebinin artış eğilimi devam etmektedir.

⁴⁶ IEA’ nın Referans Senaryosuna göre tahminler böyleyken Alternatif Senaryo yani enerji güvenliği, çevresel kaygılar, iklim değişikliği, teknolojik değişimler vs. nedeniyle talebin azaldığı durumda 3 geleneksel fosil yakıtın kullanım oranı % 76 düzeyinde seyrediyor. Referans senaryoda bu oran %82 idi. Bu senaryoda 2030’a kadar dünya petrol kullanımının günlük 14 milyon varile kadar azalacağı, doğal gazın kullanımının ise yıllık 608 milyar m³’ü bulacağı varsayılıyor. Çin’de çevresel kaygılar nedeniyle kömürden doğal gaza geçişin hızlanmasıyla 2030’a kadar doğal gaz kullanımının diğer senaryoya göre 30 milyar m³ daha da artacağı varsayılıyor. “World Energy Outlook 2007, China and India Insights”, **a.g.e.**, p. 100–103

Çin ve Hindistan'daki bu artışın/ talebin nasıl karşılanacağını sorguladığımızda arz kaynakları olarak karşımıza Ortadoğu (Hürmüz boğazı), Rusya dâhil Hazar coğrafyası ve Afrika çıkıyor. Çin'in kriz ortamında bile diğer ekonomilere nazaran gelişme gösteren ekonomisinin işlemlerini devam ettirmek ve varolan enerji talebini karşılamak için Rusya ve Hazar coğrafyasından Kazakistan ve Türkmenistan'dan petrol ve gaz boru hatları ile arz yollarını çeşitlendirmeye çalıştığını görüyoruz. Hindistan ise ABD'nin de desteğini alan TAPI gaz boru hattı ve ABD'nin İran'ın projede olması nedeniyle karşı olduğu IPI gaz boru hattı ile ihtiyacını karşılamak için arayışlarını sürdürüyor ama Çin'in bu anlamda bir adım gerisinde. Çin'in bölgedeki varlığının ve faaliyetlerinin batıya yönelecek boru hatlarının kaynak yetersizliği nedeniyle geleceği için tehlikeli olacağı kanaatindeyiz.

1.3 Türkiye'nin Hidrokarbon Kaynak, Üretim - Tüketim Durumu

Türkiye'nin hidrokarbon rezerv, üretim ve tüketim durumuna, enerjideki eğilimlerine baktığımızda (2007 verilerine göre) % 90'ı aşan oranlarda fosil yakıtlara bağımlı olduğunu görüyoruz. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz rezervleri ve buna bağlı olarak üretim seviyesi iç ihtiyacını karşılayacak seviyede değildir. TPAO verilerine göre 2008 yılı itibariyle Türkiye'de 284,7 milyon varil üretilebilir petrol rezervi bulunmaktadır. Aynı yıl içinde üretilen petrol miktarı 2,2 milyon tondur. Tüketilen 32 milyon ton(BP,2009) ile karşılaştırıldığında dışa bağımlılığın derecesi anlaşılabilir. 2008 sonu itibariyle Türkiye'nin üretilebilir doğal gaz rezervi 6,8 milyar m³'tür, üretim ise ilk defa 2008 yılında 1 milyar m³'ü aşmıştır. 2008 üretim seviyesiyle 6 yıllık doğal gaz rezervi kalmıştır.⁴⁷

Türkiye'nin genel enerji tüketimi 2005'te 86,4 Mtep, 2007 yılında 107,6 Mtep olarak gerçekleşmiştir. 2010'da 126 Mtep'e, 2020'de ise 222 Mtep'e ulaşması beklenmektedir. 2008 itibariyle BP'nin verilerine göre petrol tüketimi 690 bin varil,

⁴⁷ "Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu", **Türkiye Petrolleri A.O.**, 2008, s. 8-9 , (Çevrimiçi) http://www.tpa.gov.tr/v1.4/condocs/petrol_sektor.pdf, 21 Şubat 2010; "2008 yılı Sektör Raporu", **BOTAS**, 2008, s. 21, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Sektor_Raporu_BOTAS.pdf, 21 Şubat 2010

doğal gaz tüketimi ise 36 milyar m³'e ulaşmıştır. 2007'de ilk defa doğal gazın enerji tüketimindeki oranı % 31,5'i (2003'te % 23) bulmuştur. Petrol % 31, kömür 28 ve kalan yaklaşık % 10 ise yenilenebilir kaynaklardır.⁴⁸ Doğal gazın enerji yelpazesindeki gelişim seyri izlenmeye değerdir. 1985'te Bulgaristan üzerinden gelen Rus doğal gaz boru hattı ile yaygın kullanımı başlamış ve Türkiye'nin özellikle elektrik ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. 1985'te elektrik üretiminde % 1,1 oranında kullanılırken bu oran 2003'te % 25'e kadar yükselmiştir. Aynı yıl üretilen elektriğin % 45'i doğal gazdan sağlanmıştır.⁴⁹

Türkiye enerjide diğer birçok ülke gibi hidrokarbonlara bağımlıdır. Petrol ihraç eden birkaç ülke dışında birçok ülke gibi enerji ihtiyacını iç kaynaklarla sağlayacak durumda değildir, ithalata bağımlıdır. Türkiye'nin enerjiye olan ihtiyacı teknolojik gelişmeler, sanayileşme ve nüfus artışına paralel olarak artmaktadır. İç kaynakların az olması ve var olanların da hızla tükenmesiyle enerjide dışa bağımlı olmaktadır.⁵⁰ Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı % 75'ler civarındadır. 2005 tarihinde enerji ihtiyacının % 72'si dışa bağımlıyken bu oranın içerdeki rezervlerin durumuna, yeni rezervlerin bulunamamasına, üretimin azalmasına ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak 2020'de % 90'a çıkması beklenmektedir.⁵¹ 2008 rakamlarına göre ülkede tüketilen petrolün % 92,8'i, doğal gazın ise % 97,4'ü ithalatla karşılanmıştır. Türkiye'nin 2010–2020 ham petrol faturasının 293, doğal gaz faturasının ise 181 milyar doları bulacağı hesaplanmaktadır.⁵²

⁴⁸ Petrolün genel enerji tüketimindeki oranı 1973'lerde % 51 iken 2003'te % 38'e düşmüştür.

⁴⁹ Tuncay Uslu, "Turkey's Foreign Dependence on Energy", **Energy Sources**, Part B, 2008, no 3, p. 113–120.

⁵⁰ **A.g.e.**, p. 113–120. 1994–2002 döneminde tüketilen petrolün % 89'u, doğal gazın % 96'sı ve kömürün de % 82'si ithal edilmiştir. 1970'de tüketilen enerjinin %76'sı milli kaynaklardan sağlanıyorken, 2002'de bu oran % 31'e düşmüş durumda. 2003'te enerji ithalatına harcanan 11,6 milyar ABD Doları toplam ithalatının % 17'sine, ihracatının ise % 20'sine denk geliyor.

⁵¹ "Enerji ve Gaz Raporu 2006", **BosphorusGaz**, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.bosphorusgaz.com/info-service/reports.html>, 21 Şubat 2010, s.12

⁵² TPAO Genel Müdürü Mehmet Uysal'ın TBMM Madencilik Sektöründeki Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu'nda yaptığı konuşmadan alınmıştır. Anadolu Ajansı

Türkiye'nin enerjide bağımlı olduğu ülke ise Rusya'dır. 2007 yılında Rusya doğal gazda olduğu gibi petrolde de İran'ı geçerek Türkiye'nin baş tedarikçisi olmuştur. Listenin ikinci sırasında İran, üçüncü sırasında S. Arabistan ve Libya, Irak, Suriye, Cezayir, Mısır, Tunus, Azerbaycan, Kazakistan ve İtalya diye devam etmektedir.⁵³ Türkiye'nin doğal gazda dışa bağımlılığı iç üretimini çıkardığımızda % 97 seviyelerindedir. Bu kalemde de Rusya baş tedarikçidir. 2007 verilerine göre ithalatın 2/3'sini (2003'te % 61'ini) Rusya sağlamaktadır. Rusya'yı İran, Azerbaycan izlemektedir. Cezayir ve Nijerya'dan da LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)⁵⁴ ile ithalat yapılmaktadır.⁵⁵

Tablo 7: Türkiye'nin 2008 yılı Doğal Gaz Tedarikçileri (milyar metreküp)

	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Mısır	Nijerya	Toplam
Türkiye	23,55	5,80	2,95	4,25	0,08	0,98	37,61

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2009, **BP**⁵⁶

Türkiye'nin öncelikli politikası bu tablodan yola çıkarak söyleyebiliriz ki kaynak güvenliğini ve güzergâh çeşitlendirmesini sağlamaktır. Salt bir doğu-batı ekseninde enerji koridoru olmak değil, ama bu yolla artan enerji ihtiyacını karşılayacak arz merkezlerini/ kaynaklarını çeşitlendirmektir. (Bu özellikle gaz için böyle olmalıdır, zira gazın pazarlanması, taşınması ve nihai kullanıcıya ulaştırılması petrole göre çok daha sıkıntılı ve zor bir süreçtir.) Karar alıcılar da bu yönde düşünür görünmektedir.⁵⁷ İkinci olarak Türkiye arz merkezlerini çeşitlendirerek ucuz

⁵³ "Country Analysis Briefs Turkey", **US Energy Information Administration**, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Turkey/pdf.pdf>, 23 Ekim 2009; "Energy Policies of IEA Countries Turkey Review 2005", **International Energy Agency**, 2005, p. 24–28, (Çevrimiçi) http://www.iea.org/publications/free_new_Desc.asp?PUBS_ID=1480, 23 Ekim 2009

⁵⁴ LNG, doğalgazın -164 °C derecenin altında soğutulmasıyla elde edilen renksiz, kokusuz, korozif olmayan ve zehirsiz bir sıvıdır. Doğalgazın sıvılaştırılmasıyla hacmi 600 kez küçülür. Doğalgaz küçük oranlarda azot, oksijen, karbon dioksit, kükürlü bileşikler ve su gibi kirleticiler içerebilirken sıvılaştırma sırasında bu kirleticiler uzaklaştırıldığından LNG doğalgaza kıyasla daha temizdir.

⁵⁵ "2008 yılı Sektör Raporu", **a.g.e.**, p. 21; "Natural Gas Market Review 2007", **International Energy Agency**, 2007, p. 223, (Çevrimiçi) http://www.iea.org/publications/free_new_Desc.asp?PUBS_ID=1909, 08 Mart 2010.

⁵⁶ "BP Statistical Review of World Energy 2009", **a.g.e.**, p.30. 2008 yılında boru hatlarıyla Rusya'dan 23,55 milyar m³, İran'dan 5,80 milyar m³, Azerbaycan'dan 2,95 milyar m³, LNG ile Cezayir'den 4,25, Nijerya'dan 0,98 milyar m³, Mısır'dan 0,08 milyar m³, 2007'de ise Trinidad ve Tobago'dan 0,06 milyar m³ doğal gaz ithal edilmiştir. BP'nin istatistiklerine göre 2008'de Türkiye toplamda 37,61 milyar m³ doğal gaz ithal etmiştir.

⁵⁷ Başbakan Erdoğan yurtdışında yaptığı bir konuşmada, enerji güvenliğini sağlamak için enerji kaynaklarını ve arz güzergâhlarını çeşitlendirmenin zorunluluğuna değinmiş ve Türkiye'nin kendi

maliyetli gaza (Azeri gazına) ulaşma çabası içindedir. Son olarak da bir doğal gaz ticaret merkezi(hub) haline gelerek ucuza aldığı gazı tekrar pazarlamak ve bunu gerçekleştirmek için transit boru hatlarını ülke topraklarından geçirerek bu hatlardan belli bir oranda doğal gaz ve petrol çekmek.⁵⁸ Bu yönde yapılanlara ve atılan adımlara örnek boru hatları üzerinden son bölümde yer vereceğiz.

Türkiye doğal gazın depolanması ve LNG sıvılaştırma ve gazlaştırma terminalleri konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Hâlihazırda iki adet LNG gazlaştırma tesisine sahiptir. Türkiye'nin ilk LNG Terminali 1994 yılında inşa edilmiş BOTAŞ Marmara Ereğlisi tesisidir.⁵⁹ İkinci LNG terminali ise 1998'de planlanan ve 2002 itibariyle yapımı tamamlanan Türkiye'nin ilk özel teşebbüse ait Egegaz terminali 2006 yılında faaliyete geçmiş, ilk ithalatını 2009'da yaparak boru hattı ile gaz teslimatına başlamıştır.⁶⁰ Türkiye'nin LNG sıvılaştırma tesisi bulunmamaktadır. İlk sıvılaştırma tesisinin Ceyhan'da yapımı planlanmaktadır. Doğal gaz depolaması için 1998'de başlayan çalışmalar 2007'de 1,6 milyar m³ kapasiteli Silivri sahasının tamamlanmasıyla sonuçlanmıştır. 2012'den itibaren Tuz gölünde bir ikinci depolama tesisinin devreye sokulması planlanmaktadır.⁶¹

enerji güvenliğini sağlarken Avrupa'nın da güvenliğine katkı sağlamak istediklerini belirtmiştir. BTC, BTE ve Mavi Akım gibi projeleri gerçekleştirdiklerini söylemiştir. Bu projelerin bölge barışına, istikrarına ve refahına katkı sağlayacağını vurgulamıştır. "PM Erdoğan Addresses Energy Summit in Abu Dhabi" **Newspot**, No. 102, January 2010, p. 5

⁵⁸ Gareth Winrow, "Problems and Prospects for the 'Fourth Corridor': The Positions and Role of Turkey in Gas Transit to Europe", **Oxford Institute for Energy Studies**, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG30.pdf>, 11 Nisan 2010

⁵⁹ 3 adet 85 bin m³'lük tankıyla yıllık gaz sağlama kapasitesi 5,2 milyar m³'tür. Doğal gaz tesisten boru hattı ile Çorlu ana hattına pompalanmaktadır. Tesise çoğunlukla Nijerya ve Cezayir'den gaz ithal edilmektedir. Katar, Avustralya ve Yemen'den de spot alımları yapılmaktadır.

⁶⁰ 2 adet 140 bin m³'lük tankıyla yıllık gaz sağlama kapasitesi 6 milyar m³ olan tesis yapıldığı dönemde dünyanın 2. büyük depolama kapasitesine sahiptir. 2009 yılı içinde Şirket Katar'dan LNG getirmek için görüşmeler yapmıştır. Sabah Gazetesi, Egegaz Katar'dan LNG getirip yurt içinde satacak, 2009, (Çevrimiçi) www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/08/19, 04 Mart 2010

⁶¹ Bu paragraftaki bilgiler aşağıdaki kaynaklar kullanılarak derlenmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı İnternet Adresi, 2010, (Çevrimiçi) www.enerji.gov.tr, 04 Mart 2010; "Enerji ve Gaz Raporu 2006", **a.g.e.**, s. 18-20; "Hizmetlerimiz", **Egegaz**, 2010, (Çevrimiçi) <http://egegaz.com.tr/index-2.html>, 04 Mart 2010; BOTAŞ İnternet Adresi, 2010 (Çevrimiçi) www.botas.gov.tr; "LNG in Europe", **King & Spalding**, 2006, http://apps.kslaw.com/library/pdf/lng_in_europe.pdf, 18 Haziran 2010; "LNG", **Petrol Ofisi LNG**, (Çevrimiçi) <http://www.polng.com.tr/temin.aspx>, 04 Mart 2010; "Turkey to Build LNG Terminal and Gas Storage Units" **Alexander's Gas & Oil Connections**, (Çevrimiçi) <http://www.gasandoil.com/goc/news/nte82294.htm>, 04 Mart 2010

2 BORU HATLARI: SINIRAŞAN VE TRANSİT HİDROKARBON HATLAR

Önümüzdeki yıllarda sınıraşan (cross-border) ve transit boru hatlarının önem kazanması beklenmektedir.⁶² Bunun en önemli nedenlerinden biri yukarıda ayrıntısı ile işlemeye çalıştığımız petrol ve doğal gaza olan talebin artacak olmasıdır. Doğal gazın tüketiminin artması, yukarıda da yer verdiğimiz yapılan çeşitli tahminlere göre ekonomik büyüme, elektrik üretmek için ve ulaşım sektöründe yeni teknolojilerle gazın artan oranlarda kullanımı, küresel ısınma ile alakalı çevresel kaygılar gibi nedenlerle talebin ilerleyen yıllarda da artma eğiliminde olacağı öngörülmektedir.⁶³ Özellikle doğal gazın taşıma olanaklarının sınırlı ve maliyetli olması boru hattı ile taşımaya öne çıkarmaktadır. Doğal gaz boru hattı dışında ve boru hattına göre daha sınırlı kapasite ile olmak şartıyla ikincil olarak LNG ile taşınabilmektedir. Öte yandan LNG ile taşıma 2003 verilerine göre 5000 km ve üzeri uzaklıklarda kârlı olmaktadır. Kısa mesafeler arası gaz taşımacılığı için LNG kârlı bir yöntem değildir. Boru hattından farklı olarak üretim yerinde veya tankere yükleme limanında sıvılaştırma, boşaltma limanında ise tekrar gazlaştırma tesisinin kurulması ve özel LNG taşımacılığı için tankerlerin üretilmesi gibi çeşitli yatırımların yapılması gerekmektedir.

Talep artışı çeşitli yollarla karşılanabilir. Petrol söz konusu olduğunda tankerlerle deniz yolu ile taşınabildiği gibi, tren, kamyon gibi araçlarla da taşınabilir. Ancak boru hattı ile taşınabilecek miktarları karayolu ya da tren ile taşımak maliyet açısından pahalıdır.⁶⁴ Öte yandan deniz yolu ile petrol tankerleriyle yapılan taşıma

⁶² Sınıraşan boru hatları bir üretici ülkeden başka herhangi bir ülkeye uğramadan doğrudan bir tüketici ülkeye petrol ve/ veya gaz taşıyan hatlardır. Transit hatlar ise bir üretici ülkeden bir tüketici ülkeye arada bir ve/veya birden fazla ülkeden geçerek petrol ve/veya gaz taşıyan boru hatlarıdır. Transit boru hatlarında en az 3 taraf olur; petrol ve gaz üreticisi, bunları tüketen alıcı taraf ve boru hattının topraklarından geçtiği-aynı zamanda tüketici de olabilir- transit ülke. Paul Stevens, "Transit Troubles, Pipelines as a Source of Conflict", **Chatnam House**, 2009, p. 1, 10 (Çevrimiçi) <http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/712/>, 07 Mart 2010

⁶³ Peter Hartley and Kenneth B. Medlock, "The Baker Institute World Gas Trade Model", **Natural Gas and Geopolitics from 1970 to 2040**, Ed. by. David G. Victor, Amy M. Jaffe and Mark H. Hayes, New York, Cambridge University Press, 2006, p. 360-361

⁶⁴ Paul Stevens, "Transit Troubles, Pipelines as a Source of Conflict", **a.g.e.**, p. 3

diğer yollara göre daha uygun olsa da belli ölçülerde (kimi ülkeler açısından) risk içeriyor.⁶⁵ Deniz yolunun güvenliğini sağlayamayan ülkeler kaynak güvenliği konusunda sıkıntı yaşayabilirler. Bir an için birbirleri arasındaki tüm iktisadi karşılıklı bağımlılıklarını bir kenara bırakalım ve ABD ile Çin'in ilişkilerinin ciddi anlamda bozulduğunu, koptuğunu ve soğuk savaş durumuna geldiğini, Çin'in sahil şeridinin, Malakka boğazının ve Güney Çin Denizi'nin ablukaya alındığını farz edelim. Bu durumda Çin, Ortadoğu'dan kendi kıyılarına gelen tankerlerin güvenli petrol akışını nasıl sağlayacak? Muhtemelen bu kaygıların da etkisiyle Çin Orta Asya'dan boru hatlarıyla hidrokarbon ithali projelerinin gerçekleşmesi için çaba sarf etmektedir.⁶⁶ Çin yurt dışındaki çıkarlarını, vatandaşlarının ve kamunun kendi yatırımlarını (bizim konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla örnek verirsek CNPC'nin dünyanın birçok kıtasında yatırımları bulunuyor, boru hatlarını, Afrika'daki maden işletmeleri ve diğer birçokları), ticaret akışını korumak, (petrol ve LNG tankerlerinin) deniz seyrü seferini engelleyecek güçlere, uluslararası suyollarını daraltacak muhtemel hasımlarına (ABD) karşı müdahale edebilmek için yurt dışında üsler kurulmasının fikrî altyapısını oluşturmaya başlamış görünüyor.⁶⁷

İkinci olarak, geleneksel petrol ve doğal gaz coğrafyalarında, ki bunlar çoğunlukla bu kaynakları diğerlerine göre daha fazla çeken, ithal eden merkezi pazarlara yakındır, kaynaklar azalıyor.⁶⁸ Bu bölgelerdeki kaynaklar doruk noktasını ya aşmış ya da aşmak üzereler. Bu yüzden daha uzak coğrafyalarda aramalar ve üretim yapılıyor. Bu bölgeler de ya Hazar gibi denize çıkışı olmayan bölgelerdir yani boru hattı dışında

⁶⁵ Ama bu demek değildir ki deniz yolu tercih edilmeyen bir taşıma yoludur. Sadece bazı tüketici ülkeler açısından bu, yukarıda örneğini verdiğimiz gibi belli durumlarda sorun teşkil edebilir ve devletler önceden bunu görüp farklı alternatifler üzerinde çalışmaya başlarlar. Devletler mümkün olduğunca yumurtalarını farklı sepetlere koymaya çalış(malı)ırlar.

⁶⁶ Philip Andrews-Speed and Sergei Vinogradov, "China's Involvement in Central Asian Petroleum: Convergent or Divergent Interests", *Asian Survey*, Vol. 40, No. 2, March - April, 2000, p. 377-397
2000'lerle birlikte bölgeden çıkan boru hatlarının inşası hız kazanıyor. 1990-2000 arası birçok şey söyleniyor ama petrol fiyatlarının 2000'lerle birlikte artışa geçmesi hatların yapımını karlı hale getiriyor. Çin'e gidecek uzun ve maliyetli hatların yapımı da petrol ve gaz fiyatlarının artması ile karlı hale geliyor.

⁶⁷ Shen Dingli, "Askeri üs kurma fikrinden çekinmeye gerek yok", *Dünya Gündemi*, sayı 270, 14-21 Şubat 2010, s. 11

⁶⁸ Geleneksel hidrokarbon coğrafyalarından kasıt OECD gibi merkezi pazarlara yakın veya bu bölgedeki kaynaklardır. Ortadoğu'daki kaynaklar nispeten daha sonra kullanıma açılmıştır. Uzak coğrafyalar ise Hazar coğrafyası gibi boru hatları dışında pazara ulaşım olanağı ya çok sınırlı ya da olmayan sahalardır.

bir taşıma seçeneği yoktur, ya da boru hattı olmadan taşınması diğer yöntemlere göre-LNG, demiryolu- daha maliyetli olan gaz gibi kaynak türlerine sahiptir. Bu tür sahalardan hidrokarbonları taşımamanın en az maliyetli yolu ise boru hatlarıdır.⁶⁹

Bir üçüncü neden; özellikle transit boru hatlarının kendisinden kaynaklanan sorunlardır. Her sınıraşan ve/veya transit boru hattı sadece içinden petrol ve gaz taşımak için değil belirli maddi getiriler, jeopolitik kaygılar nedeniyle de inşa edilir. Her taraf boru hattından bir şekilde faydalanır; üretici sağladığı petrol-gaz nedeniyle gelir elde eder, eğer varsa transit ülke topraklarını boru hattına açtığı için bundan transit ücreti alır, alıcı da ihtiyaç duyduğu metaya ulaşmış ve bunu bir şekilde değerlendirir. Ne var ki bir süre sonra daha önce uyumlu gözükken taraflar arasındaki çıkarlar farklılaşabilir, boru hattı bir kere inşa edildiğinde transit ülke daha fazla transit ücreti, kâr, kira gibi taleplerde bulunabilir ve benzeri ekonomik nedenlerle sorun çıkabilir, salt politik nedenlerle ya da iç mevzuatların uyumlu olmamasından sorunlar yaşanabilir. Taraflar arasındaki bu anlaşmazlıklarda, mesela transit ücreti konusunda, açık olarak izlenecek yol belirlenmediğinden veya bu sorunun götürüleceği iç hukukta olduğu gibi bir üst yargı mercii olmadığından sorunlara çözüm bulunamayabilir.⁷⁰ Bu gibi olaylar neticesinde boru hattının ucundaki ülkeler yeni güzergâhlar üzerinden yeni boru hatları inşasına başlayabilirler, mesela Ukrayna- Rusya ilişkileri neticesinde Kuzey ve Güney Akım projelerinin doğması ve/veya hız kazanması gibi, sorun yaşanan güzergâh işlemez hale gelebileceği gibi, meta akışı devam da edebilir, bu durumda transit ülkenin etkisi zayıflayacaktır. Öte yandan sorun boru hattının iki ucundaki taraflar arasında da yaşanabilir ki bu durumda hat ya nadiren işleyebilir ya da tamamen atıl hale gelebilir.(Irak-Suriye petrol boru hattı, IPC (Irak Petroleum Company) ile Suudi Arabistan-Ürdün-Suriye-Lübnan petrol boru hattı, TAPLINE)⁷¹

⁶⁹ Paul Stevens, "Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects", **Joint UNDP/ World Bank Energy Sector Management Assistance Programme**, 2003, s.xiii; Paul Stevens,"Transit Troubles,Pipelines as a Source of Conflict", **a.g.e.**, s. 3

⁷⁰ Paul Stevens, "Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects", **a.g.e.**, s.22-25

⁷¹ Paul Stevens,"Transit Troubles, Pipelines as a Source of Conflict", **a.g.e.**, s. 8-9

2.1 Petrol ve Doğal Gaz: Boru Hatları ve LNG

Petrol ve doğal gazın ve taşıma yollarının tanker, LNG ve boru hatlarının kendilerine has özellikleri mevcuttur. Petrol uluslararası geçerlilikte bir emtia olduğundan tankerlere yüklendiği anda pazara ulaştırılabilir. Alıcı satıcı arasında uzun dönemli anlaşmalara gerek yoktur. Petrolün uluslararası bir emtia olmasına ve pazar bulmakta sıkıntı çekmemesine karşın gaz için farklı bir durum söz konusudur. Gaz depolanması ve taşınması petrole göre daha güç olduğundan alıcı bulunup uzun süreli anlaşmalar yapılmadan çıkarılmaz. Petrolün tankerlerle taşınması diğer yollara nazaran daha elverişli olabilir ama yukarıda da belirttiğimiz gibi eğer denizlere hakim güçle bir sorunuz varsa diğer seçenekler üzerine yoğunlaşmanızda fayda var. IEA'nın verilerine göre doğal gazı LNG formunda taşımak için müteşebbisin sıvılaştırma tesisi, nakliye ve tekrardan gazlaştırma için 6 ila 8 milyar bütçe ayırması ve ayrıca yatırımın işler hale geçmesi için de LNG projesinin tipine göre 5 ila 12 yılın göze alınması gerekiyor.⁷²

Her iki emtia da eğer boru hattı ile taşınacaksa hattın yapım, işletim giderlerinin karşılanabilmesi ve taşımanın kârlı olabilmesi için boru hattının geniş olması gerekir, ki daha fazla petrol ve gaz taşınabilsin. Hattın kısa sürede doldurulması ve iki ucundaki arz ve talebin birbirine eşit olması gerekir, ki aksi durumda yarı dolu bir hat ekonomik değildir.⁷³ Doğal gaz boru hatları petrol boru hatlarına nazaran yapımı ve işletimi daha maliyetli hatlardır ve hattın mesafesi uzadıkça bu daha da artmaktadır. Doğal gaz hatları hem alıcı hem satıcı tarafı uzun yıllar birbirine bağladığından bu süre boyunca pompalanacak kâfi miktarda rezervin bulunması yatırımcılar açısından elzemdir.

⁷² "Natural Gas Market Review 2007", **International Energy Agency**, 2007, p. 51, (Çevrimiçi) http://www.iea.org/publications/free_new_Desc.asp?PUBS_ID=1909, 08 Mart 2010

⁷³ Tabii kâr amacı gütmeyen bir niyetle inşa edildiyse Sovyetler örneğinde olduğu gibi bu durum sorun teşkil etmeyebilir. Ne var ki günümüz yatırımcıları ve girişimcileri için bu söz konusu değildir. Güncel bir örnek olarak BTC'nin Türkiye kısmının işletmesinden sorumlu BOTAŞ'ın alt kuruluşu Botaş International Limited(BIL) şirketi BTC'nin tam kapasite çalışmaması ve diğer bazı nedenler yüzünden zarar etmiştir. (Bkz. 126. dipnot)

Arz güvenliği meselesi alıcı ülkeler açısından petrolle kıyaslandığında doğal gazda daha hassastır. Petrol tedariki konusunda alıcı ülkelerin arz yelpazesi geniş ama pazarlık alanı dardır. Şöyle ki, petrolü A ülkesinden almakla B ülkesinden almak arasında çok büyük bir fark yoktur. A ülkesi ile sorun yaşadığınızda alımlarınızı B ülkesine kaydırabilirsiniz. Pazarlık alanı dardır, zira petrol uluslararası bir emtiadır yani fiyatı pazarda belirlenir. Gaz konusunda ise arz yelpazesi dar, öte yandan pazarlık alanı sizin pazarlık gücünüze kalmıştır. Gaz bölgesel bir emtiadır ve fiyatı ikili anlaşmalarla belirlenir. Örneğin Türkiye Rusya'dan daha pahalı gaz alırken, Azeri gazını ona göre çok ucuza alır. (Haziran 2010'da yapılan görüşmelerde Azeri ve Türk tarafları gazın fiyatını pazarlıklar sonucunda daha yukarı çekmiştir.) İkinci bir örnek; Katar, Japonya'ya sattığı LNG formundaki gazın ücretini ham petrol fiyatlarına, ABD'ye Henry Hub spot, Birleşik Krallık'a NBP spot fiyatlarına ve kıta Avrupasına ise fuel-oil fiyatlarına sabitlemiştir. Gaz LNG ile gelecekse yukarıda bahsettiğimiz gazlaştırma, depolama gibi yatırımların yapılması gereklidir. Emtianın tüketim alanlarına taşınması için boru hatlarının döşenmesi gereklidir. Bu ve benzeri yatırımların atılmasında ve enerji güvenliğini tehlikeye atmamak için gaz tedarikçilerini çeşitlendirmek önemlidir. Örneğin, eğer elektrik üretmek için doğal gaza ağırlık vermişseniz bu santrallerin sadece gazla çalışacağını ve gaz olmadığında atıl kalacağını unutmamak gerekir.

2.2 Enerji Güvenliği

Enerji ve enerji güvenliği 21. yy uluslararası ilişkilerinin ve politikasının en önemli gündem maddelerinden birini teşkil edeceğini varsayabiliriz. 11 Eylül sonrası Terörle Savaş'ın (war on terror) aldığı yeni hal de bunu gösterir niteliktedir. Terörle Savaş, enerji güvenliğine doğru evrilmeye başlamıştır. ABD ve müttefiklerinin Terörle Savaşı ya hidrokarbon üreten coğrafyalarda (Irak) ya da geçiş coğrafyalarında (Afganistan) sürüyor. Enerji ekseninde dönen Büyük Oyun'da⁷⁴ (Great Game) Batı,

⁷⁴ Günümüzün Büyük Oyunu yine aynı coğrafyada, Afganistan topraklarında oynanmaya çalışılıyor. Bu seferki mücadele 19.yy'dakinden biraz farklı. Oyuna müdahil aktörlerin sayısında ve mücadelenin muhteviyatında farklılıklar mevcut. Bu seferki mücadelede İngiltere'nin yerini ABD almış durumda.

ABD sadece enerji güvenliği gibi kendi doğrudan çıkarlarının peşinde koşmuyor, Rusya ve Çin gibi diğer rakip güçlerin de dilediğince at koşturmasına mani olmaya çalışıyor.⁷⁵ ABD ve genel anlamda Batı, enerji güvenliğini sağlamak için NATO'yu da devreye sokmaya başlıyor. 2008 Bükreş Zirvesi'nde İttifak'ın enerji arzının kesintiye uğraması gibi geleneksel tehditlerin dışındaki yeni sorunlar karşısında da hazırlıklı olması ve NATO'nun enerji altyapısının korunmasına destek vermesi kararlaştırılıyor.⁷⁶ 2009 Strasbourg/ Kehl zirvesinde de NATO'nun 'enerji güvenliğini ilgilendiren acil riskler konusunda danışmanlık yapmayı sürdüreceği' belirtilmiş, hükümet ve devlet başkanları, Ocak 2009'da Rusya'nın Avrupa'ya sağladığı gazın kesilmesine atıfta bulunarak istikrarlı ve güvenilir enerji arzının, enerji kaynaklarının, tedarikçilerin ve güzergâhların çeşitlendirilmesinin önemini koruduğunu, enerji altyapısının güvenliğini arttırmayı amaçlayan çabalara desteklerini sürdüreceklerini ve NATO'nun enerji güvenliği meselesinde uluslararası toplumla eşgüdümlü ve birlikte çalışacağını ve bu konu ile ilgili çalışmaların ilerleyen zirvelerde de yer alacağını duyurmuştur.⁷⁷

1999'dan beri yenilenmeyen ve 2010 sonu itibariyle Lizbon zirvesinde güncel halinin kabulünün söz konusu olduğu İttifak'ın görev, yöntem ve planlarının günümüz koşullarına uyarlanacağı Stratejik Anlayış belgesi için Uzman Grup'un tavsiyelerini içeren raporda enerji arzı risklerinin aşikâr hale geldiği, İttifak ve üyelerine yönelik geleneksel olmayan muhtemel üç tehlike grubundan birinde enerji altyapısının sabotaja uğraması (mesela Irak) ve deniz ticaretinin engellenmesi (Aden Körfezi) gibi İttifak bölgesinin dışında cereyan eden tehlikelerle baş edilmesi

Bir başka güçlü aktör olarak Çin de bu oyunun içinde. Hem de aldığı sonuçlarla diğer oyuncuları belki Rusya hariç geride bırakmış durumda.

⁷⁵ John Foster, "A Pipeline through a Troubled Land: Afghanistan, Canada, and the New Great Game", **Canadian Centre for Policy Alternatives**, Foreign Policy Series, Vol. 3, No.1, June, 2008, p.m 2

⁷⁶ "An overview of the decisions taken at the NATO Summit in Bucharest, Romania", **NATO**, 2-4 April, 2008, (Çevrimiçi) http://www.nato.int/ebookshop/nato_after_bucharest/nato_after_bucharest_en.pdf, 23 Ocak 2010

⁷⁷ "Strasbourg / Kehl Summit Declaration", **NATO**, 4 April, 2009, (Çevrimiçi) http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm, 23 Ocak 2010

gerektiği belirtilmiştir. Böyle bir durumda İttifak'ın, alınacak önlemleri istişareyi içeren NATO anlaşmasının 4. maddesini işleme koyması tavsiye ediliyor.⁷⁸

Hidrokarbonların ekonomilere güvenli ve kesintisiz akışının, arz güvenliğinin devletler açısından bir ulusal çıkar ve güvenlik konusu haline gelmesinin ve enerji başlığı altında toplanabilecek (enerji verimliliği, petrol doruğu, boru hatları, petrol fiyatı, karbon salınımları gibi) konuların en önemlisi olarak görülmesinin ardında yatan çeşitli faktörler mevcut.

Arz tarafından bakarsak, petrol ve gazın çıkarılmasının ve üretiminin kolay olduğu Suudi Arabistan ve benzeri coğrafyalardaki kuyuların verimli dönemlerinin aşılmaya başladığı, yeni bulunan kuyuların azaldığını ve Enerji Ajansı'nın yıllar itibariyle geleceğe yönelik tahminlerini incelediğimizde ve diğer çeşitli uzmanlara kulak kabarttığımızda üretimin düşme eğilimine girdiğini görüyoruz.⁷⁹ Talep boyutundan baktığımızda, enerjiye olan talep geleneksel olarak tüketimin yüksek olduğu bölgelerden yani Batı'dan Doğu'ya kayma eğilimindedir. İktisadi gelişmenin en fazla olduğu Çin, Hindistan gibi gelişmekte olan ekonomilerin enerji ihtiyaçları da buna bağlı olarak en fazla artıyor. Bu durum (gelişmekte olan ülkelerin yükselişi ve arzın artan talebi karşılayıp karşılayamayacağı) hem birincilerde hem de ikinci grupta enerji güvenliği kaygılarının ve Petrol'e ulaşmak için rekabetin artmasına neden oluyor.⁸⁰ Şimdi vereceğimiz örnek sanırım merakımızı bir nebze de olsa anlatmaya yetecektir. 2005 yılında Çinli petrol şirketi SNOOC, ABD'nin önemli enerji şirketlerinden Unocal'i almak için Chevron'un teklifinden 2 milyar daha fazlasını 18,5 milyar dolarlık bir teklif yapar. O dönem için olay büyük şaşkınlık ve tepki yaratır. Asya ve

⁷⁸“NATO 2020: Assured Security, Dynamic Engagement”, **NATO**, 17 May, 2010, s. 6-7,46 (Çevrimiçi) <http://www.nato.int/strategic-concept/expertsreport.pdf>, 02 Haziran 2010.

Lizbon zirvesinde NATO üyeleri, bizim konumuzu ilgilendirdiği kısmıyla, önemli enerji altyapısının, transit bölge ve hatların korunması da dâhil olmak üzere enerji güvenliğini müttefik ve partnerlerin işbirliğini de sağlayarak gerçekleştireceklerini belirtmişlerdir. “NATO's New Strategic Concept”, **NATO**, 19-20 Nov., 2010, s. 5(Çevrimiçi) <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>, 24 Kasım 2010

⁷⁹ Michael T. Klare, **Rising Powers, Shrinking Planet The New Geopolitics of Energy**, New York, Holt Paperbacks, 2009, s.2. Çeşitli uzmanlar: Kenneth Deffeyes (Hubbert's Peak), Richard Heinberg (The Party's Over), David Goodstein (Out of Gas), ve Paul Roberts(The End of Oil).

⁸⁰ Micheal T. Klare, “Geopolitics Reborn: Oil, Natural Gas, and Other Vital Resources”, **New England Journal of Public Policy**, Vol. 21, No. 2, June 2007, p.202-214

kuzey Amerika'da hatırı sayılır petrol ve gaz rezervlerine sahip bir şirketin Çinli bir enerji şirketi tarafından alınmak istenmesine Amerikan meclisinden ve kamuoyundan itirazlar yükselir. Hem Çin önemli bir enerji tüketicisi durumuna gelmiştir hem de Petrol kaynakları tükenme eğilime girmekte ve ayrıca petrol fiyatları da yükselmektedir. Teklif, ABD tarafından bir ulusal güvenlik meselesi olarak algılanır. Sonunda Unocal hissedarları Chevron'un teklifini kabul ederler, etmek zorunda kalırlar.⁸¹

İkinci olarak, kaynakların özellikle Ortadoğu, Afrika, Hazar gibi belirli coğrafyalarda yoğunlaşması yani bu kaynakların tüketimin yüksek olduğu gelişmiş Kuzey ülkelerinin elinde olmaması, Kuzeyin varolan kaynaklarının da tükenme eğilime girmiş olması ve petrol ve doğal gaz tüketiminde dışa bağımlılığının artması bu ülkeleri yukarıda değindiğimiz türden çeşitli önlemler almaya itiyor. Bu konuda ABD'nin başı çektiğini görüyoruz. 1980'de ABD Başkanı Carter, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesinden itibaren özellikle Basra Körfezinden yapılan petrol ihracının kesintiye uğramadan devamının Amerikan ekonomisi açısından hayati önemde olduğunu belirtmiş ve bu akışın hasım bir güç tarafından kesilmesini Amerika'nın âli çıkarlarına bir tehdit olarak tanımlamıştır. O günden bu yana ABD hem askeri üsleriyle bölgeye yerleşmiş hem de Ortadoğu'dan ve özellikle Körfez'den petrol akışının kesintisiz devamı için (İran-Irak ve Irak-Kuveyt Savaşları, 2003 Irak İşgali gibi) birçok defa fiili müdahalelerde bulunmuştur. Sonraki süreçte Carter Doktrini olarak tanımlanan bu politika Hazar ve batı Afrika gibi coğrafyalara doğru genişletilmiştir.⁸²

Enerji güvenliği bağlamındaki bir üçüncü nokta da petrol fiyatlarının artmasıdır. Enerji güvenliğinin ciddi bir sorun olarak vurgulanmaya başlaması ani fiyat artışlarının ve arz kesintisinin olduğu ambargo dönemlerinde yoğunlaşıyor.(74 ve

⁸¹ Michael T. Klare, **Rising Powers, Shrinking Planet The New Geopolitics of Energy**, s. 1-6.

⁸² Michael T. Klare, "Petroleum Anxiety and the Militarization of Energy Security", **Energy Security and Global Politics**, Edited by James A. Russell and Daniel Moran, Routledge, 2009, p. 39-57

'79 krizleri ve 2000'den sonra artma eğilimine giren petrol fiyatları ve 2008'de varil fiyatının tavan yapması gibi)⁸³

Enerji güvenliğini işlerken Enerji Şartı Anlaşması'nı (Energy Charter Treaty-ECT) gözden kaçırmamalıyız. ECT, Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetlerin dağılmasıyla enerji ve güzergâh çeşitlendirmesi ihtiyacındaki Batı ile enerji zengini Hazar bölgesi ve Rusya arasındaki işbirliğini sağlamak üzere geliştirilmiştir.⁸⁴ Böylece enerji zengini ülkeler kaynaklarını çıkarabilmek ve pazarlayabilmek için ihtiyaç duydukları yatırıma ve teknolojiye ulaşacak, yatırımları gerçekleştirecek sermaye ve teknolojiye sahip Batı ve gelişmiş ülkeler ise yatırımlarının güvenliğini ve enerji güvenliğini sağlayacaktır. Uluslararası hukuk tarafından korunmuş, serbest piyasa ekonomisine göre işleyen, şeffaf bir altyapı oluşturup enerji meselelerinde taraf tüm ülkeleri içine alan yasal bir altyapı oluşturarak enerji ile bağlantılı yatırım ve ticaretteki riskleri en aza indirmek amaçlanmıştır.

Enerji Şartı gelecekte özellikle hidrokarbonların boru hatları ile taşınmasının, transit hatların artması ile doğacak sorunların çözümünde önemli hale gelecektir. Özellikle boru hatlarının enerji ihtiyacı çeken ucundaki devletlerin enerji güvenliği için Şart önem arz ediyor. Şart'ta ve buna ek olarak bağlayıcı olması tasarlanan, ki Şart bazı durumlarda hukuki açıdan bağlayıcı değil, Transit Protokol'de Transit ülkelerin herhangi bir tarafla sorunlar yaşamasına bakılmaksızın transit akışı önlemeyeceği ve azaltmayacağı öngörülmüyor.⁸⁵ Örneğin Rusya'nın Şart'ı ve Transit Protokol'ü onaylamasıyla Orta Asya ve Hazar'ın hidrokarbon tedarikçileri için Rus boru hatları yoluyla Avrupa'ya ihracatın yolu açılmış olacak.

⁸³ Dieter Helm, "The New Energy Paradigm", **The New Energy Paradigm**, Ed. by. Dieter Helm, New York, Oxford University Press, 2007, p. 9-34

⁸⁴ Üye ülkelerin coğrafi dağılımına baktığımızda esasen 3 tip ülke ile karşılaşıyoruz: Transit hatların kaynak ülkeleri, transit ülkeleri ve alıcı ülkeler.

⁸⁵"The Energy Charter Treaty and Related Documents", **Energy Charter Secretariat**, 2004, (Çevrimiçi)http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/EN.pdf, 02 Haziran 2010

2.3 Türkiye'nin Pozisyonu

Türkiye coğrafi konumunun el vermesiyle doğu-batı enerji koridorunun önemli bir parçası olması, boru hatlarını kendi ülkesinden geçirme politikasını gütmesinde çeşitli neden ve argümanlara sahiptir. Türkiye bahsi geçen koridorun önemli bir ayağı olarak öncelikle kendi arz kaynaklarını, güzergâhlarını, tedarikçilerini çeşitlendirmeyi, nispeten ucuz gaza ulaşmayı, bir terminal ülkesi haline gelmeyi amaçlamaktadır. Boru hatlarının inşa edilmesinin transit ücretler, dönemsel iş olanağı gibi diğer birçok getirisi de mevcuttur. Bunların yanında bölgesel işbirliğini sağlamayı, boru hatlarının tüketici ucundaki AB'nin arz güzergâhlarının dördüncüsü olarak AB müzakerelerini böylece hızlandırmayı planlamaktadır.

Doğal gaz için Türkiye'nin doğusundaki ve güneyindeki tedarikçiler için en önemli hedef pazarlarından biri Avrupa'dır ve Türkiye bu iki bölge arasındadır. Önümüzdeki yıllarda, 2030'a yönelik yapılan modellemelerde/ senaryolarda⁸⁶, Avrupa'ya gerçekleşecek gaz taşımacılığının % 77-83 gibi önemli bir kısmının boru hatlarıyla olması öngörülüyor. Kalan kısmının ise Katar, Nijerya, Cezayir ve Mısır gibi ülkelerden LNG ile taşınması bekleniyor. Aynı senaryoda önem sırasına göre oluşturulan hatlardan 3 doğal gaz boru hattı bağlantısı Türkiye üzerinden geçiyor. Türkiye- Balkanlar- orta Avrupa bağlantısı (Nabucco), Türkiye- İtalya ve son sırada da Rusya- Türkiye- Balkanlar boru hatları.⁸⁷

Şu anda görünen o ki, Türkiye'nin enerji politikaları bağlamında jeopolitik önemini arttıran en önemli yanı hidrokarbonlara sahip ülkelerle (Hazar'a kıyılı ülkeler ve Ortadoğu) bunları en çok tüketen ülkeler grubu (AB ve Avrupa) ile sınır olması, bu ikisinin arasında olmasıdır. Bu durumu yani jeopolitik önemi iki grup devleti boru hatlarıyla kendi ülkesi üzerinden bağlayıp maddi gerçeklik boyutuna ulaştırma politikası hatların alıcı tarafındaki ülkeler nezdindeki çeşitli aksaklıklar nedeniyle zor durumda. En önemli konu AB'yi meydana getiren ülkeler arasında, özellikle doğal

⁸⁶ Avrupa Komisyonu DG Taşıma ve Enerji Senaryolarına göre oluşturulan modeller.

⁸⁷ "Energy Corridors EU and Neighbouring Countries", **a.g.e.**, p. 22

gaz boru hatları bağlamında ortak bir enerji politikasının eksikliğidir. Her ne kadar Birlik çeşitli yayımlarında (özellikle gaz konusunda) kaynak, tedarikçi ve güzergâh çeşitlendirilmesi konularında ortak ve tek sesli bir enerji politikası belirlenip takip edilmesini, enerji krizlerine karşı tek tek değil de birlikte yaklaşılmasını salık veriyorsa da üyelerin hâlihazırdaki yaklaşımları bu yönde değil.⁸⁸ Doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığı diğerlerine göre sınırlı olan Almanya ve Fransa gibi ülkelerin enerji söz konusu olduğunda eğilimi daha çok kendi başlarına Rusya ile birebir politika belirlemek yönünde iken doğal gazda Rusya'ya diğer tüm ülkelerden daha fazla bağımlı olan ve 2006 ve 2009 doğalgaz krizlerinden diğerlerine nazaran daha fazla etkilenen Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AB'nin ortak politikaları ekseninde hareket etme eğilimindedir.⁸⁹ Bunun için de Rusya'ya olan bu bağımlılıklarını azaltmak için Türkiye üzerinden gelecek gaza önem veriyorlar. Bu bağlamda Bulgaristan, Macaristan, Avusturya, Yunanistan ve çeşitli Balkan ülkelerinden oluşan ikinci grup ülkelerin ve AB'nin desteğini alan Nabucco ile Almanya ve Fransa'nın desteklediği Kuzey Akım AB ülkeleri açısından birbirlerine rakip nitelikte projeler. Kuzey Akım'ı destekleyen ilk grup ülkeler AB'nin Nabucco'ya fon sağlamasına ya da ortak bir boru hatları politikası oluşturmasına sıcak bakmıyor.⁹⁰ Öte yandan Nabucco ile aynı güzergâhtan geçecek (İtalya'nın desteklediği) Güney Akım ise Nabucco'nun doğrudan varlık nedenine yönelik Rusya'nın bir teşebbüsüdür.

Türkiye'nin kendisinden kaynaklanan eksiklikleri de mevcuttur. Öncelikle Türkiye kendine biçtiği rolün ve koyduğu hedeflerin peşine düşerken kendi zayıf yanlarını geliştirmek zorundadır. Boru hatları altyapısına, pompa istasyonlarına yatırımın

⁸⁸ "The January 2009 Gas Supply Disruption to the EU: An Assessment", **Commission of the European Communities**, Brussels, 2009, p. 14-17, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/strategies/2009/doc/sec_2009_0977.pdf, 3 Haziran 2010; "Green Paper", **Commission of the European Communities**, Brussels, 2006, p. 15-17, (Çevrimiçi) http://www.energy.eu/directives/2006_03_08_gp_document_en.pdf, 3 Haziran 2010

⁸⁹ Danila Bochkarev, **Russian Energy Policy During President Putin's Tenure: Trends and Strategies**, London, Global Market Briefing, 2006, p. 33; Philip Stephens, "Berlin Avrupa Projesinden Soğuyor", **Dünya Gündemi**, sayı 277, 04-11 Nisan, 2010, s. 7; "Rus Boru Hattı Doğu Avrupa'yı Korkutuyor", **Dünya Gündemi**, sayı 254, 25 Ekim- 01 Kasım, 2009, s. 7

⁹⁰ Daniel Freifeld, "The Great Pipeline Opera", **Foreign Policy**, September –October, 2009, p. 120-127; Caucasus Times, "Kafkasya ve Güney Enerji Koridoru", **Dünya Gündemi**, sayı 255, 01 Kasım-08 Kasım, 2009, s. 10

yapılması, iyileştirilmenin sağlanması gerekmektedir. Güncel bir örnek olarak, Sivas Pompa istasyonunun yıllardır tamamlanamaması İran'dan alınması taahhüt edilen gazın alınamamasına yol açmıştır. Bu yüzden Türkiye al ya da öde durumuna düşerek almadığı gaz için para ödemek zorunda kalacaktır.⁹¹ Mevsimlerden kaynaklanan gaz tüketimi farklılıkları nedeniyle yazın artan tüketim fazlasının depolanması ve kışın kullanılması gerekmektedir. Bunun yanında gaz tedarikçilerinden ve/veya boru hatlarından kaynaklanacak muhtemel krizlerde kullanılmak üzere gaz depolamak için depolama tesislerinin yapılmasına ve kapasitelerinin arttırılmasına hız verilmesi gerekmektedir. ETKB bu konuya Stratejik Plan'ında yer vermiş ve Plan'a göre şimdiki mevcut kapasitenin Tuz Gölü'nde yapılacak tesisle birlikte 2015 yılına kadar iki katına çıkarılarak 4 milyar m³'e ulaşması planlanmaktadır.⁹² Bunlar dışında, sadece bir transit değil ayrıca bir enerji ticaret merkezi haline gelmeyi planlayan Türkiye'nin LNG sıvılaştırma tesisine ihtiyacı var ve bunun olabilmesi içinse öncelikle Türkiye'ye yeterli (gaz) kaynak akışının sağlanması, garantiye alınması gerekmektedir. Ceyhan, Irak ve özellikle Azeri ve Kazak petrolünün dünya pazarına ulaştırıldığı önemli bir çıkış noktasıdır. İlerleyen yıllarda Samsun'dan Rus ve Kazak petrolünün de ulaşması planlanmaktadır. Aynı plan kapsamında Rusya ile ortaklaşa yapılacak rafineri ile ve bundan bağımsız olarak planlanan LNG sıvılaştırma tesisi ile Ceyhan'ın önemli bir enerji ticaret merkezi haline gelmesi sağlanabilir. Hazar petrolünün ve bir kısım Rus petrolünün boru hattı ile Ceyhan'a akacak olması dünyanın en yoğun geçiş noktalarından biri olan İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerindeki tanker yoğunluğunu da azaltacaktır.

Türkiye'nin ilk aşamada bir enerji transit ülke ve uzun vadede bir ticaret merkezi olma hedefini gerçekleştirmesi ve daha da önemli olarak nispeten ucuz gaza ulaşması ve doğal gazda kendi tedarikçi çeşitlendirmesini sağlaması kısa vadede Azerbaycan ile olan ilişkilere bağlıdır. Azeri petrolünün ilk iki hedef için tüm hatları besleyecek miktarda olduğu iddiasında değiliz ama kısa vadede Türkiye topraklarına gelebilecek

⁹¹ "İhmal, BOTAŞ'a 1,4 milyar dolara mal oldu", **Zaman Online**, 22 Şubat, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=954157>, 4 Haziran 2010

⁹² "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014", **Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, Ankara, s. 28, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf, 3 Haziran 2010

en fazla gaz (Şah Deniz 2. safha) Azeri gazıdır. Diğer tüm tedarikçiler ya güvenlik (Irak) ya da siyasi ve bağlantılı olarak yatırım eksikliği (İran) gibi nedenlerle mümkün gözükmemektedir. Azerbaycan ile ilişkiler (Ermenistan deneniyle) gerildikçe Azerbaycan, Türk güzergâhı dışındaki yolları da gündemine alıyor.⁹³ Çeşitli anlaşmalar memorandumlar imzalıyor, bunu biraz da Türk tarafına baskı unsuru olarak kullanmak için böyle bir yol izliyor. Örneğin Şah Deniz 2. safhası için Rusya ile yılda 1 milyar m³'lük gaz alımı için bir protokol imzalıyor. 2011'de 2 milyar m³'e çıkması bekleniyor. İran ile 5 milyar m³'lük bir gaz anlaşmasının imzalanması bekleniyor. Bulgaristan ve Romanya ile görüşmeler sürdürülüyor. Romanya ile Gürcistan üzerinden Karadeniz yolu ile 3-8 milyar m³ LNG sevkiyatı için memorandum imzalıyor.⁹⁴ Son olarak Eylül 2010'da Bakü'de Macaristan'ın da katılımıyla ortak deklarasyona imza attılar.⁹⁵ Türkiye ile ise transit ve gaz fiyatı konularından kaynaklanan nedenlerle bir süredir anlaşmazlıklar mevcuttu ve uzun bir süredir müzakereler yapılıyor ve Ermenistan ile olan ilişkilerin de etkisi ile bir sonuca varılamıyordu. Haziran ayında taraflar uzun müzakerelerin ardından Şah Deniz 1. Safhasının yeni fiyatı, 2016-17'den itibaren gaz pompalanması beklenen Şah Deniz 2. Safhasının fiyatı ve miktarı ve transit geçiş tarifesi konusunda anlaşarak İstanbul'da mutabakat zaptına imza attılar.⁹⁶ Böylece Türkiye Azeri gazının Türkiye'ye gelişini garantiye alarak hem diğer tedarikçilerle kıyaslandığında daha ucuz gazı kendi iç kullanımı için temin etmiş, hem gazın yeniden ihraç hakkını almış,

⁹³ Azerbaycan cumhurbaşkanı Aliyev 'Azerbaycan gazı dört yönden ihraç edilebilir; Türkiye, İran, Gürcistan ve Rusya. Gaz hacmini her yöne doğru artırabiliriz' diyerek Türkiye dışında da seçenekleri olduğunu hatırlatmıştır. Nabucco'nun gerçekleşmemesi durumunda Gazprom'a daha fazla gaz satacaklarını belirtmiştir. Marc Champion, "Türkiye Ermenistan Anlaşması Çıkmaza Girdi", **Dünya Gündemi**, sayı 269, 7- 14 Şubat 2010, s. 12

⁹⁴ Aleksey Grivaç, "ABD'nin Dostları Anlaşamadı", **Dünya Gündemi**, sayı 270, 14-21 Şubat 2010, s. 12

⁹⁵ "AGRI(Azerbaycan-Gürcistan-Romanya Interconnector) Doğalgaz Projesi: Rusya'ya bir mesaj mı?", **Dünya Gündemi**, sayı 307, 31 Ekim-07 Kasım 2010, s. 07. Tasarlanan proje ile doğal gazın önce Gürcistan'a taşınması burada inşa edilmesi planlanan sıvılaştırma tesisinde LNG gemilerine yüklenmesi ve Romanya'ya kadar bu gemilerle taşınması ve Romanya'da kurulacak gazlaştırma tesisinde sıvı gazın tekrar normal haline getirilip Macaristan'a ve buradan da Avrupa'ya ulaştırılması planlanmaktadır. Projenin 8-9 milyar dolarlık yüksek maliyeti, Azerbaycan'ın projeye yeterli gazı sağlayıp sağlayamayacağı ve Gürcistan'dan kaynaklanan güvenlik zafiyeti gibi sorunlar aşılmayı beklemektedir.

⁹⁶ "Azeri gazı artık 'çok ucuz' değil, 'ucuz' olacak", **Ntvmsnbc**, 7 Haziran, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.ntvmsnbc.com/id/25103716/>, 7 Haziran 2010

hem de transit ÷lke olarak T÷rkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Boru Hattı ve Nabucco projelerinin gerçekleşmesi için önemli bir psikolojik engeli kaldırmış oluyor.

3 BORU HATLARI OPERASI⁹⁷

3.1 Varolan Hatlar:

3.1.1 Doğudan Gelen Hatlar: Doğu-Batı Koridoru

3.1.1.1 Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı

Türkiye'nin sınıraşan boru hattı serüvenini başlatan ilk hat Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı (HPBH)dır. Türkiye üzerinden Irak petrolünün taşınmasına yönelik ilk düşünce 1956'da Irak petrolünü Akdeniz'e taşıyan hatların İngiliz ve Fransızların ortaklaşa düzenledikleri Süveyş Kanalı harekâtına misilleme olarak Suriye tarafından bombalanması ile Irak Petrol Şirketi gündemine gelmiştir. 1967'de başlayan görüşmeler gaz boru hattı inşasına yöneliktir. Ciddi anlamda ilk görüşmeler 1971'de başlamış ve 73'te iki ülke arasında ham petrol taşıyan bir hattın inşası için protokol imzalanmıştır. Nihai anlaşma ise aynı yılın Ağustosunda imzalanmıştır. Anlaşmaya göre 35 milyon ton/yıl kapasiteli olarak faaliyete başlayacak hattın Türkiye'nin yılda 10 milyon ton petrolü yurtiçi kullanımı için çekme hakkı vardır. Bir sonraki yıl Irak petrolünün İskenderun Körfezi'ne taşınmasını sağlamak amacıyla TPAO'ya bağlı olarak BOTAŞ kurulmuştur. 1977'de hat faaliyete geçer. 1983'te hattın kapasitesi 35 milyon ton/yıl'dan 46 milyon tona yükseltilir. 1984'te Türkiye'den taşınan Irak petrolünün günde 1,5 milyon varile (70 milyon ton/yıl) ulaşmasını sağlayacak varolan hatta paralel olarak yeni bir hattın inşası planları gündeme gelir.⁹⁸ Bir sonraki yıl hukuki altyapısı tamamlanan 2. hat 1987'de açılır. Irak'ın Kuveyt'i işgali ve 1. Irak Savaşı nedeniyle kapatılan boru hatlarından petrol sevkiyatı BM'nin izni ile 1996 yılı sonunda sınırlı olarak başlamıştır. Bir sonraki yıl düşük kapasite olarak faaliyete geçmek üzere 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali ile hat yine kapanır. Bir

⁹⁷ Daniel Freifeld'in Foreign Policy'de çıkan The Great Pipeline Opera başlığından esinlenilmiştir.

⁹⁸ Paul Stevens, "Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects", **a.g.e.**, p. 72-77

istatistik vermek gerekirse 2008’de hattın taşınan petrol miktarı kapasitenin üçte birinden bile azdır.⁹⁹ Boru hattının günümüze kadar süren makûs talihi ilk açıldığı dönemde başlar. Sadece savaşlar dolayısıyla değil Türkiye’den kaynaklanan ödeme zorlukları, sabotajlar, kazalar, transit ücretler gibi birçok yan faktör nedeniyle de ilk inşa edildiğinden beri defalarca kapanır, açılır.

% 18 civarında kapasite ile çalışan Kerkük-Yumurtalık hattının tam kapasite ile çalışması ve Mart 2010 itibariyle anlaşmanın süresinin dolması dolayısıyla 15-20 yıllık yeni bir anlaşma yapılması beklenmektedir. Ayrıca bu hatta paralel olarak 8 milyar m³ kapasiteli bir doğal gaz boru hattının da inşası gündemdedir.¹⁰⁰

3.1.1.2 İran -Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

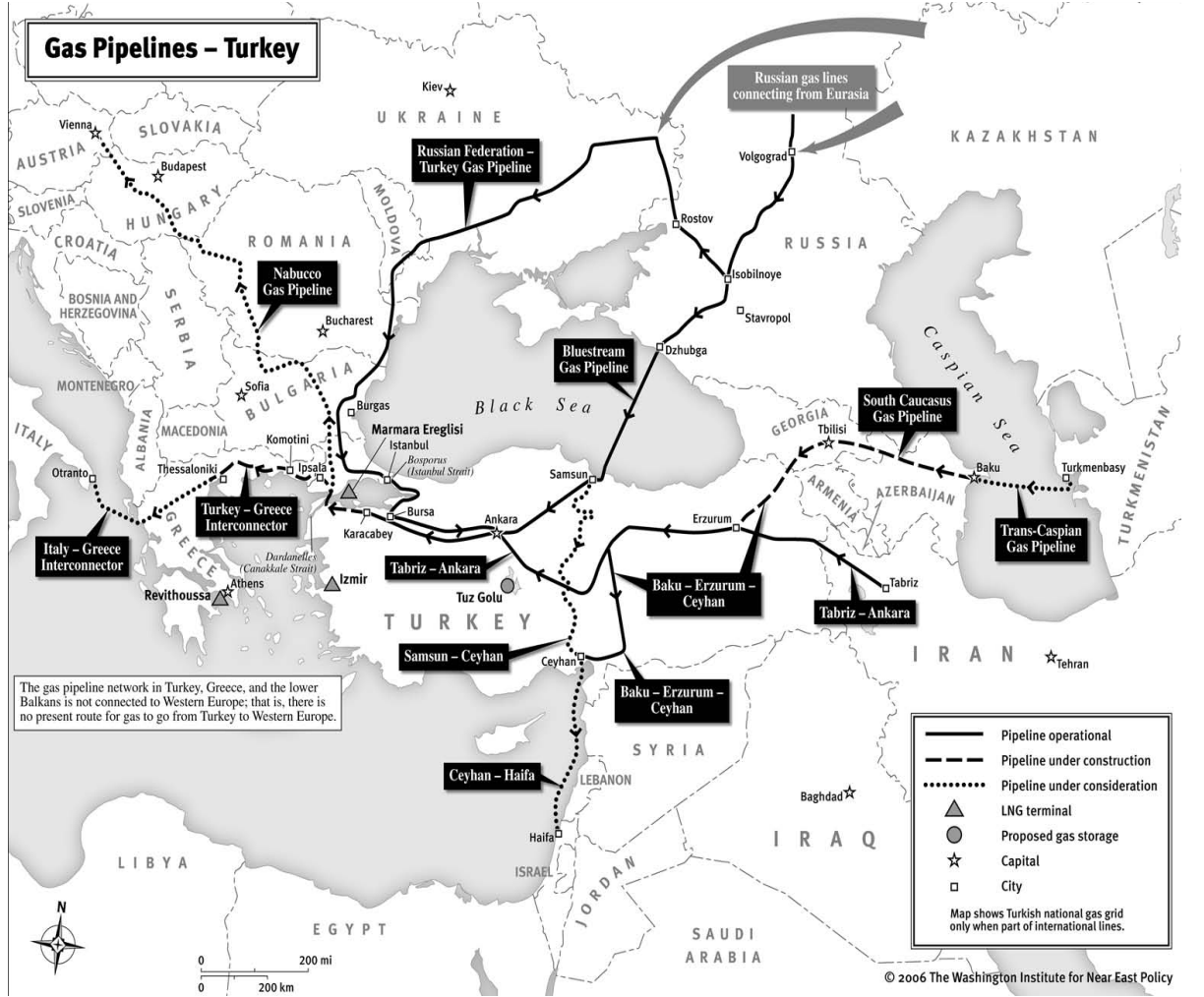
İran doğal gazını Türkiye’ye getiren gaz alım satım anlaşması 1996 Ağustosunda BOTAŞ ile İran Ulusal Gaz Şirketi (NIGC) arasında imzalanmıştır. Anlaşmaya göre 1999’dan itibaren İran’dan gaz alımının 3 milyar m³ ile başlaması ve yıllar itibariyle bu miktarın 10 milyar m³e ulaşması kararlaştırılmıştır. Ne var ki, 1997’de Türkmenistan, İran ve Türkiye arasında bir başka protokolün imzalanması ile boru hattından taşınacak gazın miktarının değişmesi ve projede yeni düzenlemelerin yapılması Türkiye tarafında yeni bir ihalenin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca İran tarafı da ölçüm istasyonunu 2001 gibi tamamlayabilmiştir. Yeni ihaleye göre Doğu Beyazıt- Erzurum kısmı tek bir konsorsiyum, Erzurum- Kayseri-Ankara ve Kayseri- Konya-Seydişehir kısımları ise farklı 4 müteahhit firma/ konsorsiyum tarafından inşa edilecektir.¹⁰¹ İnşa faaliyetlerinin yüklenici şirketler tarafından tamamlanıp Botaş’a teslimi 2001 yazını bulmuş ve yılsonunda İran’dan gaz alımına

⁹⁹ “2008 Faaliyet Raporu”, Botaş, s. 22-24, (Çevrimiçi)

¹⁰⁰ “Turkey, Iraq Sign Numerous Accords for Regional Integration”, **Newspot**, No. 99, October 2009, p. 19; “News in briefs”, **Newspot**, No. 104, March 2010, p. 83

¹⁰¹ “Adıyaman Milletvekili Mahmut Göksu'nun, BOTAŞ'ın 1996 yılında İran ile yaptığı doğalgaz anlaşmasına ilişkin sorusu ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mustafa Cumhur Ersümer'in cevabı (7/1294)”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem ve Yasama Yılı: 21/2, Cilt: 27, 61. Birleşim, 23 Şubat, 2000, (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=31116&P5=B&page1=66&page2=66, 14 Mayıs 2010

başlanmıştır. 2002 ve 2003'te 1,3 ve 3,4 milyar m³, 2010 itibariyle ise bu hattın NIGC verilerine göre toplam 25 milyar m³ gaz ithal edilmiştir.¹⁰²



Harita 1: Doğal Gaz Boru Hatları (Kaynak: The Washington Institute)

¹⁰² "Naturalgas Development Horizons", NIGC, 2007, p. 13, (Çevrimiçi) <http://www.iraniangas.ir/Site.aspx?ParTree=11131716>, 14 Mayıs 2010

3.1.1.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

90'ların başından, Sovyetlerin dağılıp Orta Asya ve Kafkasya'nın hidrokarbon zengini ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren gündeme gelen, bu ülkelerin kaynaklarını hangi güzergâhı/ güzergâhları kullanarak dünya pazarlarına ulaştırılacağı, ihraç edeceği konusuna olan ilgisini diğer aktörler gibi Türkiye de göstermiştir. Türkiye tahmin edileceği gibi kendi topraklarından geçen ham petrol/ doğal gaz boru hattı seçeneklerini ortaya atmış ve cumhurbaşkanları Özal ve Demirel dönemlerinde bu yönde faaliyetlerini gerek kişisel ilişkiler, gerek hükümetlerarası olmak üzere yürütmüştür. Türk devleti yeni oluşan konjonktürden elinden geldiğince faydalanmaya çalışmış, coğrafi konumundan kaynaklanan tedarikçi/ arz ve tüketici/talep ülkelerine komşu olması ve bunun getireceği avantajları kullanarak enerji ticareti yapan bir petrol ve doğal gaz transit ve terminal ülkesi olma hedefini politika olarak belirlemiştir.¹⁰³

BTC, Türk karar alıcıları tarafından ekonomik getirilerinin ötesinde özellikle jeopolitik önemi ve getirisi açısından ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olması yolundaki adımlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Ne var ki, 1994'te Azerbaycan ile *asrın anlaşması* imzalayacak AIOC (Azerbaijan International Operating Company) konsorsiyumu şirketleri için boru hattının jeopolitiğinden öte karlılığı elzemdir ve konsorsiyum üyeleri BTC'nin uygulanabilirliği ve kârlılığı konusunda uzun bir dönem şüpheler taşımışlardır. Şirketler açısından en kârlı seçenek Bakü-Supsa gibi son tahlilde petrolü pazara ulaştırmak için Boğazların kullanıldığı hatlar olmuştur ve *asrın anlaşması* konu olan Azeri-Çıralı-Güneşli petrol sahalarından erken petrolün mevcut boru hatları, Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossisk kullanılarak taşınmasına karar verilmiştir. Supsa hattının kapasitesinin az ve Novorossisk hattının da 1999'da Çeçen direnişçiler tarafından bombalanıp petrol akışının durması şirketleri farklı arayışlara sevk etmiştir.¹⁰⁴

¹⁰³ “ 4586 sayılı kanuna dair, Petrolün Boru Hatları ile Transit Geçişine Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, dönem: 21, 23 Şubat, 2000, s. 2.(Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d21/1/1-0640.pdf>, 1 Mayıs 2010

¹⁰⁴ Cenk Pala, “Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006(Avrasya Üçlemesi 2)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2007, s. 155-156. Bu birkaç yıl,

BTC'nin petrol şirketleri için uygun bir seçenek haline gelmesi petrol fiyatlarının yükselmesiyle mümkün olmuştur, ki böylece taşıma maliyetleri karşılanabilecek seviyeye gelmiştir. Hazar'ın denize çıkışı olmaması petrolün binlerce kilometre boru hatları ile ya da tren hattı ile taşınmasını zorunlu kılmaktadır. Petrolün varil fiyatının düşük olması bölge petrolünün diğer coğrafyalarla özellikle Ortadoğu ile kıyaslandığında rekabet olanağını zayıflatır. Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi bölgede üretilecek petrolün kârlı hale gelmesi için küresel petrol fiyatlarının en az 10 ila 20 Amerikan doları arasında olması gereklidir.¹⁰⁵ Şunu eklemeliyiz ki, fiyatların artışı başlı başına bir gerekçe değildir, zira petrol fiyatlarının yükselmesi sadece BTC için değil aynı zamanda diğer hatlar için de bir artı sağlar. Burada ise devreye siyasetin girdiğini ve ekonomik açıdan daha uygulanabilir olanın değil de siyasi açıdan daha tercih edilebilir olanın öne çıktığını görüyoruz. Örneğin Hazar ve Bakü petroleri için en uygun güzergâh olarak gösterilen güney, İran güzergâhı iken İran seçeneğine ABD'nin şerh koyması, İran'a olan yaptırımları, Azeri-İran ilişkilerinin 90'lardaki gergin yapısı gibi nedenlerle Güney hattında ilerleme sağlanmamıştır.¹⁰⁶ ABD'nin, Hazar coğrafyası petrollerini Hürmüz'e olan bağımlılığı azaltacak ufak bir soluk borusu olarak düşünürken Azeri veya Kazak petrolünün boru hatlarıyla Hürmüz'e akmasına ve Batı açısından Hürmüz'e olan bağımlılığı arttırmak demek olan İran seçeneğine olur demesi düşünülemez.¹⁰⁷

yani 1998 ila 2000 arasında gelişen olaylar BTC'nin önünü açan gelişmelere-petrol fiyatının artması, Novorossisk hattının işleyişinin durması, taraflar arasında hükümetlerarası anlaşmaların ve gerekli diğer anlaşmaların imzalanması, BP'nin Amoco ile birleşmesine- gebedir.

¹⁰⁵ 1999'da BP Amoco'nun başkan yardımcısı, şimdi ise yönetim kurulu başkanı, Tony Hayward'a göre Hazar Projelerinin kârlı olabilmesi, dünya pazarları ile yarışabilmesi için üretim ve nakliye masraflarının varil başına 2 doları aşmaması kaydıyla, petrol fiyatlarının varil başına 10 dolar olması gerekmektedir. John Roberts, "Caspian Oil and Gas", **Oil, Transition and Security in Central Asia**, Ed. By. Sally Cummings, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p.143-160

¹⁰⁶ 1996'da çıkarılan İran-Libya Yaptırımlar Yasası (Iran Libya Sanctions Act) gerçek ve tüzel kişilerin İran'ın enerji sektörüne bir yıl içinde 20 milyon dolardan fazla yatırım yapmalarını engelliyor. Yasanın amacı İran'ın enerji kaynaklarını araştırıp keşfetmesi, çıkarması, işlemesi ve boru hatlarıyla taşınmasını sınırlayarak uluslararası terörizme destek vermesine, kitle imha silahlarını edinmesine ve geliştirmesine mani olmak. Yasayı göz ardı eden şirketlere çeşitli yaptırımlar öngörüyor. Libya 2004'te BM'nin Pan-Am uçağının bombalanması ile ilgili kararlarını yerine getirmesi sonucu yasanın kapsamından çıkarıldı. 2006'da yasanın geçerlilik süresi yapılan değişikliklerle birlikte 2011'e uzatıldı. Şu ana kadar hiçbir şirkete yaptırımların uygulanmadığını da ekleyelim. Kenneth Katzman, "Iran Sanctions Act", **CRS Report for Congress**, October 12, 2007, (Çevrimiçi), <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS20871.pdf>, 16 Şubat 2010

¹⁰⁷ Muhtemel bir kriz, ABD'nin İran'a saldırısı durumunda, İran'ın günde 17 milyon varil petrolün ihraç edildiği Hürmüz'den petrol akışını kesebilecek ve petrol fiyatlarının bundan hemen etkilenecek olması ABD'yi ciddi anlamda tedirgin etmektedir.

BTC'nin önünü açan bir diğer etken Türkiye'nin o dönemde ve günümüzde de ısrarla gündemde tutmaya çalıştığı İstanbul Boğazı'nın kapasite sorunu, boğazın artan trafik yüküdür.¹⁰⁸ Azeri petrolünün hedef rafinerilerinin batı Akdeniz bölgesindekiler olduğu verisini aklımızda tutarak Azeri petrolünü doğrudan Akdeniz'e ulaştırmadığımız sürece ister Supsa, ister Novorossisk hattını kullanın boğazları tanker ile aşmak zorundasınız ve bu hem İstanbul'un çevre açısından riskini arttıracaktır hem de tanker geçişlerinin aksaması nedeniyle oluşan trafik dolayısıyla şirketlerin zarara uğramasına yol açacaktır. Hazar'ın petrol ihraç eden ülkeleri açısından baktığımızda, Kazakistan ve Azerbaycan zaten büyük petrol üreticisi olan ülkeler yoluyla değil de, petrol üretmeyen ülkeler vasıtasıyla kaynaklarını ihraç etmenin kendi enerji güvenlikleri açısından daha rasyonel olduğu sonucuna ulaşmış olabilecekleri yorumunu da buraya ekleyebiliriz.¹⁰⁹ O dönemde yaşanan bir başka gelişmenin de süreci hızlandırdığı yorumları yapılmaktadır. AIOC'un lider şirketi BP'nin Amerikan şirketi Amoco ile Nisan 1998'de birleşmesiyle BP'nin Hazar'a olan yaklaşımı değişir. BP'nin ABD'de yeni çıkarlar belirlemesi ve ABD hükümeti ile beraber çalışma istekliliğini gösteren bir adımdır bu.¹¹⁰

3.1.1.3.1 BTC'ye Giden Yol

Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını yeni kazanan ülkeleriyle Türkiye arasında ilk temaslar 1992'de başlamış ve bu temaslar sırasında diğer birçok konu gibi bölge kaynaklarının bir kısmının, özellikle ilk aşamada Azeri petrolünün Rusya dışında bir transit ülke yoluyla taşınması ve bunun da Türkiye olması için zemin oluşturulmaya çalışılmış, faaliyetler yürütülmüştür. Uluslararası petrol şirketleri ile Azeri hükümeti arasında Azeri, Çıralı ve Güneşli petrol ve doğal gaz sahalarının araştırma ve üretimine dair yapılan ve o dönemde bu bölgede yapılan 8 milyar dolar

¹⁰⁸ 1996'da 60 milyon ton petrol ve türevleri boğazlardan geçerken bu sayı yıllık 150 milyon tonu aşmıştır. "Economic Briefs", **Newspot**, No. 99, October 2009, p. 77

¹⁰⁹ Zeyno Baran, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey", **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil to the West**, Ed. By. S. Frederick Starr and Svante E. Cornel, Sweden, Central Asia- Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005, p. 103-118.

¹¹⁰ Fiona Hill, "Pipelines in the Caspian", **Georgetown Journal of International Affairs**, Winter-Spring, 2004, p. 17-25

gibi en yüksek meblağlı olması dolayısıyla *asrın anlaşması* olarak nitelendirilen 1994'teki anlaşma ile boru hatları diplomasisi hız kazanmıştır.¹¹¹ ABD desteğini açıkça arkasında hisseden Türkiye batı yönünde ve Ceyhan'a ulaşacak bir hat için mücadele ederken, petrolü üreten ve boru hattını inşa edecek, işletecek petrol şirketleri için en kârlı ve uygulanabilir gözüken hâlihazırda varolan hatlardır. 1995 yılında uluslararası petrol şirketlerinin oluşturduğu BP liderliğindeki AIOC konsorsiyumu çıkarılan *erken petrol* olarak adlandırılan petrolün ihraç edilmesi için bu yönde bir karar alır. Buna göre Azeri petrolü Rusya'nın Karadeniz'deki petrol ihraç limanı Novorossisk'e ve Gürcistan'ın Supsa limanına gönderilecek ve buradan da tankerlere yüklenecektir. Türkiye AIOC nezdinde Supsa hattının inşası için lobi faaliyetleri yürütmüş ve Supsa'yı ilerleyen dönemde Ceyhan'a ulaşacak Ana İhraç Petrol Boru Hattı için atılmış bir adım olarak değerlendirmiştir.¹¹²

Novorossisk hattının taşıma kapasitesi Azerbaycan'da günlük 180 bin, güney Rusya'da 300 bin varile ulaşsa da hattın gerçekte 50 bin varilden fazla petrol taşıması AIOC tarafından mümkün görülmemiştir. Supsa hattı ise 590 milyon dolar harcanarak 1998-99'da günlük 100 bin varil kapasite ile devreye girmiş ve 2002'de 145 bine kadar arttırılmıştır.¹¹³ Ne var ki her iki hattın da kapasitesi ana ihraç boru hattı olacak düzeyde değildir ve yukarıda saydığımız nedenler dolayısıyla konsorsiyum ibreyi Türkiye güzergahına, BTC'ye çevirmiştir. Dünya Bankası tarafından mali olarak desteklenen Alman müşavirlik firması PLE tarafından Hazar petrollerinin Akdeniz'e boru hattı ile taşınmasına dair yürütülen fizibilite çalışmasının ve Çevresel Etki Etüdü'nün sonuçları ve bunların 1998 ortasında Bankaca onaylanması AIOC konsorsiyumun fikrinin değişmesinde önemli etkisi

¹¹¹ Bahsi geçen sahalardan ilk petrol Çıralı sahasından, Erken Petrol kapsamında Kasım 1997'de üretilmeye başlanmıştır. Faz-1 kapsamında Azeri Sahasının Geliştirilmesine 2005'te başlanmıştır. 2006'da Faz-2 kapsamında Batı ve Doğu Azeri Sahalarında üretime başlanmıştır. 2008 yılında ise Faz-3 aşamasına geçilmiş ve Derin Su Güneşli Sahasının üretimine geçilmiştir. "Mavi Kitap", **Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, Ankara,2009, s.172, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Mavi_Kitap_2009.pdf, 1 Mayıs 2010

¹¹² Hattın inşası için kredi vermeyi önermiş, ama bunun karşılığında öne sürdüğü şartlar AIOC tarafından reddedilmiştir. Türkiye boru hattı konsorsiyumun çoğunluk hissesini almak ve hattın kapasitesinin 6 milyon ton/ yıl olmasını istemiştir. Bu Supsa hattının genişletilip Ceyhan'a rakip olmasına mani olmak için atılmış bir adım olarak algılanmıştır. Tuncay Babalı, "Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project", **Perceptions**, Winter, 2005, p. 29-59.

¹¹³ John Roberts, "Pipeline Politics", **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 77-89

olmuştur.¹¹⁴ Aynı dönemde Nisan 2008’de, BP’nin Amoco ile birleşmesi ve konsorsiyumun çoğunluk hissesine sahip olması politik açıdan projeyi destekleyen ülkelerin işlerini kolaylaştırmış ve BP müzakere edilecek ana şirket durumuna gelmiştir. 1998’de Cumhuriyet’in 75. Yıl törenleri sırasında Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan ve Özbekistan devlet başkanları ve Türkiye adına Cumhurbaşkanı Demirel BTC HPBH’yi ana ihraç boru hattı olarak desteklediklerini Ankara Bildirgesi’ne imza atarak göstermişlerdir. Bildirge ile Kazakistan da BTC’ye olan desteğini göstermiştir.¹¹⁵ Aynı yılın Aralık ayında Kazak hükümetiyle Mobil, Shell ve Chevron arasında Kazak petrol ve gazının Türkiye’ye ulaşmasını sağlayacak boru hattının fizibilite anlaşması yapıldı.¹¹⁶

1992’de başlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı müzakereleri 18 Kasım 1999’da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanlarının projeye dair *Hükümetlerarası Anlaşma*’yı imzalamalarıyla son bulmuştur. Bunu müteakip ‘projenin ticari açıdan daha cazip hale getirilmesi amacıyla’ Azerbaycan ve Gürcistan arasında varılan mutabakatın, Anlaşmanın Ek-1’ini oluşturan, Gürcistan ile Proje Yatırımcıları Arasındaki Geçiş Ülkesi Anlaşmasının imzalanmamış hali ile Ek-5’ini oluşturan, Azerbaycan ile Proje Yatırımcıları Arasındaki Geçiş Ülkesi Anlaşmasının imzalanmamış haline yansıtılması zarureti sonrasında her üç tarafın katılımıyla 9 Mayıs 2000’de, imzalanan Protokol ile bahsi geçen değişiklikler yapılmıştır.¹¹⁷ Haziran 2000’de, *Hükümetlerarası Anlaşma* son haliyle Anlaşma’nın II. Madde 1.

¹¹⁴ Tuncay Babalı, **a.g.e.**, p. 29-59.

¹¹⁵ Zeyno Baran, “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey”, **a.g.e.**, p. 106-107

¹¹⁶ Mustafa Aydın, “Türkiye’nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası”, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi 1)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2005, s.143

¹¹⁷“Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin *Anlaşmanın* ve Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Toprakları Üzerinden Petrol Taşınmasına Dair Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasındaki Anlaşmanın Değiştirilmesine İlişkin Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında *Protokolün* Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında *Kanun Tasarısı* ve Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji ve Dışişleri Komisyonları *Raporları* (1/699)”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:21/2, sıra sayısı: 488, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/ yil01/ ss488m.htm>, 03 Mayıs 2010

Bölüm'ünün ve Protokol'ün III. Maddesinin öngördüğü üzere TBMM'ye sunumunun ardından kabul edilip Resmi Gazete yayımıyla kanunlaşmıştır.¹¹⁸

Bahsi geçen Anlaşma ve Protokol ile ilgili Esas Komisyon Raporu'nun Gerekçe kısmına göre, Anlaşma ve Protokol, 'boru hattının geçeceği ev sahibi ülkelerin karşılıklı yükümlülüklerini ve yatırımcılar açısından projeyi teşvik edici hukukî ortamın yaratılmasına ilişkin prensipleri' içermektedir.¹¹⁹ Proje ile Hazar coğrafyası hidrokarbonlarının dünya pazarlarına ulaştırılması, tedarikçi ülkelerin refah seviyelerinin yükseltilmesi ve böylece bağımsızlıklarının teminat altına alınması amaçlanmaktadır. Türkiye açısından ise, projenin gerçekleşmesiyle bölge petrollerinin uluslararası pazarlara çıkış kapısı olacak Türkiye'nin jeostratejik öneminin artması, taraf ülkeler arası ekonomik ve sosyal ilişkilerin gelişmesine yardımcı olması, proje ile akacak bir milyon varil petrol ve büyük tankerlerin yanaşmasına izin veren yapısıyla Ceyhan limanının bir uluslararası petrol piyasası merkezi olması ve Karadeniz ve Boğazlardaki tanker trafiğinin azalması, bunun da Boğazların ve İstanbul şehrinin çevre güvenliğine olumlu katkıda bulunması beklenmektedir.¹²⁰

18 Kasım 1999 tarihli *Hükümetlerarası Anlaşma*'nın yapılan değişiklikler sonucunda 22 Haziran 2000'de TBMM'de kabulünden bir gün sonra, 1954 yılında çıkarılan petrolün aranması, üretimi, iletimi, rafinajı, depolanması, toptan satışı ile ilgili

¹¹⁸ "Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşmanın ve Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Toprakları Üzerinden Petrol Taşınmasına Dair Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasındaki Anlaşmanın Değiştirilmesine İlişkin Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun", **TBMM**, Kanun No: 4585, Resmi gazete no: 24089, Dönem ve yasama yılı:21/2, 22 Haziran, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4585.html>, 03 Mayıs 2010

¹¹⁹ Aynı kısma göre Hükümetlerarası Anlaşmada, 'petrolün serbest geçişinin güvence altına alınması, gerekli arazi hakkının tesis edilmesi, Projenin değerini düşürücü girişimlerde bulunulmaması, hattan akan petrol üzerinde mülkiyet talebinde bulunulmaması, tesislerin ve çalışanların güvenliğinin sağlanması, teknik emniyet ve çevresel açıdan uluslararası normların uygulanması ve yatırımcılar ile ev sahibi ülke devletleri arasında çıkacak uyuşmazlıkların, uluslararası tahkimde çözümlenmesine yönelik prensipler' ele alınmaktadır.

¹²⁰ "Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında... Anlaşmanın... Protokolün... Komisyonları Raporları (1/699)", **a.g.e.**

hususları kapsayan 6326 sayılı Petrol Kanunu'nun petrolün boru hatları ile iletimini düzenleyen ilgili 83. Maddesinin ihtiyaca cevap vermemesi üzerine 'petrolün boru hatları ile transit geçişine ilişkin usul ve esasları belirlemek ve her bir transit petrol boru hattı projesi ile ilgili Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşma hükümlerinin uygulanmasını sağlama' amacıyla 4586 sayılı Petrolün Boru Hatları ile Transit Geçişine Dair kanun kabul edilmiştir. Böylece petrolün boru hatları ile transit geçişine ilişkin hukukî statü belirlenmiştir.¹²¹

Bir sonraki adım olarak, *Hükümetlerarası Anlaşma*'nın II. Maddesinin 2. Bölümüne göre üç taraf devlet ile MEP iştirakçileri arasında, Anlaşma'nın Ek 1, Ek 2 ve Ek 5'ini teşkil eden ve Anlaşma'ya imzasız biçimiyle eklenen, Ev Sahibi Hükümet Anlaşmaları aynı yılın Ekim ayında imzalanmıştır. Anlaşma'ya Ek 3 olarak eklenen Anahtar Teslimi Müteahhitlik Anlaşması, MEP iştirakçileri ile anahtar teslimi müteahhidi konumundaki Botaş arasında, Ek 4 olarak eklenen Türkiye'nin anahtar teslimi müteahhidin, şu durumda Botaş'ın, ödeme ve performans yükümlülüklerini garanti ettiği Hükümet Garantisi Anlaşması ise Hazine Müsteşarlığı ile MEP iştirakçileri arasında imzalanmıştır.¹²²

¹²¹ "Petrolün Boru Hatları ile Transit Geçişine Dair Kanun", **TBMM**, Kanun no: 4586, Resmi Gazete no:24094, Dönem ve Yasama yılı:21/2, 23 Haziran 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4586.html>, 03 Mayıs 2010

¹²² "Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşmanın Eklerini Teşkil Eden Ev Sahibi Hükümet Anlaşması, Anahtar Teslimi Müteahhitlik Anlaşması ve Hükümet Garantisine İlişkin Tecdit ve Değişiklik Anlaşmalarının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı", **TBMM**, Kanun No: 4816, Resmi gazete no: 25040, Dönem ve yasama yılı:22/1, 31 Aralık 2002, s. 2, (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0339.pdf>, 03 Mayıs 2010; "Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında ...Anlaşmanın ve ...Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun", **a.g.e.**, Kanun No: 4585

Sponsor Grup, MEP İştirakçileri ve son olarak BTC Co. olarak adlandırılan katılımcı şirketlerin kimlikleri yıllar itibariyle değişse de son haliyle şöyledir:¹²³

Tablo 8: BTC Co. Katılımcı Şirketleri

BP	Birleşik Krallık	30.10%
AzBTC	Azerbaycan	25.00%
Chevron (Unocal)	ABD	8.90%
Statoil	Norveç	8.71%
TPAO	Türkiye	6.53%
Total	Fransa	5.00%
Agip	İtalya	5.00%
Itochu	Jaonya	3.40%
ConocoPhillips	ABD	2.50%
INPEX	Jaonya	2.50%
Amerada Hess	Suudi Arabistan	2.36%

Projenin hukuksal altyapısının tamamlanmasının ardından anahtar teslimi müteahhidi konumundaki Botaş Kasım 2000’de Temel ve sonrasında Detay Mühendislik çalışmalarına başlar ve 2002 Haziran’ında çalışmaların bitimiyle projenin ikinci aşaması son bulur.¹²⁴ Aynı dönemde MEP iştirakçileri inşaat ve işletme faaliyetlerini yürütmek amacıyla kurulan BTC Boru Hattı Şirketi’nin(BTC Co.) hissedarı olurlar. Bundan sonraki faaliyetler bu şirket tarafından yürütülür. Yukarıda bahsi geçen Ek’lerde bulunan MEP iştirakçileri ifadesi BTC Co. ile değiştirilir ve 2000 Ekiminde taraf devletlerle MEP iştirakçileri arasında imzalanan Ek’ler 4816 kanun numarası ile 2003 Şubatında TBMM’ce kabul edilir. Botaş, Mühendislik çalışmalarının ardından projenin son aşaması, Türkiye’deki, inşaat çalışmalarına başlar ve çalışmalar üç yıl içinde tamamlanır. İlk petrolün Ceyhan’a ulaşması 2006 Haziranını bulur ve ilk yükleme 85 bin ton olarak İtalya’nın Savona limanına doğru açılan British Hawthorn tankerine yapılır, resmi açılış da 13 Temmuz’da gerçekleşir.¹²⁵

¹²³ “Participants in the BTC Project”, **Azerbaijan Baku Tbilisi Ceyhan Limited**, (Çevrimiçi) <http://www.azbtc.com/profile.html>, 04 Mayıs 2010

¹²⁴ Cenk Pala, “Türkiye’nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, **a.g.e.**, s. 159-161

¹²⁵ Boru hattının Türkiye kısmının işletmesinden sorumlu BOTAŞ’ın alt kuruluşu Botaş International Limited şirketi BTC’nin tam kapasite çalışmaması ve kompresör istasyonlarında kullanılan yakıtın Botaş’ın onayıyla petrolden doğalgaza çevrilmesi ve petrolde olduğu gibi bir üst limit (18 dolar) koyulmaması ve doğalgaz fiyatının artması nedeniyle BIL’in maliyetleri artmış ve toplam zararın boyutu yılsonu itibariyle 300 milyon doları bulması beklenmektedir. BIL, BTC Co.’nun hattın işletmesinde başarısız olduğu (hattın tam kapasite çalışmadığı) gerekçesiyle zararlarının karşılanması ve yakıt maddesinin değiştirilmesi(yaptıkları hatadan dönmek) için Uluslararası Tahkim’e başvurmuştur. “Bakü-Ceyhan tam kapasite çalışmayınca BOTAŞ 208 milyon dolar zarar etti”, **Zaman Online**, 15 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=973226&keyfield=626F7461C59F>, 14 Mayıs 2010

2008 Ekiminden itibaren Tengiz-Kazakistan petrolü de boru hattı ile taşınmaya başlamıştır. BTC'den Aralık 2009 itibariyle ihraç edilen toplam petrol 791 milyon varildir, yaklaşık 106 milyon ton. Ortalama 850 bin varil/ gün petrol ihraç edilmektedir. Ulaşılan en yüksek miktar ise 1.006.505 varil/gün'dür. 18 Aralık 2009 itibariyle Ceyhan'dan 1000. petrol tankerine, 600 bin varil kapasiteli British Kestrel, petrol yüklemesi 999. ile eş zamanlı olarak başlamış ve bitir bitmez Rotterdam'a yola çıkmıştır.¹²⁶ Nisan 2010 itibariyle ise 1120 tanker boğazlara uğramadan BTC ile Ceyhan'a gelen petrolü alarak dünya pazarlarına ulaşmıştır. Bu da yılda yaklaşık 350 petrol tankerinin boğaz trafiğinden eksilmesi demektir.

BTC ile Türkiye tedarikçi ve güzergâh çeşitliliğine ulaşma yolunda önemli bir adım atmıştır. BTC doğu-batı enerji koridorunun önemli bir parçası, Türkiye'nin bir dağıtım ve ilerleyen dönemde bir ticaret merkezi olma hedeflerinin ilk adımındır. BTC'nin gerçekleşmesi Türkiye'nin elini muhtemel hatlar için güçlendirmiştir.¹²⁷ Azeri petrolü için en ekonomik yol olarak görülen İran yolu dururken ABD'nin İran'a olan siyasi tavrı, ambargo, aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle Türkiye'nin öne çıkması ve nihayetinde hattın hayata geçmesi Türkiye'yi enerji mücadelesine, boru hatları diplomasisine dâhil etmiştir. Rusya'nın bölgede istediği gibi at koşturmasına, bölgede hem transit hem alıcı olarak tekel olmasının önüne bir nebze de olsa set çekmiştir.

¹²⁶ "BTC Loads 1000th Tanker at Ceyhan", **BP**, 18 December, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=2012968&contentId=7058707>, 04 Mayıs 2010. Ağustos 2008 Rus- Gürcü Savaşında BTC hattı Rus hava kuvvetleri tarafından bombalanınca petrol akışı bir süreliğine durmuştur. BTE hattından da gaz akışına bir süre BP tarafından ara verilmiştir. Caucasus Times, "Kafkasya ve Güney Enerji Koridoru", a.g.e., s. 10

¹²⁷ Türkiye'nin elinin güçlenmesi, diğer alternatifler yanında öne çıkması kalıcılık arz etmeyebilir. Ukrayna gibi güvenilir bir transit ülke haline gelmesi, ya da 2006'dan sonra güvenilirliği ciddi anlamda sorgulanan Rusya gibi bu durumunu sürekli olarak bir şantaj unsuru haline getirip kullanması bir kaynak ülkesi olmadığından ve kaynak ve alıcı/ hedef pazarların farklı alternatifleri her zaman olduğundan konumunu kaybedebilir.

3.1.1.4 Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

Bakü- Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı müzakerelerinin yapıldığı aynı dönemde taraflar Azeri gazının Türkiye'ye sevkiyatı için de çalışmalar yürütmüşlerdir. Azerbaycan 1994'teki *asrın anlaşmasından* sonra 1996'da Hazar Denzinde bulunan Şah Deniz gaz yatağının işletilmesine ilişkin uluslararası şirketlerle sözleşme imzalamıştır.¹²⁸ 1999'da yapılan değerlendirmelerde sahada üretim artışının mümkün olduğu görülünce ihraç olanakları ve transit güzergâhları üzerine müzakereler başlamış ve 2001 Martında Türkiye ve Azerbaycan arasında Türkiye'nin gaz ihtiyacının bir kısmının Azerbaycan'dan karşılanması amacıyla Azerbaycan Doğal Gazının Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın da atıf yaptığı Türkiye'nin belirleyeceği alım (Botaş) ve Azeri tarafının belirleyeceği satım (Socar) şirketleri arasında da Doğal Gaz Alım-Satım Sözleşmesi yapılmıştır.¹²⁹ Anlaşmaya göre Azerbaycan Doğal Gaz Alım-Satım Sözleşmesinin sona ermesine kadar Türkiye'ye üst sınırı 6,6 milyar m³ olmak üzere gaz teslim etmeyi taahhüt etmiştir. Gürcistan sınırında teslim alınan gazın mülkiyet ve zilyetlik hakkı Türkiye'ye geçmekte ve Türkiye'nin yaptığı diğer gaz ithali anlaşmalarından farklı olarak bu gazı üçüncü ülkelere satma, ihraç hakkı da bulunmaktadır. (md. 4)

2004 yılında BTC ile aynı güzergâhı takip eden 7 milyar m³ gaz taşıma kapasitesine sahip 980 km'lik Bakü-Tiflis- Erzurum boru hattının yapımına başlanır. Mart 2007'de yapımı tamamlanan hatta Bakü'den ilk gaz vurulur ve Temmuz itibariyle de Türkiye Azerbaycan'dan gaz ithalatına başlar. Şah Deniz Faz 1'den 1000 m³'ü 120 dolardan alınan gazın fiyatı Haziran 2010 itibariyle taraflar arasında varılan mutabakatla yükseltilmiş ve 2016-17'de devreye girmesi planlanan Şah Deniz Faz 2 konusunda da taraflar (Türkiye'nin alacağı) miktar, fiyat ve (Azerbaycan'ın İtalya,

¹²⁸ BP (Birleşik Krallık) %25.5, Statoil (Norveç) %25.5, SOCAR (Azerbaycan) %10, NICO (İran) %10, Totalfinaelf (Fransa) %10, LukAgip(Rus İtalyan Ortaklığı) %10, TPAO (Türkiye) %9.

¹²⁹“ Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğal Gazının Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM**, Kanun No: 4732, Resmi gazete no: 24631, Dönem ve yasama yılı:21, 29 Aralık, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4732.html>, 06 Mayıs 2010

Yunanistan gibi üçüncü ülkelere satması durumunda ise Türkiye'ye verilecek) transit ücret konularında anlaşmıştır.

3.1.2 Kuzey Hatları: Rusya Menşeli Boru Hatları

3.1.2.1 Rusya-Türkiye (Trakya girişli) Doğal Gaz Boru Hattı

Türkiye'de doğal gazın yaygın olarak kullanımının başlaması Trakya üzerinden Sovyet gazının 80'lerin ikinci yarısında alınması ile başlamıştır. 1984'teki Hükümetlerarası Anlaşmanın sonrasında Botaş tarafından gerekli çalışmaların, etütlerin yapılmasının ardından Soyuzgasexport ile 86'da 25 yıllık alım satım anlaşması imzalanmış, bir yıl sonra da gaz alımı başlamıştır. Elektrik üretiminde, sanayide, konut sektöründe gazın yaygın kullanımı bu hattın devreye girmesi ile başlamış, Trakya'dan Türkiye topraklarına giren boru hattı İstanbul, İzmit ve Bursa, Eskişehir üzerinden Ankara'ya ulaşmıştır. Yıllar itibariyle tedricen Anlaşmada öngörülen 6 milyar m³ lük seviyeye ulaşılmıştır. Alım satım anlaşmasının süresi dolmak üzere olduğundan taraflar arasında bunun uzatılması için çalışmalar sürmektedir.¹³⁰

3.1.2.2 Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Türkiye doğal gaz arz-talep dengesinin sağlanması, enerji ihtiyacının karşılanması, talebin karşılanamadığı sanayi ve çeşitli illerin taleplerinin karşılanması ve kaynak çeşitlendirmesinin sağlanması amacıyla 15 Aralık 1997'de Rusya ile Rus doğal gazının Karadeniz altından Türkiye'ye sevkine ilişkin bir hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. Aynı anlaşma ile Gazprom ve Botaş arasında, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki kasabası Beregovaya'dan Karadeniz'den geçip Samsun'a kadar inşa edilecek boru hattı yoluyla (Rusya'dan 25 yıl süresince toplam 365 milyar m³ lük)

¹³⁰ "2008 Faaliyet Raporu", Botaş, s. 27, (Çevrimiçi)

gaz alımına dair Doğal Gaz Alım ve Satım Sözleşmesi yapılır. Anlaşma sonraki yılın Nisanında 4357 sayılı kanun ile TBMM’ce uygun bulunmuştur. 1999’a geldiğimizde Rus Gazprom ve İtalyan ENI şirketleri projenin hayata geçirilmesi için Mutabakat Zaptı imzalarlar. Aynı yılın 27 Kasımında iki ülke arasında Mavi Akım olarak adlandırılan projenin kısa sürede bitirilmesini sağlamak için projeyi yürütecek şirkete bazı vergi muafiyetleri tanıyan bir Protokol imzalanır. Protokol’ün 1. Maddesine göre boru hattının deniz kısmının sahibi olacak ve bu kısmın inşaatı ve işletmesinden sorumlu olacak şirket Gazprom ile ENI ortaklığıyla kurulur; Blue Stream Pipeline Company B.V.¹³¹ Şirket projeyi uygulamakla Saipem liderliğindeki konsorsiyumu görevlendirir ve 2001’de inşa faaliyetinin başlamasına kadarki süreç yoğun teknik ölçüm, temel tasarım ve değerlendirmelerle geçer. 2002 Haziranında ise projenin deniz kısmının inşası tamamlanır. İlk gaz ise 2003 Şubatında alınır. Resmi açılış ise Temmuz 2006’da yapılır. Aynı yıl hattan Türkiye’ye Gazprom’ca sağlanan gaz miktarı 7,5 milyar, 2007’de ise 9,5 milyar m³ olur.¹³²

Mavi Akım ilk gündeme geldiği dönemden itibaren hakkında söylentilerin, itirazların eksik olmadığı bir projedir. Bunun bir nedeninin Türkiye içindeki Rusya karşıtı lobilerin olabileceğini söyleyebiliriz. Öte yandan, projeye karşı çıkan tarafların, 27 Kasım Protokol’ünün görüşüldüğü TBMM Dışişleri Komisyonu’nun dört üyesinin de paylaştığı bir argümanı ise aynı dönemde müzakere edilen Türkmen gazının Türkiye’ye gelmesini engellemek, Türkiye pazarını kontrolü altına almak, Kafkasları kontrol altına alarak BTC’nin gerçekleşmesini engellemek amaçlı Rusya tarafından yürürlüğe konmuş bir proje olduğudur. 2000’li yıllarda sıkça tekrarlanan Putin’li Rusya’nın “pazar kontrolü ve petrol ve gaz yollarının sadece Rusya üzerinden olmasını sağlayarak Türkî Cumhuriyetleri ve tüm bölgeyi kontrol ve baskı altında

¹³¹ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin 15 Aralık 1997 Tarihli Anlaşmaya Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/633)”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:21/2, sıra sayısı: 384, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss384m.htm>, 04 Mayıs 2010; “Blue Stream”, **Gazprom**, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/production/projects/pipelines/bs/>, 04 Mayıs 2010

¹³²Gazprom koridorlarından bir dedikodu; 'Rusya'nın dostları, sıcak evlerinde oturur.' Çalışanlar güler eklerler 'Diğer herkes kalın giyinmeye baksın.' “GazPutin İmparatorluğu Dünyayı Titretiyor”, **Radikal**, 7 Mart 2007, (Çevrimiçi)<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214929>, 07 Nisan 2010

tutmayı” amaçlayan siyasasını bahsi geçen komisyon üyeleri 30 Mart 2000’de tasarıya muhalif olduklarını belirterek ifade etmişlerdir.¹³³

Mavi Akım’ı Türkiye açısından sonuçları itibariyle olumsuz bir proje haline getiren şartlar birbiriyle bağlantılıdır. Yeniden satma, ihraç hakkının olmaması ve ayrıca ‘al ya da öde’ şartının koşulması Türkiye’de sadece bir doğal gaz depolama tesisinin olması ile birleşince Türkiye Rusya’ya almadığı gazın parasını da vermek zorunda kalmıştır. Türkiye’nin doğal gaz talebine yönelik yapılan resmi tahminler ile fiili olarak gerçekleşen tüketim arasındaki uçurumu da bu listeye eklememiz gerekir. Zira bu hat o ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Ama ne var ki, Türkiye’nin gerçek tüketimi geleceğe yönelik gaz ihtiyacı tahminlerinin çok altında seyretmiştir ve yukarıda saydığımız koşullar projeyi Türkiye açısından mahsurlu hale getirmiştir. 2002’de yapılan tahminler örneğin 2007 için 47 ve 2009 için 51 milyar m³ iken, Türkiye’nin 2009 gaz tüketimi 36 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Tahminlerin bu derece abartılmış olması doğal gaz ile çalışan elektrik santrallerinin yapımının gerekçesini oluşturmak olduğu yönünde de tezler vardır.¹³⁴

¹³³ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin 15 Aralık 1997 Tarihli Anlaşmaya Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/633) içinde Muhalefet Şerhi”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:21/2, sıra sayısı: 384, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss384m.htm>, 04 Mayıs 2010

¹³⁴ Erkan Erdoğan, “Natural Gas Demand in Turkey”, **Applied Energy**, 87, 2010, p. 211-219



Harita 2: Mavi Akım (Kaynak: ENI)

Mavi Akım'ın yeni bir hat inşa edilerek Mavi Akım 2 olarak Ortadoğu'ya, İsrail'e uzatılmasına yönelik tasarılar da mevcuttur. 6 Ağustos 2009 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gaz Alanında İşbirliği Protokolünün 3. Maddesine göre Taraflar Rus gazının 'Türkiye üzerinden diğer noktalara taşınmasına olanak sağlayacak Mavi Akım 2' boru hattı projesi fizibilite çalışmasına destek vereceklerdir.¹³⁵ Ne var ki içinde bulunduğumuz konjunktürde yani İsrail Türkiye ilişkilerinin bugünkü seyrinde bu projenin gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir.¹³⁶

¹³⁵ "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gaz Alanında İşbirliği Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı", **TBMM**, Dönem ve yasama yılı:23/4, 31 Aralık, 2009, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0796.pdf>, 06 Mayıs 2010

¹³⁶ Biz bu satırları yazdıktan sonra ilişkiler İsrail'in Gazze'ye yardım taşıyan Türk gemisine saldırısı neticesinde daha da gerginleşmiş ve Türk tarafı böyle bir projenin gündemlerinde olmadığını belirtmiştir. Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Zirvesi kapsamında İstanbul'da bulunan Rus başbakan Putin ise İsrail'in kıta sahanlığında gaz bulunduğunu ve ekonomik gerekçelerle Mavi Akım'ın İsrail'e uzatılmasının beklenmediğini söylemiştir. "Erdoğan ve Putin Çırağan'da Buluştu: 'Mavi Akım II, İsrail'e Gitmeyecek' Açıklaması Geldi", **Akşam**, 9 Haziran, 2010, s.6

3.2 Planlanan Hatlar

3.2.1 Türkiye – Yunanistan - İtalya Doğal Gaz Boru Hattı (ITGI)

Türkiye'nin doğu-batı enerji koridorunun önemli bir parçası ve enerji terminali olma yönündeki konumunu güçlendiren bir unsur olarak gördüğü, AB Komisyonu INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) Programı kapsamında geliştirilen Güney Avrupa Gaz Ringi Projesi'nin ilk basamağını oluşturan Güneydoğu ve Orta Avrupa ülkelerine Hazar, Kafkaslar ve Ortadoğu gazının Türkiye ve Yunanistan üzerinden sevkiyatını amaçlayan, iki ülkenin doğal gaz şebekelerini bağlayacak Türkiye-Yunanistan doğal gaz boru hattı projesine ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma 23 Şubat 2003 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında Selanik'te imzalanmıştır.¹³⁷ Anlaşmanın 1. Maddesine istinaden Alıcı DEPA ile Satıcı BOTAŞ arasında aynı yılın 23 Aralığında doğal gaz arzının teknik, ticari ve idari koşullarını, teslim yeri, süre, gideceği yer, finansman sağlama ve işletme ve benzeri hükümleri içeren Doğal Gaz Alım ve Satım Sözleşmesi imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Yunan tarafına teslim edilen gazın mülkiyet ve zilyetliği Yunan gaz şirketi DEPA'ya geçer.¹³⁸

211 kmsi Türkiye topraklarında 85 kmsi Yunanistan sınırında olmak üzere 296 kmlik boru hattının yapımına 2005 Temmuzunda başlanmış ve Yunanistan kısmı DEFSA SA tarafından (Yunan gaz nakil sistem operatörü, DEPA'nın bir yan kuruluşu)

¹³⁷ “Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan Gaz Bağlantısının Gerçekleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nden Yunanistan Cumhuriyeti'ne Doğal Gaz Arzına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/601)”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:22/1, sıra sayısı: 243, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss243m.htm>, 05 Haziran 2010. Taraflar arasında enerji sektöründe sağlanan işbirliğinin iki ülke arasındaki ticarî, ekonomik ve siyasi alanlara da katkısının olacağı Türkiye tarafından arzulandığıdır. Projenin Mühendislik ve Çevresel Etki Değerlendirme Çalışmaları için AB Trans-Avrupa Ağları (TEN) Fonu tarafından yarısı hibe olmak üzere iki ülkeye toplam 9,5 milyon Avro finansal destekte bulunulmuştur.

¹³⁸ “Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan Gaz Bağlantısının Gerçekleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyetinden Yunanistan Cumhuriyetine Doğal Gaz Arzına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM**, Kanun No: 5040, Resmi gazete no: 25345, Dönem ve yasama yılı:22/1, 7 Ocak, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5040.html>, 7 Mayıs 2010

Türkiye topraklarındaki kısım ise BOTAŞ tarafından inşa edilerek 2007 yılı Kasım ayında tamamlanmıştır. Şah Deniz Faz 1 kapsamında BTE hattı ile alınan Azeri gazının 2007 Temmuz itibarıyla Türkiye'ye ulaşmasının akabinde Kasımdan itibaren bir kısım (250 ila 750 milyon m³ arası) gaz Yunanistan'a ihraç edilmeye başlanmıştır.¹³⁹

2005'te iki ülkenin gaz şebekelerini bağlayacak hattın inşasının başlamasından birkaç ay sonra (Kasım) Yunanistan ve İtalya arasında gaz boru hattı projesinin geliştirilmesi, gaz şebekelerinin birbirine bağlanması amacıyla iki ülke arasında anlaşmaya varılır. Buna göre iki ülkeyi temsilen DEPA ve EDISON şirketleri tarafından Poseidon Boru Hattı Şirketi kurulacak ve şirket iki ülke gaz şebekeleri arasında deniz geçişini sağlayacak Poseidon Boru hattı inşasını gerçekleştirecektir.

Şah Deniz Faz 1'den ilk gazın Türkiye'ye girdiği tarihlerde, Türkiye-Yunanistan DGBH inşaatı devam ederken Türkiye, Yunanistan ve İtalya Hazar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika doğal gazının bahsi geçen üç ülkeye ve Avrupa'nın diğer bölgelerine taşınmasını sağlayacak Türkiye-Yunanistan-İtalya gaz nakil koridorunun geliştirilmesine dair hükümetlerarası anlaşmayı 26 Temmuz 2007'de Roma'da imzalamışlardır.¹⁴⁰ Böylece 2007'nin son aylarından beri gaz akışının sağlandığı Türkiye- Yunanistan DGBH'nin İtalya'ya uzatılması ve plato seviyesinde Yunanistan'a 3,6 milyar, İtalya'ya ise 8 milyar m³ doğal gaz taşınması planlanmıştır. Boru hattının Türk topraklarındaki kısmının operatörünün BOTAŞ, Yunan sisteminin DESFA, Poseidon boru hattının ise Poseidon şirketinin olması kararlaştırılmıştır. 2004'te yapılan Adriatik geçişine dair fizibilite çalışmasının 2010'da güncelleştirilmesi ve Mühendislik çalışmalarının yapılması, 2011'de ise inşa sürecinin başlaması planlanmaktadır. 2014'te ise gaz akışının başlaması umulmaktadır.¹⁴¹

¹³⁹ "2008 Faaliyet Raporu", **Botaş**, s. 29, (Çevrimiçi)

¹⁴⁰ Bu anlaşma İtalya ve Yunanistan meclislerinden geçmiştir. Türkiye de ise komisyonda beklemektedir. Yakın zamanda muhtemelen Azeri tarafıyla Şah Deniz Faz 2 konusunda anlaşmaya varıldıktan sonra süreç hızlanacaktır.

¹⁴¹ "Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Cumhuriyeti ve İtalya Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan-İtalya Gaz Nakil Koridorunun Geliştirilmesine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının

3.2.2 Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı

Türkiye'nin doğusundaki hidrokarbonları batıya ulaştırma, doğu-batı enerji koridoru olma ve ayrıca kendi kaynak güzergâhlarını çeşitlendirme stratejisinin önemli ayaklarından birini teşkil edecek olan Nabucco DGBH projesi 2002'de Botaş'ın girişimleri ve batıdaki alıcı ülkelerin ilgisi üzerine doğmuştur. Proje ile Hazar ve Orta Doğu doğal gazının kurulacak boru hattı ile Türkiye üzerinden geçerek Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan sonra, Avrupa'ya giden doğal gazın dağıtım merkezi konumundaki Avusturya'ya ulaşması planlanmaktadır.¹⁴² Proje ile ilk aşamada Azeri, Türkmen ve İran gazının taşınması, uzun vadede ise Irak ve Suriye üzerinden Mısır gazının yanında Katar ve Suudi Arabistan gazının da eklenmesi planlanmaktadır. Boru hattının gerçekleşmesi ile ilk safhada hattın geçtiği ülkelerin ihtiyacının karşılanması ve zamanla talep durumuna göre diğer Avrupa ülkelerine de kaynak sağlanması düşünülmektedir.¹⁴³ Nabucco projesi ile Nabucco ülkelerine ve Avrupa'ya ulaşan uygun maliyetli yeni bir doğal gaz arz koridoru açmak, katılımcı ülkelerin ve genel olarak Avrupa'nın arz güvenliğini sağlamak, katılımcı ülkelerin kendi arasında ve Avrupa ile gaz boru hatları ağını güçlendirmek ve son olarak hem Nabucco tarafları arasında hem de bu taraflarla doğudaki arz ülkeleri arasında kültürlerarası işbirliği fikrine hizmet etmek gibi amaçlar güdüyor.¹⁴⁴

Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, Dönem ve yasama yılı:23/2, 26 Kasım, 2007, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0469.pdf>, 07 Mayıs 2010; “Mavi Kitap”, **a.g.e.**, s. 187

¹⁴² Türkiye- Gürcistan sınırından başlayacak boru hattının 2000 km'si Türkiye'de, 400 km'si Bulgaristan'da, 460 km'si Romanya'da, 390 km'si Macaristan'da ve 46 km'si Avusturya'da olmak üzere yaklaşık 3300 km uzunluğunda olması, azami kapasitesi 31 milyar m³ olmak üzere yıllık 25-30 milyar m³ doğal gaz taşınması planlanmaktadır. 56 inç çapında olacak boru hattının inşaat sürecinde 200.000 borunun ve 2 milyon ton çeliğin kullanılması ve hattın inşaat maliyetinin yaklaşık 8 milyar Avroya ulaşması beklenmektedir. “Brief Description”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, 2010, (Çevrimiçi), [http://www.nabucco-pipeline.com/cms/dbfs.php?file=dbfs:/resources/Brief Description.pdf](http://www.nabucco-pipeline.com/cms/dbfs.php?file=dbfs:/resources/Brief%20Description.pdf), 26 Nisan 2010

¹⁴³ Cenk Pala, “Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, **a.g.e.**, s. 143–176

¹⁴⁴ “Official Project Description”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, 2010, s.1, (Çevrimiçi), http://www.nabucco-pipeline.com/cms/dbfs.php?file=dbfs:/resources/Official_Project_Description_Nabucco10.pdf, 26 Nisan 2010

Resmi belgelere göre Türkiye Nabucco'yu 'enerji alanında uluslararası arenada etkinliğini artırabilmesi için bir fırsat' olarak görmektedir. Çeşitli kaynaklardan gelip Türkiye topraklarında buluşacak doğal gazın buradan da Avrupa'ya gidecek olması Türkiye'nin bir 'fiziki ve uzun vadede ticari enerji merkezi' olma hedefine ve ayrıca enerji güvenliği sorununun çözümüne destek olacağı, hem üretici hem tüketici ülkelerle Türkiye'nin doğal gaz ticaretini arttıracacağı, AB ile üyelik müzakerelerini olumlu yönde etkileyeceği, inşa faaliyetleri nedeniyle yabancı sermaye girişinin olacağı ve inşa süresince istihdam yaratılacağı, vergi gelirlerinin olacağı Türk hükümeti tarafından vurgulanmıştır.¹⁴⁵



Harita 3: Nabucco DGBH (Kaynak: Nabucco Gas Pipeline International)

¹⁴⁵ “Avusturya Cumhuriyeti, Bulgaristan Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Romanya ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Nabucco Projesi Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/783)”, **TBMM Dışişleri Komisyonu**, Dönem ve yasama yılı:23/4, sıra sayısı: 447, 14 Aralık, 2009, s. 1-2, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss447.pdf>, 26 Nisan 2010

3.2.2.1 Projenin Kilometre Taşları

2002’de Botaş’ın Bulgaristan, Romanya ve Avusturya gaz şirketlerine yaptığı ziyaretlerle oluşmaya başlayan projenin ilk nüveleri Botaş ile Avusturyalı ortak OMV’nin aynı yılın Mayıs’ında Türkiye’de işbirliği zaptı imzalaması ve Haziran’da ise projenin beş ortağının (Botaş, Bulgargaz-Bulgaristan, Transgaz-Romanya, MOL-Macaristan ve OMV-Avusturya) Ortadoğu, Hazar ve Mısır’ın doğal gaz rezervini batıya taşıyacak ortaklaşa inşa edilecek bir boru hattı için protokollere imza atmaları ile gelişmiştir. Ekimde ise beş taraf şirket arasında boru hattının inşası için fizibilite çalışmasının başlaması amacıyla İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 2003 yılı AB Komisyonu’nun fizibilite çalışması için gerekli olan bedelin yarısını hibe etmesi, fizibilite ön çalışmaları ve bunların altyapısı ile geçmiştir. 2004’ün ilk yarısında projenin ‘finansman modelinin geliştirilmesi, yatırımcılar için uygun teşviklerin araştırılması, pazarlama faaliyetlerinin koordinasyonu ve muhtemel tedarikçiler ile kontrat müzakerelerinin gerçekleştirilmesi’ gibi süreçlerin eşgüdümlü olarak tek bir şirket eliyle yürütülmesi amacıyla projenin tarafı beş gaz şirketi tarafından Viyana’da Nabucco Company Study Pipeline GmbH (Nabucco Boru Hattı İş Geliştirme Şirketi) kurulmuştur.¹⁴⁶

Yeni şirketin getirdiği hızla birlikte aynı yılın sonuna kadar tüm fizibilite çalışmaları sonlandırılmış ve çalışmaların sonucunda projenin teknik, ekonomik ve mali açıdan uygulanabilir olduğu sonucuna varılmıştır. 2005’te katılımcı taraflar, 2010 sonuna kadar sürmesi planlanan ve öngörülen zaman zarfında projeye başlanabilmesi için tüm ülkelerde örneğin bütün mühendislik çalışmalarının yapılması ve taraf ülke otoritelerinden gerekli onayların alınması gibi teknik, devletlerarası anlaşmalar dâhil ilgili anlaşmaların oluşturulup uygulamaya sokulması gibi hukuki ve ayrıca ticari ve mali konuları içeren bir sonraki Geliştirme aşamasına geçilmesine karar vermiştir.¹⁴⁷ Aynı yılın Haziranında katılımcı 5 şirket arasında *Ortak Girişim Anlaşması* imzalanarak projenin mühendislik, inşaat, finansman tedariki gibi konularda daha

¹⁴⁶ “Mavi Kitap”, a.g.e, s.193

¹⁴⁷ “Project Phases & Milestones”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, (Çevrimiçi), <http://www.nabucco-pipeline.com/project/project-phases-milestones/index.html>, 25 Nisan 2001

geniş iş kapsamı tarifi yapılmış ve 2004'te kurulan şirketin gerekli finansmanın sağlanıp yatırımların gerçekleştirilmesi amacıyla *Nabucco Gas Pipeline International GmbH (Nabucco Uluslararası Şirketi-NUŞ)* şirketine dönüşümüne ve her bir taraf ülkede boru hattının yapımı, işletilmesi ve bakımından sorumlu milli Nabucco şirketlerinin kurulmasına karar verilmiş ve Türkiye hariç diğer ülkelerde milli Nabucco şirketleri kurulmuştur.¹⁴⁸ 2006 yılında katılımcı şirketlerin devlet enerji bakanları projenin biran önce bitirilmesi için gerekli desteği verecekleri yönünde bir *beyanata* imza atmışlardır.¹⁴⁹ Bir sonraki yıl mühendislik danışmanlık şirketi görev başı yapmıştır. 2008 Şubatında da Alman doğal gaz şirketi RWE (% 16.67 hisse ile) 6. eşit ortak olarak projeye katılmıştır.

2009'un ilk ayında Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de Nabucco, AB ve Hazar denizi ülkelerinin hükümet temsilcilerinin katılımıyla yapılan uluslararası Nabucco zirvesinde katılımcılar Ortadoğu ve Hazar bölgesi ile Türkiye ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yeni bir enerji koridoru, Güney Enerji Koridoru, oluşturma konusundaki kararlılıklarını vurgulamışlardır.¹⁵⁰ Nisan ayında Bulgaristan, Sofya'da yapılan 'Avrupa için Doğal Gaz: Güvenlik ve Ortaklık' Enerji zirvesinde sadece Nabucco özelinde değil ama genel olarak Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirecek ve katılımcı tüm ülkelerin enerji güvenliğini sağlayacak tüm projelerin gerçekleşmesi için Avrupa'dan, Hazar bölgesinden, Ortadoğu ve Karadeniz'den katılımcı 28 ülke ve organizasyon destek beyanında bulunmuştur.¹⁵¹ Bir ay sonra Çek Cumhuriyeti, Prag'da yapılan Güney Koridoru Zirvesi'nde de katılımcılar (devlet başkanları, ilgili bakanlar) enerji alanında sadece alıcı ülkelerin enerji güvenliğine değil, üretici, transit ve tüketici tüm katılımcı ülkelerin ortak çıkarına hizmet etmek üzere bahsi geçen koridor için siyasi desteklerini belirtmiş, tüm tarafların projenin gerçekleşmesi

¹⁴⁸ "Nabucco DGBH Projesi", **BOTAŞ**, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 25 Nisan 2010

¹⁴⁹ Cenk Pala, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası", **a.g.e.**, s. 143-176

¹⁵⁰ "Declaration of the Budapest Nabucco Summit", **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, (Çevrimiçi), <http://www.nabucco-pipeline.com/cms/upload/press%20and%20public/news/Budapest%20Declaration%20szerkesztes%20final%2016h.pdf>, 26 Nisan 2010

¹⁵¹ "Declaration of the Sofia Energy Summit", **Sofia News Agency**, 25 April, 2009, (Çevrimiçi) http://www.novinite.com/view_news.php?id=103093, 26 Nisan 2010

için yapması gerekenleri vurgulamış ve hükümetlerarası anlaşmanın biran önce imzalanması için mutabakata varmışlardır.¹⁵²

2009 yılı yazında, Ankara’da beş Nabucco ülkesi arasında ve Federal Almanya Cumhuriyeti’nin de projeye desteğinin belirtildiği *Hükümetlerarası Anlaşma* imzalanır. Anlaşmanın 3. maddesinin 3. fıkrasına göre hattın taşıma kapasitesinin % 50’si 25 yıl süresince taraf devletlerin kullanımına, diğer yarısı ise üçüncü taraf taşıtıcılara ayrılacaktır. Anlaşmanın 3. maddesinin 5. fıkrasına göre her bir taraf devlet, projenin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için hem Nabucco Uluslararası Şirketi hem de Ulusal Şirketi ile Proje Destek Anlaşması imzalayacak, 8. maddenin 2. fıkrasına göre Nabucco Şirketlerinin (hem uluslararası hem yerel) gerekli lisansları alarak faaliyet göstermelerine ve hissedarların Nabucco Uluslararası Şirketinin, NUŞ’un da Nabucco Ulusal şirketlerinin tüm hisselerine sahip olmasına imkân tanıyacaktır. 11. madde taraf devletlerin vergilendirme haklarını ve Nabucco Şirketlerine uygulanacak vergileri düzenler. 12. maddeye göre anlaşmanın uygulanmasını kolaylaştırmak, muhtemel sorunları, anlaşmazlıkları çözmek için her taraf devletin bir temsilcisinden oluşan Nabucco Komitesi kurulacaktır. Anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için taraf devletler tarafından hukuki işlemlerin tamamlanıp, ki Mart ayı itibariyle tüm devletler anlaşmayı onaylamıştır¹⁵³, yazılı bildirimim anlaşma depozitörünün, ki bu Türkiye’dir, eline geçmesi gereklidir. Bu tarihten itibaren geçen ikinci ayı takip eden ilk gün anlaşma yürürlüğe girecek ve 50 yıl geçerli olacaktır. (md. 14, 15)¹⁵⁴ Bundan sonraki aşamada 2010’da hissedarlar tarafından yatırım kararının alınması, 2011’de de inşa için ilk kazmanın vurulması planlanmaktadır. İlk gaz akışının inşa sürecinin başlamasından yaklaşık üç yıl sonra 2014’te, yıllık 8 ila

¹⁵² “Prague Summit Southern Corridor”, **RWE**, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.rwe.com/web/cms/en/253226/rwe/press-news/archive/special-nabucco/project-timeline-next-steps/>, 26 Nisan 2010

¹⁵³ “Nabucco Consortium welcomes ratification of Intergovernmental Agreement by the Turkish Parliament”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, 5 March, 2010, (Çevrimiçi), http://www.nabucco-pipeline.com/cms/dbfs.php?file=dbfs:/resources/IGARatification_24022010_engldoc.pdf, 26 Nisan 2010

¹⁵⁴ “Avusturya Cumhuriyeti, Bulgaristan Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Romanya ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Nabucco Projesi Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, Kanun No: 5956, Resmi gazete no: 27518, Dönem ve yasama yılı:23/4, 23 Kasım 2009, (Çevrimiçi)<http://www.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0783.pdf>, 26 Nisan 2010

10 milyar m³ ile başlaması ve 2019'a kadar ilave kompresör istasyonlarının inşa sürecinin tamamlanıp hattın tam kapasite ile çalışması öngörülmektedir.

3.2.2.2 Aşılması Gereken Engeller

2010 Nisan itibariyle gelinen nokta bu iken Nabucco'nun önünde önemli engeller bulunmaktadır. En önemli sorun boru hattının nasıl, hangi kaynak ülke tarafından doldurulacağı ile ilgili olanıdır. “Nabucco Projesi Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”nın görüşüldüğü Dışişleri Komisyonu'nda da Komisyon üyeleri projeye hangi ülkelerden kaynak sağlanacağı konusunda belirsizliklerin bulunduğunu ve bunun projenin geleceği açısından önemli bir risk oluşturduğunu dile getirmişlerdir. Hükümet temsilcisi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ise Projenin kaynak sıkıntısı ile ilgili endişelerin önümüzdeki dönemde yaşanacak gelişmelerle yani Azerbaycan ile doğal gaz konusundaki sorunların aşılması ile çözüleceğini belirtmiştir. Azerbaycan'dan hatta pompalanması beklenen gaz miktarının 7-8 milyar m³ olduğunu ve bunun da zaten projenin ilk aşamasında (2014-19 yılları arası) taşınması planlanan miktar olduğunu ve Azeri gazını takip eden süreçte de diğer arz ülkelerinin katılabileceğini eklemiştir.¹⁵⁵

Türk tarafının (ve genel olarak Nabucco ülkelerinin) nezdinde diğer kaynak ülkeleri arasında öne çıkan ülke özellikle İran'dır. Bu konuda Türk tarafı çeşitli vesilelerle defaatle İran gazını Nabucco'da görmek istediğini vurgulamıştır.¹⁵⁶ İran da Nabucco'ya gaz sağlama konusunda istekli görünmekte, hatta kendilerinin projeye katılımını Nabucco'nun gerçekleşmesi için bir zorunluluk olarak görmekte, İran olmadan projede ilerleme olamayacağını ve katılımcı ülkelerin hatta yeterli kaynağı

¹⁵⁵ “Avusturya Cumhuriyeti, Bulgaristan Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Romanya ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Nabucco Projesi Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/783)”, **a.g.e.**, s. 3-4

¹⁵⁶ “Intergovernmental Agreement on Nabucco Pipeline Project Signed in Ankara”, **Newspot**, No. 96, July, 2009, p. 3-5; “Tukey, Iran Agree to Deepen Bilateral Relations with Signing of Strategic Energy Deal” **Newspot**, No. 99, October, 2009, p. 33

sağlayamayacaklarını iddia etmektedir.¹⁵⁷ 2007’de Türkiye ile İran arasında yapılan petrol ve gaz çıkarma, işleme ve taşınması ile ilgili mutabakat zaptından sonra, 2009 Ekiminde de Güney Pars sahasında ortaklaşa doğal gaz araştırma ve üretimi için bir anlaşma imzalanmış, aynı anlaşmayla İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa’ya ve Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye’ye taşınması konusunda mutabakata varılmıştır.¹⁵⁸ Bu anlaşma ile ilgili müzakereler hala devam etmektedir. İran’a yatırım ve üretim konusundaki en büyük çıkmaz ABD’nin İran’a olan yaptırımlarından kaynaklanmaktadır. Türkiye Güney Pars’ta üretim için 4 milyar dolar yatırım yapmayı planlamaktadır, oysa ABD’nin öngördüğü limit 20 milyon dolardır ve petrol ve doğal gaz arama ve üretiminde kullanılacak makineler de ABD patentlidir. Bu yüzden sahada üretim faaliyetleri durmuş, yabancı şirketler sahayı terk etmeye başlamıştır.¹⁵⁹ ABD, Ekimdeki İran-Türkiye anlaşmasından bir ay sonra, 3 Aralık’ta Avrasya Enerji Özel Temsilcisi Richard Morningstar’ı Ankara’ya göndermiş ve Özel Temsilci sorulan bir soruya İran’ın Güney Koridoru’nun bir parçası olacak durumda olmadığını, İran yerine Irak’ın Nabucco’ya gaz sağlamasını arzu ettiklerini belirterek karşılık vermiştir.¹⁶⁰

ABD dünya politikasında bu kadar etkili olduğu, Batı’nın İran ile ilişkileri güncel seyrini koruduğu sürece İran’ın doğu-batı enerji koridorunun parçası olması mümkün görünmemektedir. Peki, Nabucco için diğer kaynak sağlayıcısı ülkeler hangileridir, geriye ne kalmaktadır? Türkmenistan Nabucco için önemli bir gaz sağlayıcısı olabilir ama kısa vadede bu ancak İran üzerinden kurulacak hat ile mümkün gözüküyor. Türkmenistan geçtiğimiz Ocak ayında İran’a olan gaz ihracatını ilk aşamada 14 milyar m³e çıkartacak olan ikinci boru hattını devreye soktu. Türk tarafı

¹⁵⁷ “Azerbaijan Urges Iran, Iraq’s Partnership in Nabucco”, **Fars News Agency**, 22 Mart, 2010, (Çevrimiçi) <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=8901020136>, 28 Nisan 2010

¹⁵⁸ “Tukey, Iran Agree to Deepen Bilateral Relations with Signing of Strategic Energy Deal” **Newspot**, No. 99, October, 2009, p. 33. Türkiye’nin bahsi geçen sahadan 35 milyar m³ gaz üretmesi planlanmaktadır. Ayrıca çıkarılan gazın yarısı ya Türkiye’de satılacak ya da Türkiye üzerinden satılacaktır. Tukey, Iran Agree to Deepen Bilateral Relations with Signing of Strategic Energy Deal” **a.g.e.**, p. 92-93

¹⁵⁹ “İran’dan TPAO’ya üretim garantili doğalgaz sahası”, **Zaman Online**, 27 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=977517&title=irandan-tpaoya-uretim-garantili-dogalgaz-sahasi>, 27 Nisan 2010; “İran’dan Türkiye’ye Garantili Öneri”, **Anadolu Ajansı**, 27 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.aa.com.tr/tr/irandan-turkiyeye-garantili-oneri-2.html>, 27 Nisan 2010

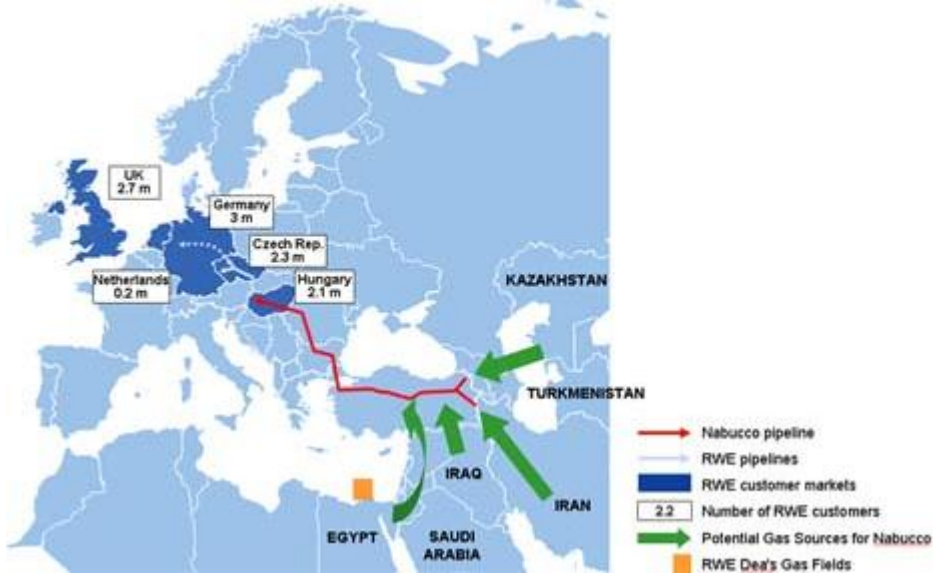
¹⁶⁰ “Economic Briefs”, **Newspot**, No. 101, December, 2009, p. 63

Türkmenistan'ın gaz ihraç yollarını çeşitlendirmesini desteklemekte ve Nabucco için ilerleyen dönemde gaz sağlamasını ummakta ve bunu çeşitli vesilelerle tekrarlamaktadır.¹⁶¹ Hazar'ın altından geçecek (ve şu durumda Nabucco'ya bağlanacak) bir doğal gaz hattı 90'lı yıllardan beri masada ama Hazar'ın statü meselesi ve taraflar arası anlaşmazlıklar nedeniyle gerçekleşme imkânı bulamadı. Türkmenistan'dan Nabucco'ya bağlanacak hattın en ideal geçiş noktası İran ve İran'ın neden mümkün olmadığını da yukarıda belirttik. Kerkük- Yumurtalık petrol boru hattının 2003 Amerikan işgalinden beri düzenli çalışmadığı ve sık sık bombalandığı düşünüldüğünde Irak'ın Nabucco için gerçekçi bir arz noktası olması için ülke içi güvenlik sorununun çözülmesine ihtiyaç vardır. Öte yandan, 2007'de Türkiye ve Irak Enerji ve Petrol Bakanları, Irak gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçişi için ortak niyetlerini gösteren bir Zapta imza atmışlardır. Mısır gazının da hatta katkı sağlaması düşünülmektedir. 2006 yılı Şubatında iki ülke ilgili bakanları arasında 'Doğal Gaz Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı' imzalanmıştır. Mutabakat Zaptına göre iki ülke Mısır ve diğer tedarikçilerden sağlanan doğal gazını Nabucco DGBH ile Avrupa'ya pazarlamak üzere merkezi İstanbul'da olan bir şirket kuracaktır. Proje ile ilgili çalışmalar devam etmektedir, 2007'den beri ilgili Zaptın kanunlaşması komisyondadır.¹⁶² Doğal gazın taşınması için Mısır- Ürdün- Suriye boru hattının tamamlanmasını ve Türkiye bağlantısının yapılmasını beklemek zorundayız. Türkiye bunlara ilaveten Katar'ın LNG ile projeye katılımını ummaktadır. Başbakan Erdoğan 2009 Temmuzunda yapılan Nabucco töreninde bu yöndeki dileklerini dile getirmiştir. Aynı yılın Ekiminde Enerji Bakanı ile Katarlı mevkidaşı arasında enerji konusunda bir Mutabakat Zaptı imzalanmış ve uzun dönemli enerji sözleşmeleri ve fizibilite çalışmaları konusunda iş görececek bir çalışma grubu kurulmasına karar verilmiştir.¹⁶³

¹⁶¹ "Perspectives", **Newspot**, No. 101, December, 2009, p. 56; "Perspectives", **Newspot**, No. 102, January, 2010, p. 17

¹⁶² "Türkiye ile Mısır Arasında Doğal Gaz Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı", **TBMM**, Dönem ve yasama yılı:22/5, 16 Mart, 2007, s. 1-4,(Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-1336.pdf>, 30 Nisan 2010

¹⁶³ "Energy and Natural Resources Minister Taner Yıldız Visits Qatar", **Newspot**, No. 99, October, 2009, p. 101



Harita 4: Nabucco DGBH (Kaynak: RWE)

Kaynak meselesinin yanında Nabucco arkasındaki siyasi destek konusunda da güçlü değildir. Avrupa devletleri ve özellikle AB üyesi devletler gelecekteki açısından enerji güvenliğinin önemli bir mesele teşkil ettiğinin farkındalar. Ama bu meseleye yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Bugün Avrupa'nın, doğal gaz ekseninde konuşursak, en önemli tedarikçisi durumundaki Rusya'ya olan tek tek devletlerin yaklaşımları ortak AB politikalarıyla çok az örtüşüyor. Bunun en önemli nedenlerinden biri AB üyelerinin gazdaki Rusya'ya bağımlılık seviyeleri farklılık arz ettiğinden Rusya'ya karşı politikaları da birbirinden farklıdır. Brüksel'in Rusya'yı enerji güvenliğinde konumlandığı yer ile tek tek devletlerin bakışı arasındaki fark bundan kaynaklanıyor. AB'nin enerji güvenliğini sağlamada kat etmesi gereken en önemli mesele enerji politikasının tek tek devletlerce değil de Birlikçe oluşturulacak ve hem kaynak hem güzergâh çeşitlendirilmesi üzerine kurulu bir ortak enerji politikasının üye devletlerin tamamınca uygulanmasını sağlamak. Hali hazırda varolan durum Almanya, Fransa ve İtalya'nın Rusya ile varolan yakın ilişkilerini kullanarak enerji alanında birebir politikalar yürütmeleri üzerine kuruludur.¹⁶⁴ Bahsettiğimiz ülkeler Birliğin lokomotif üyeleri ve onlarsız bir ortak politikanın uygulanabilirliği de ortadadır.

¹⁶⁴ Jeffrey Mankoff, "Eurasian Energy Security", **Council on Foreign Relations**, No: 43, February 2009, p. 25-30

Rusya da boş durmayıp varolan durumu kendi lehine derinleştirecek politikalar güdüyor. Nabucco'nun yolunun üzerindeki devletlerde Projenin aleyhine çeşitli şirket ortaklıkları kuruyor, alımlar yapıyor veya anlaşmalar imzalıyor. Rusya'nın dördüncü büyük petrol üreticisi Surgutneftegas şirketi 2009 Nisanında, Nabucco'nun eşit hissedarı konumundaki Macar MOL şirketinin % 21'lik hissesini yine Nabucco'nun Avusturyalı katılımcısı ve Türk Petrol Ofisinin hissedarı OMV Group'tan 1,4 milyar Avro karşılığında alarak (bir hisse bedelinin neredeyse iki katını vererek) MOL'un en büyük hissedarı oldu.¹⁶⁵ Rusya'nın MOL'deki bu varlığı Nabucco'nun inşa süreci, fon sağlanması için açık bir sorun teşkil ediyor. Avusturya'nın Rusya'dan gelen doğal gazın Avrupa'ya dağıtım merkezi Baumgarten'in ticari platformunun ve depolama tesislerinin % 30 hissesi hâlihazırda Gazprom'un elinde bulunuyor ve bir % 20 için de 2006'dan beri Türkiye'de Rus gazını pazarlama lisansını elinde bulunduran ve 2009'dan beri Bosphorus Gaz Corporation A. Ş.'nin % 51 hissesinin sahibi Gazprom Germania şirketi ile Rus gazını Avusturya'da pazarlayan Avusturyalı Centrex Group ortaklığa girdiler.¹⁶⁶ Bu Nabucco'nun da ulaşacağı son nokta olan ve Avrupa'nın önemli dağıtım merkezi konumundaki Baumgarten'i Gazprom'un kontrol etmesi demek.

¹⁶⁵ "Surgutneftegas Successfully Acquires 21.2% Shareholding in MOL", **Surgutneftegas**, 9 Nisan, 2009, <http://www.surgutneftegas.ru/en/press/news/item/267/>, 28 Nisan 2010. MOL, 2003 yılından beri Hırvatistan'ın en önemli petrol ve gaz şirketi konumundaki INA Group'un da hissedarı, INA ise Adriatik boru hattı sisteminin sahibi konumundaki JANAF d.d. şirketinin %16 hissedarı. İki şirket Macaristan, Hırvatistan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Bosna Hersek'teki faaliyetleriyle orta Avrupa'da önemli bir pozisyonu işgal ediyorlar. Rusya böylece orta Avrupa'da önemli şirketlerin karar yapılarına girmiş bulunuyor. Aynı zamanda bu devletlerin Bosna ve Hırvatistan hariç Rus gazına olan bağımlılık oranlarının % 70'in üstünde olduğu verisini de eklersek Rusya'nın konumunu her hamlede pekiştirdiğini görmüş oluyoruz. Enson Avrupa basınında Surgutneftegas'ın INA'nın hisselerini alma planları olduğu yönündeki haberlere Surgutneftegas şirketi böyle bir planları olmadığı yönünde bir açıklama yaparak cevap verdi. Muhtemelen Avrupa tarafından beklenen bir sonraki adım INA'nın alınması. INA'nın çoğunluk hisseleri MOL ve Hırvatistan yönetiminin elinde bulunuyor. "MOL-INA: Strategic Partnership", **MOL Group**, http://www.molgroup.hu/en/mol_group/our_partner-ina/, 28 Nisan 2010; "History", **INA**, (Çevrimiçi) <http://www.ina.hr/default.aspx?id=267>, 28 Nisan 2010

¹⁶⁶ Daniel Freifeld, "The Great Pipeline Opera", **Foreign Policy**, September –October, 2009, p.120-127; "Company History", **Gazprom Germania**, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom-germania.de/en/company/company-history.html>, 29 Nisan 2010

3.2.3 Samsun - Ceyhan Petrol Boru Hattı

Samsun-Ceyhan boru hattı projesi ile ilgili teknik ve ticari ilk çalışmalar Çalık Holding'in enerji alanında faaliyet gösteren Çalık Enerji şirketi tarafından 2003'te başlatılmış, bir sonraki yıl ETKB Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'ne proje için lisans başvurusu yapılmış ve 2006 yılında da boru hattının yapım ve işletim lisansı Çalık Enerji'ye verilmiştir. Aynı yıl Çalık Enerji tarafından projenin sahipliği, lisans hakları TAPCO (Trans Anatolian Pipeline Company) şirketine devredilmiştir. Bu şirketin de % 50 hissesi İtalyan petrol şirketi ENI'ye devredilerek projeye yabancı ortak alınmıştır.¹⁶⁷ 2009 Ağustosunda Putin'in bir günlük resmi ziyareti sırasında Rusya ile Rusya'nın Samsun-Ceyhan projesine katılması ve boru hattına petrol sağlama kararını içeren petrol alanında işbirliği protokolü imzalanmıştır.¹⁶⁸ Ekim ayında ise İtalya'nın Milano şehrinde önemli bir adım atılarak Türkiye, İtalya ve Rusya arasında *Mutabakat Zaptı* imzalanarak taraflar projeye olan desteklerini göstermişlerdir. Aynı toplantıda Rus petrol şirketleri Transneft ve Rosneft ile ENI ve Çalık Enerji arasında *Mutabakat Zaptı* imzalanarak Rusya tarafından boru hattına kaynak sağlanmasının önü açılmıştır.¹⁶⁹

Samsun- Ceyhan petrol boru hattı ile Rus ve Kazak petrolü¹⁷⁰ Boğazlara uğramadan Samsun'da tankerlerden 550 km'lik boru hattına boşaltılıp Ceyhan limanına ve buradan da dünya pazarlarına taşınacaktır. Böylece Ceyhan limanından dünya pazarlarına ulaşan petrol miktarının yıllık 220 milyon tona ulaşması ve proje kapsamında 2009 Ekiminde kararlaştırılan Rusya ile ortaklaşa yapılacak rafineri ile

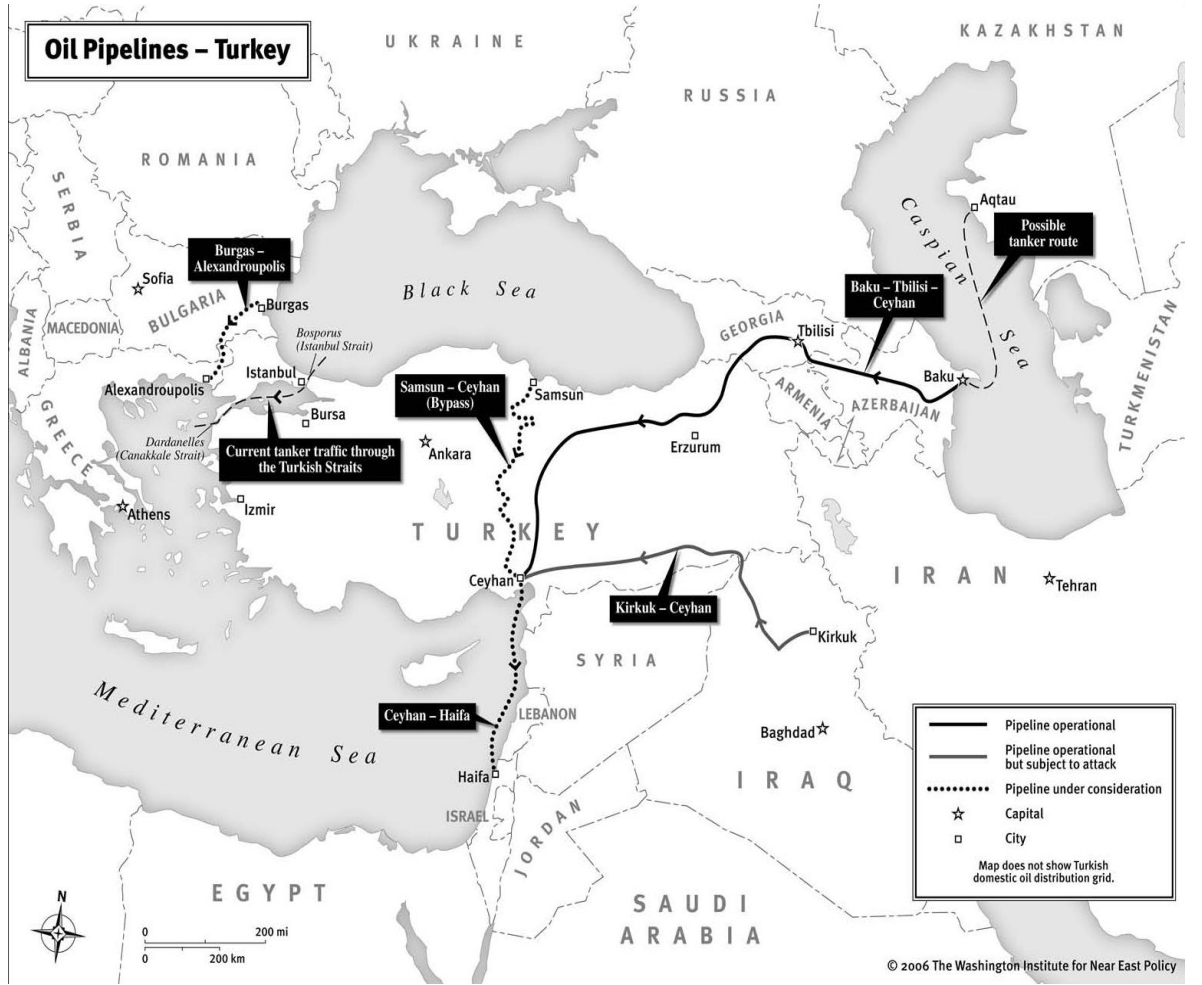
¹⁶⁷ "Enerji", **Çalık Holding**, (Çevrimiçi) <http://www.calik.com/Sektorler-Enerji.aspx>, 23 Nisan 2010

¹⁶⁸ "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Petrol Alanında İşbirliği Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı", **TBMM**, Dönem ve yasama yılı:23/4, 31Aralık, 2009, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0793.pdf>, 06 Mayıs 2010. Proje Dış İşleri Komisyonu gündemindedir.

¹⁶⁹ "Economic Briefs", **Newspot**, No. 99, October 2009, p. 87-88; "Annual Report 2009", **ENI**, 2010, p.5, (Çevrimiçi)http://www.eni.com/en_IT/attachments/publications/reports/reports-2009/annual-report-2009.pdf, 17 Nisan 2010

¹⁷⁰ Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 2009 Ekiminde Türkiye'ye gerçekleştirdiği dört günlük resmi ziyaret kapsamında TBMM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada BTC'ye nasıl destek verdilerse, Samsun-Ceyhan petrol boru hattına da Rusya ile birlikte katılmaya hazır olduklarını söylemiştir. Bu ziyaret kapsamında taraflar Stratejik İşbirliği anlaşmasına da imza atmışlardır. "Nazarbayev: Yüzünüzü Doğu'ya Çevirin", **Anadolu Ajansı**, 22 Ekim, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.aa.com.tr/tr/yuzunuzu-doguya-da-cevirin.html>, 19 Nisan 2010

Ceyhan'ın önemli bir terminal haline gelmesi planlanmaktadır. Böylece, hâlihazırda yıllık 160 milyon ton petrol taşınan Boğazlarda, tanker trafiği üçte bir oranında azalacak ve dolayısıyla kaza riski de azalmış olacak.¹⁷¹ Boru hattı projesinin 1,5 milyar Amerikan dolarına mal olması ve günlük taşıma kapasitesinin 1 milyon varil olması ve tedricen artırılarak 1,5 milyon varile ulaşması planlanmaktadır.¹⁷²



Harita 5: Petrol Boru Hatları (Kaynak: The Washington Institute)

¹⁷¹“Perspectives”, *Newspot*, No.100, November, 2009, p. 26; “Rafineri ve Boruhatları”, *Çalık Enerji*, (Çevrimiçi) http://www.calikenerji.com/rafineri.php?sf=rafineri_&k=266&u=461, 23 Nisan 2010

¹⁷² “Economic Briefs”, *Newspot*, No. 99, October 2009, p. 87-88

3.3 Türkiye'ye Teğet Geçen/Geçmesi Planlanan Hatlar

3.3.1 Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Güney Akım, Gazprom'un İtalyan pazarına doğrudan gaz sağlamasına olanak veren Gazprom ve ENI'nin 2006'da Stratejik Ortaklık Anlaşması yapması sonrasında ortaya çıkan bir projedir. 2007 Haziranında iki şirket arasında Güney Akım'ın inşası, finansmanı, mühendislik ve yönetimi konularını düzenleyen bir mutabakat zaptı imzalanmış ve aynı yılın Kasımında fizibilite çalışmalarının başlaması için karar alınmıştır. Ocak 2008'de Gazprom ve ENI'nin %50 ortaklığıyla *South Stream AG* şirketi kurulmuş ve şirket projenin gerçekleşmesi için siyasi, ekonomik ve teknik çalışmaları 2008 sonuna kadar bitirmeyi planlamıştır. Aynı yıl içinde transit ülkelerle hükümetlerarası anlaşmaların yapılması için yol haritasının hazırlanmasına ve projenin AB kurumlarına sunulmasına karar verilmiştir. 2009 Mayısında 2007'de imzalanan zapta ek yapılarak Karadeniz'in altından geçecek bölümü için hattın kapasitesi 31'den 63 milyar m³'e çıkarılmıştır. Aynı yılın Aralık ayında taraflar projeye Fransız şirketi EDF'yi de dâhil etmiştir. Taraflar projeyi Avrupa'nın gaz açığını kapatacak ve enerji güvenliğini sağlayacak bir proje olarak tanımlamıştır.¹⁷³

Güney Akım'ın Rusya'nın Karadeniz sahilinden, Mavi Akım boru hattının da başladığı Beregovaya'dan başlayıp 900 km boyunca deniz altına döşenip Bulgaristan'ın Antalya'sı Varna şehrinde karaya ulaşması ve buradan bir kolu Sırbistan ve Macaristan'a, diğer kolu ise Yunanistan ve Arnavutluk'tan geçerek

¹⁷³ Gazprom İnternet Adresi, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/press/news/2010/april/article97304/>, 18 Nisan 2010; "Eni and Gazprom Sign the Agreement for the South Stream Project", **ENI**, 2007, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/attachments/media/press-release/2007/06/Press_Release_South_Stream.pdf, 18 Nisan 2010; "Eni: A further step towards the development of the South Stream gas pipeline", **ENI**, 2007, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/media/press-releases/2007/11/22-11-07-eni-further-step-towards-development-south-stream-gas-pipeline.shtml, 18 Nisan 2010; "Eni and Gazprom incorporate South Stream AG", **ENI**, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/media/press-releases/2008/01/18-01-08-eni-gazprom-incorporate-south-stream.shtml, 18 Nisan 2010; "Annual Report 2009", **ENI**, 2010, p.42, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/attachments/publications/reports/reports-2009/annual-report-2009.pdf, 17 Nisan 2010

İtalya'ya ulaşması planlanmaktadır.¹⁷⁴ 2009 Ekiminde, ENI'nin başkanı Paolo Scaroni, projenin inşasına 2010 yılı sonuna doğru başlanacağı açıklamasında bulunmuştur.

Rusya'nın inisiyatifinde 'Karadeniz'in altından ve Rusya açısından güvenilir olmayan transit ülke Ukrayna'yı¹⁷⁵ es geçerek Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesine¹⁷⁶ uğrayıp Balkan ülkeleri üzerinden İtalya'ya uzanacak olan Güney Akım doğal gaz boru hattına Türkiye'nin 6 Ağustos 2009'da Putin'in bir günlük resmi ziyareti sırasında imzalanan gaz alanında işbirliği protokolüyle (md. 2) nihai izni vererek yeşil ışık yakması¹⁷⁷ Samsun- Ceyhan petrol boru hattının inşası ve hatta Rus

¹⁷⁴“Factbook 2008”, ENI, 2009, s.63, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/attachments/publications/reports/reports-2009/fact_book_2008.pdf, 18 Nisan 2010

¹⁷⁵ 2006 doğal gaz krizinden sonra 2009'da da Rusya ve Ukrayna arasında benzer bir sorun yaşanmış ve Avrupa'ya gaz akışı kesilmişti. 19 Ocak 2009'da Rus Gazprom ile Ukrayna Naftogaz şirketi arasında yapılan ve 2009-2019 yıllarını kapsayacak anlaşmaya göre 2009 yılı için Ukrayna gazı % 20 daha ucuz alacak ve transit ücrete zam yapmayacaktı. 2010 Ocak itibariyle ise hem transit hem alım fiyatları Avrupa seviyesine çekilecek. 1. Çeyrek için 1000 m³ gazın fiyatı 305 Amerikan doları olarak belirlendi. 24 Kasım 2009'da anlaşmaya yapılan bir ekle 2010 için (Türkiye'nin Mavi Akım'da bir türlü sağlamayı başaramadığı) al ya da öde yükümlülüğü kaldırıldı ve 2009'da alınmayan gaz için de al ya da öde uygulanmadı. (Der Spiegel'de 11 Kasım 2009 tarihli Rus devlet başkanı Medvedev ile yapılan mülakat.) “Medvedev: Petrol ve Doğalgaz Bizim İlacımız”, **Dünya Gündemi**, sayı 261, 13 Aralık-20 Aralık, 2009, s. 10; RiaNovosti, “Rusya Yeni Yıla Enerji Tartışmalarıyla Girdi”, **Dünya Gündemi**, sayı 266, 17-24 Ocak, 2010, s. 10. Şubat 2010'daki devlet başkanlığı ikinci tur seçimlerinde sandıktan Rusya yanlısı olduğu söylenen Viktor Yanukoviç'in çıkması ile 2010 için belirlenen gaz fiyatında da indirimler olması bekleniyordu ve taraflar bu yöndeki pazarlıklarını sürdürüyordu. Rusya Devlet Başkanı Medvedev ve Viktor Yanukoviç arasında Nisan'da yapılan en son anlaşmaya göre 1000 m³ doğal gazın fiyatı 330 doları bulursa bu miktar üzerinden Ukrayna'ya % 30 indirim yapılacak, 330 doları aşarsa aynı miktar üzerinden 100 dolar indirim yapılacak. Aynı görüşmede Rusya doğal gaz indirimi karşılığında 2017'de süresi dolacak Sivastopol'daki Rus donanmasının kalış süresini 2042'ye kadar uzattı ve Sivastopol'un kira bedelinde de indirim yapılmasına karar verildi. Anlaşma Ukrayna 'Ali Rada'sı tarafından da olaylı bir oturumun ardından onaylandı. “RF may give price discount to Ukraine in exchange for energy projects”, **İtar-Tass**, 17 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.itar-tass.com/eng/level2.html?NewsID=15036187&PageNum=0>, 19 Nisan 2010; Deniz Berktaş, “Kiev, Sivastopol'deki Rus üssünün süresini uzattı”, **BBC Türkçe**, 22 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/04/100422_sevastopol_deniz.shtml, 22 Nisan 2010

¹⁷⁶ “Münhasır ekonomik bölge, bir kıyı devletinin karasuları esas çizgisinden-yani suların en alçak olduğu zamandaki coğrafi kıyı çizgisinden- başlayarak 200 mile kadar varan ve karasuları dışında kalan-Türkiye'nin Karadeniz'deki karasuları 12 mildir- su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında bu kıyı devletine münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanınan deniz alanıdır .” Türkiye 1986'da bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Karadeniz'de 200 millik münhasır ekonomik bölge ilan etmiştir. Bir yıl sonra mektup teatisi yoluyla 1978'de Türkiye ve Sovyetler arasında kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşmasıyla varılan sınırın münhasır ekonomik bölgeye uzatılması konusunda anlaşılmıştır. Hüseyin Yazıcı, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Yay., 2005, s. 282-284

¹⁷⁷ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gaz Alanında İşbirliği Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **a.g.e.**; “Turkey, Russia Sign Major Energy Deals”, **Newspot**, No. 97, August, 2009, p. 16. 22 Ekim 2009 tarihinde Başbakan

ve Kazak petrolünün akıtılması konusunda anlaşılmasıyla ilişkilendirilebilir. Türkiye'nin Güney Akım ve Samsun- Ceyhan'da Rusya ile işbirliğine girmesi, Samsun- Ceyhan'ın inşası, Ceyhan'ı üç hattın petrol boşalttığı önemli bir terminal haline gelmesini getirecektir. Her iki taraf açısından projenin ortak getirisi ise boğazlar üzerindeki baskının hafiflemesi ve Rus tankerleri açısından geçiş sorununun büyük ölçüde çözülmesidir.¹⁷⁸

Güney Akım'ın Nabucco'ya nazaran daha gösterişsiz bir adı da olsa arkasındaki Rus siyasi iradesi ve boru hattını dolduracak kaynak yeterliliğiyle Nabucco'nun birkaç adım önündedir. Öte yandan Güney Akım'da da taraflar arasında boru hattının sahiplik yapısı gibi çeşitli anlaşmazlıklar mevcut. 2009 yazında görev başı yapan yeni Bulgar yönetimi göreve gelir gelmez transit projeleri gözden geçireceği yönünde açıklamalarda bulundu. Bulgar tarafının 2009 Ocaktaki doğal gaz krizi sırasında gazın kesilmesi ve sonucunda fabrikaların durması ve insanların soğukta kalması nedeniyle Rus tarafına kızgın olduğu yorumları yapılıyor.¹⁷⁹ Diğer yandan AB'den de Nabucco'ya öncelik verilmesi yönünde baskı yapıldığı söyleniyor ama bu tür yorumların aksine 2005-2007 yılları arasında Bulgaristan Enerji bakanı olan Rumen Ovçarov AB'ye Nabucco için siyasi ve ekonomik destek vermesini istiyor. Rus tarafı da Türkiye ile 2009 ağustosunda anlaşmaya vararak Bulgaristan'a vazgeçilmez olmadığı mesajını veriyor.¹⁸⁰ Projenin yapımının gerçekleşmemesi için ABD de elinden geleni yapıyor.¹⁸¹ Nabucco'nun taraf ülkeleri de, ki bunlar AB üyesi

Erdoğan, Rusya Başbakanı Putin ile İtalya Başbakanı Berlusconi'nin Moskova'daki görüşmelerine telekonferans yöntemi ile katılmış ve burada her iki taraf da Başbakan Erdoğan'a Güney Akım'ın Karadeniz'deki Türk sahasından geçip Bulgaristan'a ulaşmasına müsaade ettikleri için teşekkür etmiştir. Bu görüşme Samsun-Ceyhan Boru Hattı için aynı tarafların İtalya Milano'da mutabakat zaptı imzalamalarından sadece üç gün sonra gerçekleşmiştir. "Perspectives", **Newspot**, No. 99, October, 2009, p. 67-68

¹⁷⁸ Vzglyad İnternet Gazetesi, "Türkiye Açıldı", **Dünya Gündemi**, sayı 267, 24-31 Ocak, 2010, s. 12

¹⁷⁹ 2009 gaz krizinden Birlik'in en fazla etkilenen üyesinin Bulgaristan olduğu biliniyor. Bulgaristan'ın başka gaz ithalatı veya LNG gibi seçenekleri bulunmuyor. "The January 2009 Gas Supply Disruption to the EU: An Assessment", **a.g.e.**, p. 15

¹⁸⁰ Richard Galpin, "AB'ye doğalgaz Tehdidi", **BBC Türkçe**, 9 Haziran, 2009, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/06/090609_gazprom.shtml, 23 Nisan 2010; "Putin'den Bulgaristan'a: Güney Akım siz olmasanız da yapılır", **Rusya.ru İnternet Sitesi**, 26 Ağustos, 2009, (Çevrimiçi) <http://rusya.ru/tur/index/news?id=12014>, 23 Nisan 2010

¹⁸¹ "Economic Briefs", **Newspot**, No. 97, August, 2009, p. 44-45

lkeler, Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığının artacağı gerekçesiyle projeye karşılar.¹⁸²

Güney Akım inşa edildiğinde Avrupa 3 koldan (kuzey, orta ve güney) Rus gazıyla çevrelenmiş olacak ve bu durum enerji güvenliği ve arz güzergâhlarını çeşitlendirilmesi bakımından istenilebilir bir gelişme değil. Zira AB'nin mevcut resmi politikaları da bunun tersi yönünde. 2006 ve özellikle 2009'da yaşanan krizlerden sonra AB tedarikçi ve güzergâh çeşitlendirmesi konusuna özel olarak önem veriyor. Öte yandan Almanya gibi ülkelerin ise Rusya ile olan ikili ilişkileriyle bu politikayı aştığını görüyoruz.

3.3.2 Burgaz - Dedeğaç Ham Petrol Boru Hattı

2005 yılında Sofya'da, Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan *İşbirliği Zaptı* imzalayarak Burgaz- Aleksandroupolis(Dedeğaç) petrol boru hattı için en önemli ilk adımı attılar. Ertesi yılın gznde Atina'da, üç devlet enerji sektörünü içeren bir *İşbirliği Bildirisi*'ni kabul ettiler. Taraflar 2007'de tekrar Atina'da, 'Avrupa lkelerinin enerji güvenliğini sağlamak ve hidrokarbonların ve diğere enerji kaynaklarının taşındığı geleneksel nakil güzergâhlarında (Boğazlar kastediliyor.) artan yoğunluğu ve bağlantılı olarak çevre ile ilgili tehlikeleri azaltmak için' *Hükümetlerarası Anlaşmaya* imza attılar. Anlaşmanın 1. Maddesine göre boru hattının birinci safhasındaki yıllık taşıma kapasitesi 35 milyon ton olacak ve bu 50 milyon tona kadar çıkarılabilecek. 2. Maddesinde boru hattının işletmesinden sorumlu olacak uluslararası bir şirketin, ki 2008'de *Trans-Balkan Pipeline B.V.* olarak Hollanda'da kuruldu, sahiplik yapısına yer veriliyor.¹⁸³

¹⁸² M.K. Bhadrakumar, "Rusya'nın politik rotası batıdan doğuya doğru kayıyor", **Dünya Gündemi**, sayı 268, 31 Ocak-7 Şubat, 2010, s. 10. İngilizce metni için; M.K. Bhadrakumar, "Russia, China on comradely terms", 2 May 2009, (Çevrimiçi) http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/KE02Ag01.html, 1 Mart 2010; Pravda.ru internet sitesi, "Sorunların çözülmesi için diyalogların artırılması gerekiyor", **Dünya Gündemi**, sayı 268, 31 Ocak-7 Şubat, 2010, s. 10. (Büyükelçi Bhadrakumar Hint Dışışlerinde meslekten bir diplomattır. Sovyetler Birliği, Güney Kore, Almanya, Afganistan, Pakistan, Özbekistan ve Türkiye gibi lkelerde görev yapmıştır.)

¹⁸³ % 51 Rusya(%33.33 Rosneft, %33.33 Gazprom Neft, %33.34 Transneft), %24.5 Bulgaristan, % 24.5 Yunanistan. "Agreement... Burgaz- Alexandroupolis Oil Pipeline", **Trans-Balkan Pipeline**,

Rus, Kazak ve Azeri ham petrolünün Bulgaristan'ın Burgaz limanına tankerlerle, buradan Yunanistan'ın Ege kıyısına, Dedeağaç'a boru hattı ile ve tekrar tankerlere yüklenip Avrupa ve Kuzey Amerika pazarlarına taşınmasını içeren projenin boru hattı kısmının 1,2 milyar dolara mal olması ve hattın uzunluğunun güzergâhın netleşmesiyle 270 ya da 280 km olması bekleniyor.¹⁸⁴

Rus tarafı projenin bir türlü müzakere safhasını atlatıp inşa safhasına geçememesi, çalışmaların hızlanmaması nedeniyle şikâyetçidir.¹⁸⁵ 2009 Temmuzundan beri Bulgaristan'ın yeni Başbakanı Boyko Borisov projeye temkinli yaklaşıyor. Sofya yönetimi boru hattının çevre açısından sorun teşkil edeceği gerekçesiyle iki bölgesel referandum yapmayı planlıyor. Bu da projenin geleceğini tehlikeye sokuyor. Bulgar tarafının ikircikli tutumu Rusya'nın Samsun-Ceyhan'a öncelik vermeye başladığı yorumlarına yol açıyor ki hâlihazırdaki gelişmeler buna yorulabilir.¹⁸⁶ 2009 güzünde Rusya, İtalya ve Türkiye'nin Samsun-Ceyhan için önemli adımlar atması Rus yönetiminin Bulgar tarafına yaptığı üstü örtülü bir tehdit olarak da yorumlanabilir. Rus tarafından ulaşılan en son haberler projenin durma noktasına geldiği yönünde. 2010 güzüne kadar Rusya Bulgar tarafından net bir tavır bekliyor, aksi durumda projenin finansmanını kesme tehdidinde bulunuyor.

2007, s.1-9, (Çevrimiçi) <http://tbpipeline.com/sites/default/files/files/IGA-EN.pdf>, 19 Nisan 2010; "Report on Options for Tanker Berthing Burgas", **Trans-Balkan Pipeline B.V.**, 28.10.2009, s.7, <http://tbpipeline.com/sites/default/files/files/ILF-SPMvJetty-EN.pdf>, 05 Haziran 2010

¹⁸⁴ "Annual Report JSC Gazprom Neft 2008", **Gazprom Neft**, 2009, s.169, (Çevrimiçi) http://www.gazprom-neft.com/annual-reports/2008/eng/Gazpromneft_GO_2009_Eng.pdf, 19 Nisan 2010

¹⁸⁵ En son 2010 Ocak'ında Rusya dışişleri Bakanı Lavrov, yeni Bulgar hükümetinden projeye ilgi duyup duymadıklarına dair henüz net bir yanıt almadıklarını söyledi. "Sergey Lavrov: Sorunların Çözülmesi için Diyalogların Arttırılması Gerekliyor", **Dünya Gündemi**, sayı 268, 31 Ocak- 7 Şubat, 2010, s. 10

¹⁸⁶ "Putin'den Bulgaristan'a Burgaz-Dedeağaç Sorusu", **Sabah**, 3 Eylül, 2009, (Çevrimiçi) http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/09/03/samsunceyhanin_rakibi_icin_putinden_sofyaya_rest, 23 Nisan 2010



Harita 6: Burgaz - Dedeğaç HPBH (Kaynak: Nertegaz.ru)

3.4 Doğu'ya Giden Hatlar:

3.4.1 Kazakistan - Çin Petrol Boru Hattı

Çin merkezi Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından ve özellikle enerji ithalatçısı haline geldiği 1993'ten beri tıpkı diğer bölgesel ve uluslararası güçler gibi bölge petrol ve gazından pay alabilmek için çeşitli manevralar yapıyor. Çin'in bölge enerji kaynaklarını doğuya, kendi topraklarına çekme amacı varolan ihtiyacının ötesinde coğrafyadan kaynaklanan neden ile, ki enerji zengini bölge ülkeleri Çin'e yakındır ve birbirleri ile sınır komşusudurlar ve bu durum kaynakların Çin'e akışını kolaylaştırır, Ortadoğu kaynakları üzerindeki ABD kontrolünün Çin üzerinde yarattığı enerji güvenliği konusudur.¹⁸⁷ Çin bu gibi sebeplerle bu ülkelerle ilişkilerini geliştirme yolunu izlemiştir. 90'lardan itibaren CNPC¹⁸⁸, Sinopec gibi milli petrol ve

¹⁸⁷ Michael Klare, **Rising Powers, Shrinking Planet The New Geopolitics of Energy**, p. 133-134

¹⁸⁸ China National Petroleum Corporation/ Çin Milli Petrol Şirketi. 1955'te Çin'in petrol ve gaz kaynaklarının keşfi, araştırılması ve geliştirilmesi için kurulan Çin Halk Cumhuriyeti Petrol Sanayi

gaz şirketleri ile bölge ülkelerinde faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁸⁹ Son dönemde Çin'in, CNPC'nin bölge ülkelerindeki faaliyetlerinin boru hattı aşamasına geldiğini görüyoruz.

Batı Kazakistan'dan (Atirau) başlayıp Çin'in Uygur Özerk Bölgesine kadar uzanacak olan Kazakistan- Çin Petrol Boru hattına dair anlaşma 1998 yılında Almatı'da yapılmıştır. Boru hattının ilk safhası olan Atasu- Alaşanku boru hattı 2005 Aralık'ında tamamlanıp 2006 yazında faaliyete geçti. Kazakistan- Çin Boru Hattının 2. Safhasına (Kenkiyak- Kumbol) dair anlaşmanın Çin Milli Petrol Şirketi CNPC ve Kazakistan devlet petrol şirketi KazmunaiGaz arasında 2007 yazında imzalanmasının ardından hattın yapımına aynı yılın Aralık'ında başlanmış ve bir sonraki yılın aynı

Bakanlığı'na dayanarak bir devlet petrol şirketi olarak 1988'de kurulan CNPC esas olarak petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunması, bunların üretilmesi ve taşınması süreci(upstream) ile yetkilendirilmişti. 1998'de yeniden yapılandırılarak bunlara ilaveten rafineri ve depolama (downstream) gibi alanlara da giriş yaptı. 2008 itibarıyla CNPC Çin'in en büyük petrol ve gaz üretici ve sağlayıcısı durumunda, 29 ülkede faaliyet gösteren şirket dünyanın ilk 50 petrol şirketi arasında ise 5. sırada.

¹⁸⁹ Çin 1997'de CNPC aracılığıyla Aktöbe petrol sahasının (AktöbeMunaiGas'ın) % 60 hissesini alarak Kazakistan'da üretim faaliyetlerine başlamıştır. Sonradan hissesini % 85'e çıkarmıştır. 2003'te CNPC batı Kazakistan'da kuzey Buzaci sahasının hisselerinin tamamını alır. Şimdi ise sahiplik hakkını Rus Lukoil şirketi ile yarı yarıya paylaşıyorlar. Bir sonraki yıl şirket, şimdi hisse oranı yarı yarıya düşen başka iki sahanın daha % 50'şer hissesini alır. 2005'te CNPC Kanada merkezli PetroKazakhstan şirketini alarak Kazakistan'da önemli sahalarda (şirketin 11 petrol sahası ve 5 de üretim bloğu vardır, Çimkent'te ülkenin en büyük rafinerisine sahiptir) üretim hakkına ulaşır ve daha sonra şirket hisselerinin % 33'ünü Kazak milli petrol şirketi Kazmunaigaz'a devreder. Kazakistan'ın önemli petrol ve gaz sahalarına sahip MangistauMunaiGas (MMG) şirketi 2009 yılında CNPC ve Kazmunaigaz'ın ortak şirketi Mangistau Investments B.V. tarafından alındı. MMG'nin 2008 sonu itibarıyla 370 milyon varil petrol ve 41 milyar m³ gaz rezervleri bulunmaktadır. Çin Kazakistan dışında Türkmenistan'da da faaliyetlerini genişletmektedir. 2007'de CNPC ve Türkmengaz, Amu Derya gaz sahasının keşif ve üretimi için üretim paylaşımı anlaşması imzalamışlar ve Türkmenistan 30 yıl boyunca Çin'e yıllık 30 milyar m³ gaz taahhüdünde bulunmuştur. Özbekistan'da da CNPC'nin de dahil olduğu uluslar arası bir konsorsiyum Aral gölü petrol ve gaz kaynaklarının araştırılması ve üretimi için Özbek hükümetiyle 2006'da bir üretim paylaşımı anlaşması imzalamıştır. 2008'de Mingulak petrol sahasının CNPC ve Uzbekneftegaz ile ortak araştırma ve üretimi için anlaşılmıştır, bir sonraki yıl da taraflar arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. "CNPC in Kazakhstan", CNPC, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/NR/exeres/718E2943-B410-418F-9060-52C921C65E6A>, frameless.htm?NRMODE=Unpublished&WBCMODE=AuthoringReedit#, 24 Nisan 2010; "CNPC and KazMunayGas acquires 100% of MangistauMunaiGas share", CNPC, 24 April, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/press/newsreleases/CNPCandKazMunayGasacquires100ofMangistauMunaiGasshares.htm>, 24 Nisan 2010; "CNPC in Turkmenistan", CNPC, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/cnpcworldwide/turkmenistan/Turkmenistan.htm>, 24 Nisan 2010, "CNPC in Uzbekistan", CNPC, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/cnpcworldwide/uzbekistan/>, 24 Nisan 2010

döneminde Kenkiyak- Kumbol boru hattı da tamamlanmıştır. 2009 Ekim’inde de faaliyete geçmiştir.¹⁹⁰

Kazakistan- Çin petrol boru hattının Çin’in enerji güvenliğine göreceli olarak etki yapmasının yanında Kazakistan için Rusya dışında bir ihraç güzergâhının ortaya çıkması demektir. Ayrıca hattın inşası ülke içindeki hatların birbirine bağlanarak bütünlük oluşturmasını sağlayacaktır. Böylece Almatı ve güney ve doğudaki sanayi bölgeleri için komşu devletlerden, özellikle Rusya’dan enerji ithaline olan bağımlılık azalacaktır.¹⁹¹

3.4.2 Orta Asya - Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Çin milli petrol şirketi ile Türkmenistan devlet gaz şirketi Türkmengaz arasında 2007 Temmuzunda imzalanan anlaşma ile Çin, Türkmenistan’da gaz çıkarma ve boru hattı ile çıkarılan gazı nakletme hakkını elde etti.¹⁹² CNPC tarafından 2008 Temmuzunda yapımına başlanan 1794 km uzunluğundaki Orta Asya- Çin Gaz Boru hattı, iki boru hattı olarak döşenecek olup Türkmenistan- Özbekistan sınırından başlayıp merkezi Özbekistan ve güney Kazakistan’dan geçerek Çin’in Uygur özerk bölgesinde 4500 km’lik dünyanın en uzun boru hattı şebekesi olan 2. Batı- Doğu Gaz Boru hattına bağlanacak. İki hattın ilki 2009 Aralıkta tamamlandı. İkinci hattın da 2012’de tamamlanmasıyla Türkmenistan’ın Çin’e 30 yıl boyunca yıllık 30 milyar m³ gaz vermesi planlanıyor. Bu hattın Çin’in bugünkü gaz tüketiminin (80 milyar m³, Kaynak: BP 2009) yaklaşık yarısını karşılaması bekleniyor. Türkmenistan’ın ise 2008 yılı üretiminin (66 milyar m³, Kaynak: BP 2009) neredeyse yarısına tekabül

¹⁹⁰ CNPC Resmi İnternet sitesi, (Çevrimiçi), <http://www.cnpc.com.cn/en/cnpcworldwide/kazakhstan/Kazakhstan.htm#>, 12 Şubat 2010; Giampaolo R. Capisani, **The Handbook of Central Asia**, London, I.B. Tauris, 2000, p. 40. Kazakistan’da özellikle enerji, ekonomi, finans ve politika hakkında internet üzerinden haberler yayınlayan silkroadintelligencer internet sitesinin bir haberine göre 1200 km’lik Kazakistan- Çin Petrol Boru Hattından 2006’da 1.76 milyon ton, 2007’de 4.77 milyon ton, 2008’de 6 milyon ton, 2009’da da 7.73 milyon ton ve toplamda ise 20.39 milyon ton ham petrol taşınmıştır.

¹⁹¹ John Roberts, “Caspian Oil and Gas”, **a.g.e.**, p.143-160

¹⁹² Isabel Gorst and Mure Dickie, “China’s Turkmen gas deal opens up region”, **Financial Times**, 19 July, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.ft.com/cms/s/0/18b37ca4-3591-11dc-bb16-0000779fd2ac.html>, 23 Nisan 2010

ediyor. Türkmenistan açısından bu hat Gazprom'a olan bağımlılığını azaltması anlamına geliyor. % 70 oranında gazını Gazprom hatlarıyla ihraç ettiği ve Gazprom'un 2010-2012 döneminde 10.5 milyar m³'ten fazla gaz almayı planlamadığı düşünüldüğünde Çin ile yapılan hattın Türkmenistan açısından önemi daha da artıyor.¹⁹³

Türkmenistan Çin dışında İran ile ikinci bir doğal gaz boru hattını bu yılın başında faaliyete geçirdi. Temmuz 2009'da taraflar arasında yapılan anlaşma ile yapımına başlanan ve Ocak itibarıyla devreye sokulan 30 km'lik hat ile 2010 için 2 milyar m³, ikinci yıl ile birlikte 6 milyar m³'lük doğal gazın Türkmenistan'ın Devletabad yataklarından İran'ın Meşhed şehrine taşınması planlanıyor. *Devletabad- Serahs-Hangeran* doğal gaz boru hattının devreye girmesiyle Türkmenistan'ın İran'a ihraç ettiği doğal gaz, *Körpece-Kurtköy* doğal gaz boru hattı ile beraber 14 milyar m³'e ulaşacak. Yeni hattın kapasitesinin ilerleyen yıllarda 12 milyar m³'ü bulması ve Türkmenistan'ın İran'a ihraç ettiği toplam gaz miktarının da 20 milyar m³'e ulaşması planlanıyor.¹⁹⁴

Bu hatların devreye girmesi ile Batı istikametine yönlenecek muhtemel hatların geleceği de tehlikeye girmiş oluyor. Türkmenistan'ın 2008'deki üretim seviyesiyle ki 66 milyar m³ olduğunu söylemiştik, Çin, Rusya ve İran dışında Nabucco'nun da muhtemel sağlayıcısı olması ne kadar mümkün olabilir? Öte yandan 6 Ocakta *Devletabad- Serahs-Hangeran* doğal gaz boru hattının açılış törenine Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın da katılmış olması Türk hükümetinin

¹⁹³ "2008 Annual Report", **CNPC**, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/aboutcnpc/default.htm>, 12 Şubat 2010; Philip H. de Leon, "Çin Türkmenistan gazını güvenceye aldı: Gerçekte kim kazandı/ China secures gas from Turkmenistan: Who's the real winner", **Dünya Gündemi**, 3 Ocak– 10 Ocak 2010, s.11. Türkmenistan- Rusya gaz boru hattında 2009 Nisanında yaşanan bir patlama sonrasında gaz akışı kesilmişti. Rusya'da çıkan Nezavisimaya gazetesine göre Gazprom Aşabat tarafından güvenilir bir ortak olarak görülüyor ve Türkmenistan İran ve Türkiye gibi farklı ihraç alternatifleri üzerine yoğunlaşıyor. Tomasz Konicz, "Elde Hiç Koz Kalmadı", **Dünya Gündemi**, sayı 259, 29 Kasım– 6 Aralık 2009, s.8.

¹⁹⁴ "İran- Türkmenistan 2. doğal gaz hattı açıldı", **IRNA Haber Ajansı**, 6 Ocak, 2010, (Çevrimiçi) <http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-6/1001066514165015.htm>, 24 Nisan 2010; "İran ve Türkmenistan bölgede yeni doğal gaz imparatorluğu kurdular", **IRNA Haber Ajansı**, 9 Ocak, 2010, (Çevrimiçi) <http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-119/1001094142114556.htm>, 24 Nisan 2010; "Mir Kazimi: Türkmenistan boru hattı, ithal gazın miktarını 6 milyar metreküp arttıracak", **IRNA Haber Ajansı**, 7 Ocak, 2010, (Çevrimiçi) http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-117/1001078338_120102.htm, 24 Nisan 2010

projeyi desteklediğine ve Türkmenistan'ın İran bağlantısıyla Nabucco'nun sağlayıcıları arasında yer alabileceğine dalalet edebilir. Ama buna rağmen Nabucco için yeterli kaynak sorunu hala masada duruyor.

3.4.3 Türkmenistan – Afganistan – Pakistan - Hindistan (TAPI) ve İran - Pakistan - Hindistan (IPI) Doğal Gaz Boru Hatları

Gelişmekte olan ekonomilerin ilerlemesini sürdürebilmesi ucuz, güvenilir kaynaklara sürekli ulaşımı halinde mümkün. Bunun için Çin ve Hindistan kendilerine en yakın kaynak zengini ülkelerden boru hatları ile petrol ve doğal gazı kendi kullanımları için taşıma projeleri geliştiriyorlar. Çin'in projelerinden bahsetmiştik. Hindistan da Orta Asya ve İran'dan doğal gaz taşıyan boru hatları projeleri üzerine yoğunlaşıyor. Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan ve Pakistan'dan geçerek Hindistan'a ulaşan, TAPI doğal gaz boru hattı ve İran'dan alacağı gazı Pakistan üzerinden taşıyarak Hindistan'a ulaştıracak, IPI doğal gaz boru hattı gibi.¹⁹⁵

Türkmenistan gazının Rus ve İran seçenekleri dışında bir güzergâhı kullanarak Afganistan üzerinden güneye, Pakistan'a ve Hindistan'a ulaştırılmasına yönelik çalışmalar ABD'nin desteğiyle 1990'lı yıllarda başladı. O dönemde pazarlıklar Afganistan'ı yöneten Taliban ile yürütülüyordu ve proje ile ilgilenen biri Amerikan Unocal'in diğeri Arjantin'den Bidas'ın önderliğinde olmak üzere iki konsorsiyum vardı. 2001'de, Taliban'ın 11 Eylül saldırılarını üstlenen El Kaide'yi Afganistan topraklarında barındırması nedeniyle ABD'nin ve ona yardım eden koalisyon güçlerinin açtığı savaş sonucunda başkent Kabil'den uzaklaştırılması ve sonrasında Karzai başkanlığında yeni yönetimin başa geçmesiyle TAP doğal gaz boru hattı tekrar gündemdeki yerini almaya başladı. 2002'de Afganistan, Türkmenistan ve Pakistan arasında boru hattının inşası için mutabakat zaptı imzalandı. 2003 yılında Asya Kalkınma Bankası'nın desteklediği bir fizibilite çalışmasına göre, 1700 km uzunluğunda ve 56 inç çapındaki boru hattının yıllık 33 milyar m³ doğal gazı

¹⁹⁵ Toufiq A. Siddiqi, "India and Pakistan: Pipe Dream or Pipeline of Peace", *Georgetown Journal of International Affairs*, Winter-Spring, 2004, p. 35-42

Türkmenistan'ın Afganistan sınırındaki Devletabad sahasından alıp 5 milyar m³'ünü Afganistan'a, diğer kalan kısmını da bölüştürerek Pakistan ve Hindistan'a ulaştırması planlandı.¹⁹⁶ 2006'da Afganistan'a yardım için toplanan 2. Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı sonuç bildirgesinde, katılımcı devletlerin ve organizasyonların ikili ve çok taraflı sınıraşan enerji projelerine destek vererek bölgedeki devletlerarası ticareti ve işbirliğini geliştirmeye ve Afganistan'ın bölgesinde bir enerji köprüsü olmasına yardım edecekleri ve TAPI gaz boru hattının da bu yönde önemli bir adım olduğu yer almıştır.¹⁹⁷ Nisan 2008'de dört ülkenin ilgili bakanları İslamabad'da boru hattının inşasına 2010'da başlamak için resmi anlaşmaya vardılar. Projenin 2003'teki 3.3 milyar Amerikan doları olan tahmini maliyeti, bu süreç içinde çelik fiyatlarının, yapım ve pompa istasyonlarının maliyetlerinin artması neticesinde 2008'de 7.6 milyar dolara çıkmasına rağmen projenin ekonomik olarak uygulanabilir olduğu taraflarca belirtilip ilk gazın 2015'te akması kararlaştırıldı.¹⁹⁸ Üçüncüsü Mayıs 2009'da, Pakistan'da yapılan Afganistan için Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda katılımcılar üç yıl aradan sonra TAPI için desteklerini bir kere daha tekrarladılar.¹⁹⁹



Harita 7: TAPI/ IPI (Kaynak: US EIA)

¹⁹⁶ John Foster, "A Pipeline through a Troubled Land: Afghanistan, Canada, and the New Great Game", *a.g.e.*, p.4-7

¹⁹⁷ *A.e.*, p. 4-7

¹⁹⁸ Aftab Maken, "TAPI gas pipeline finalised", *International The News*, April 25, 2008, (Çevrimiçi) http://www.thenews.com.pk/top_story_detail.asp?Id=14300, 16 Nisan 2010

¹⁹⁹ "Third Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan", *Afghan Voice Agency*, 16 May, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.avapress.com/vdca.6nak49n60gt14.html?PHPSESSID=249ac71951d281b3fbb34a16e59ad6ee>, 16 Nisan 2010.

Çeşitli vesilelerle taraflar projeye olan ilgilerini tekrarlıyorlar ve gündemde tutmaya çalışıyorlar.²⁰⁰ Ama tarafların ellerini kollarını bağlayan çok önemli bir gerçek var ki o da Afganistan'da yıllardır bitmeyen kargaşa ortamı ve güvenlik sorunu. Afganistan sükûnete kavuşmadan boru hattının inşa edilebileceğine inanmak naif bir tavır olur. Öte yandan son dönemde iç karışıklıklar, patlayan bombalar, Amerikan saldırıları Pakistan gündemini de işgal etmiş durumda. Bunun dışında projenin önünde Hindistan ve Pakistan arasındaki anlaşmazlıklar gibi politik engeller mevcut. Hindistan, Pakistan topraklarından geçecek bir hattın gelecekte muhtemel bir kriz anında Pakistan'a çeşitli avantajlar sağlayacağından, kozlar vereceğinden endişe duyuyor. Pakistan'da da Keşmir sorunu çözülmeden bu projenin hayata geçirilmesinin Hindistan'a daha fazla avantaj sağlayacağını düşünen taraflar ve hattın yapımını engelleyeceği tehditlerini savuran bazı gruplar da mevcut.²⁰¹ Türkmenistan gazının güneye ulaşmasını geciktirebilecek bir başka gelişme de güvenlik sorunları ile boğuşan Afganistan'a uğramadan İran gazını Pakistan üzerinden Hindistan'a ulaştırması planlanan bir boru hattı ile Rus Gazprom'un ilgilendiği Katar'dan Pakistan'a uğramadan denize döşenmek suretiyle Hindistan'a doğal gaz taşıyacak bir hattın inşası ve Katar'dan LNG ile gaz taşınması gündemde.²⁰² Boru hattı kapasitesinin Türkmenistan tarafından doldurulup doldurulamayacağı da bir başka kaygı yaratan konu. Türkmenistan hali hazırda Çin, İran ve Rusya'ya gaz ihraç ediyor.

ABD'nin İran yerine Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan'dan geçecek bir hatta en başından beri destek verdiğini biliyoruz. 1990'larda bu hattın yapımına talip iki şirketten biri olan Unocal'in danışmanlarından Karzai'nin sonradan devlet başkanı olduğunu da. Bu konuda çeşitli spekülasyonlar mevcut, dönemin İngiltere'nin

²⁰⁰ En son Türkmen Devlet Başkanı Berdimuhammedov Trend Haber Ajansı'na TAPI projesiyle ilgili olduklarını açıkladı (15 Şubat 2010). 2010 Nisan 17'de katılımcı 4 ülkenin ilgili bakanları proje ile ilgili görüşmek üzere Aşgabat'ta toplanacaklar. R. Vasudevan, "TAPI gas pipeline talks in Turkmenistan", **Asian Tribune**, 13 April, 2010 (Çevrimiçi) [_http://asiantribune.com/news/2010/04/13/tapi-gas-pipeline-talks-turkmenistan](http://asiantribune.com/news/2010/04/13/tapi-gas-pipeline-talks-turkmenistan), 5 Haziran 2010

²⁰¹ Toufiq A. Siddiqi, **a.g.e.**, p. 35-42

²⁰² M. L. Myrianthis, "Eurasian Oil and Gas Routes in the Twenty-First Century", **Southeast European and Black Sea Studies**, vol.1, no.2, May, 2001, p. 124-139; Toufiq A. Siddiqi, **a.g.e.**, p. 35-42

Özbekistan büyükelçisi Craig Murray'in görevi başındayken ulaştığı belgelere göre işgalin ana saiki Türkmenistan ve Özbekistan'daki enerji kaynakları. İfşa ettiklerine kulak kabartırsak; “Amerikan kuvvetlerinin Afganistan'daki mevzilenişine bakarsanız, Afganistan'daki diğer NATO ülkelerine bağlı kuvvetlerin aksine, Amerikan kuvvetlerinin boru hattı güzergâhını savunacak şekilde mevzilendiğini muhakkak göreceksiniz. Mesele paradır, enerjidir, demokrasi meselesi değildir.”²⁰³

Hindistan'ın gaz ihtiyacını karşılamak üzere İran- Pakistan ve Hindistan arasında bir doğal gaz boru hattı projesi (IPI)²⁰⁴ inşası için taraflar çalışmalarını sürdürüyorlar. 2008'de İslamabad'daki toplantıda bakanlar IPI boru hattı inşasının 2010'da ve gaz arzının da 2015'te başlayacağını belirttiler.²⁰⁵ Ancak o dönemden beri İran ve Hindistan arasında fiyat konusundaki anlaşmazlık nedeniyle ilerleme sağlanılamadı. İran gazın fiyatının dalgalı uluslararası enerji fiyatlarına göre belirlenmesini isterken Hindistan birim başına sabit bir fiyat ödemeyi istiyor. Bu da fiyatlar arasında yarı yarıya fark demek. İran ve Pakistan bu yılın Mart ayında Türkiye'de, boru hattının inşası yönünde anlaşmalar imzaladılar ve Hindistan'ın da katılımına açık kapı bıraktılar. Ayrıca Çin'in de projeye katılma niyetinde olduğu biliniyor.²⁰⁶

İran'ın Türkiye'ye olan doğal gaz ihracını Türkmenistan'dan aldığı gazla sağladığını düşündüğümüzde bu hatta hâlihazırdaki üretim kapasitesi ile gaz sağlaması mümkün görünmüyor.²⁰⁷ Her ne kadar üretim kapasitesi(2008 üretimi 116 milyar m³, BP

²⁰³ Paul Craig Roberts, “Şer İmparatorluğu”, **Dünya Gündemi**, sayı 257, 15 Kasım-22 Kasım 2009, s. 15; İngilizce metin için bkz. Paul Craig Roberts, “Why Does the US Have an Empire in Asia”, November 5, 2009, (Çevrimiçi) http://vdare.com/roberts/091105_asia.htm, 15 Nisan 2010

²⁰⁴ 2670 km uzunluğunda ve 7,5 milyar Amerikan doları maliyetinde bir hatır.

²⁰⁵ Aftab Maken, “TAPI gas pipeline finalised”, **a.g.e.**,

²⁰⁶ “Iran-Pakistan final agreement signing welcomed in Pakistan”, **IRNA Haber Ajansı**, 17 Mart, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.irna.ir/En/View/FullStory/?NewsId=1017952&idLanguage=3>, 24 Nisan 2010. Anlaşmanın İstanbul'da yapılmasının nedeni muhtemel bir anlaşmazlıkta Fransız hukukuna göre tarafların hiçbirine üstünlük vermemek, bu yüzden anlaşma 3. bir ülkede yapılmıştır. Bu anlaşma ile İran 25 yıl boyunca Pakistan'a günlük 750 milyon feetküp/ yıllık yaklaşık 8 milyar m³ doğal gaz vermeyi taahhüt etmiş oldu.

²⁰⁷ BP'nin 2009 Dünya Enerji Bültenine göre İran Türkmenistan'dan boru hattı ile 6,50 milyar m³ gaz alıyor, Türkiye'ye ise boru hattı ile 5,80 milyar m³ gaz ihraç ediyor. İran Türkiye dışında boru hattı ile gaz ihracatı sadece Ermenistan'a yapıyor. “BP Statistical Review of World Energy 2009”, **a.g.e.**, p.30; “1996 Malî Yılı Genel ve Katma Bütçeli İdareler Bütçe Kanunu Tasarıları üzerinde ANAP Grubu adına Hayrettin Uzun'un Konuşması”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 4, 41. Birleşim, 20 Nisan, 1996

2009) Türkmenistan'ın neredeyse iki katı olmasına rağmen doğal gazın iç tüketimde (2008 tüketimi 105,8 milyar m³, BP 2009) ve petrol üretiminde kullanılması gibi nedenlerle İran'ın ihraç olanakları sınırlı durumda. Hatta doğal gaz sağlaması planlanan Güney Pars sahasının işletilmesi için dış yatırım gerekiyor ve bunun olması ABD yönetimince çıkarılan yaptırımlarla engelleniyor. ABD, Hindistan ve Pakistan'a bu projeye katılmamaları için hatırlatmada ve baskıda bulunuyor. ABD'nin Afganistan ve Pakistan özel temsilcisi Holbrooke, Pakistan'ın İran'dan gaz alımını iptal etmesi durumunda Afganistan üzerinden Tacikistan'dan elektrik almasına ve LNG için yardım edeceklerini duyurdu.²⁰⁸

²⁰⁸ "Iran-Pakistan final agreement signing welcomed in Pakistan", **IRNA Haber Ajansı**, 17 Mart, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.irna.ir/En/View/FullStory/?NewsId=1017952&idLanguage=3>, 24 Nisan 2010; "Pakistan should not abandon Iran gas line on U.S pressure: Analyst", **IRNA Haber Ajansı**, 4 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.irna.ir/En/View/FullStory/?NewsId=1035423&idLanguage=3>, 24 Nisan 2010

SONUÇ

Giriş bölümünde tezimize dair bir çerçeve sunmaya çalıştık. Konumuzla alakalı gelişmelere ve Türkiye dâhil boru hatları diplomasisine müdahil tarafların politikalarına değindik. Birinci bölümde boru hatlarının da dâhil olduğu enerji başlığının küresel ve bölgesel bir resmini yapmaya, fotoğrafını çekmeye çalıştık. Bundan yola çıkarak ikinci bölümde enerji güvenliğinin aldığı yeni boyut, Türkiye'nin yapması gerekenler ve boru hatlarının inşa edilme nedenleri üzerine eğildik. Son olarak üçüncü bölümde ise Türkiye'nin bizzat içinde olduğu, doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'yi ilgilendiren ve/ veya ilgilendirebilecek 15 petrol ve doğal gaz boru hattına yer verdik. Sonuç bölümünde konuyu toparlayıp geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaya çalışacağız.

Hazar havzası eksenli bir boru hatları diplomasisinin doğması ve Türkiye'nin bu diplomasinin bir parçası olması uluslararası konjonktürün değişmesi (Soğuk Savaş'ın sonu) ve bunun Orta Asya ve güney Kafkasya'da bölgesel konjonktürü de değiştirmesi, bu bölgelerde sekiz yeni bağımsız birimin doğması ile mümkün olmuştur. Sovyetlerin boşalttığı alanı Azerbaycan ve Kazakistan gibi yerel, Türkiye, İran, Rusya ve Çin gibi bölgesel, ABD ve AB gibi uluslararası güçler ve petrol ve doğal gaz şirketlerinden mürekkep çeşitli uluslararası konsorsiyumlar doldurmaya çalışmışlardır. Hazar havzası enerji pastasından bir şekilde pay kapma mücadelesi hâlihazırda devam etmektedir. Bu, petrol şirketleri, konsorsiyumlar yoluyla bölgede arama çıkarma hakları elde ederek, etmeye çalışarak olabileceği gibi çıkartılan hidrokarbonu yeni boru hatları inşa ederek pazara ulaştırarak da mümkündür. Bu çabaların toplamına boru hatları/ enerji diplomasisi/ mücadelesi diyoruz. Hazar petrolünü pazara ulaştıracak boru hattı olarak BTC'nin inşa edilebilmesi, Türkiye'nin BTE ile Azeri gazını ülkesine getirebilmesi, İran'ın Türkmen gazını boru hatları ile güneye çekmesi, Çin'in Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve gazını doğuya akıtabilmesi, Nabucco, Rusya-Bulgaristan-Yunanistan, TAPI ve IPI boru hatları gibi planlanan hatlar, yeni sahaların arama- çıkarma haklarının alınma çabası ve bu sahalarla dair mesela Türkiye'nin Azerbaycan ile yeni yaptığı gibi alım-satım

sözleşmelerinin yapılması ve 2006 ve 2009 Rusya- Ukrayna gaz krizleri ve benzeri örnekler enerji diplomasisinin boyutlarını gösteriyor.

Türkiye boru hatlarını kendi ülkesinden geçirmeye çalışarak enerji ticareti yapan bir petrol ve doğal gaz terminali durumuna gelmeyi, arz güzergâhlarını çeşitlendirmeyi, nispeten ucuz gaza ulaşmayı amaçlamaktadır. Türkiye tarafından jeostratejik önemin bir nevi somutlaşması olarak algılanan boru hatlarının transit ücretler, dönemsel iş olanağı gibi diğer birçok getirisi de bulunmaktadır. Türkiye yeni konjonktürle beraber zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip ülkelerle olan komşuluğunu etkin bir şekilde kullanmak istemiş ve bunun ilk örneğini BTC HPBH oluşturmuştur. Bu hat Türkiye açısından millî bir projedir ve farklı hükümetler tarafından da bu şekilde değerlendirilmiştir. Proje Türkiye'nin jeostratejik önemini arttıracığı, Ceyhan'ı uluslararası bir petrol merkezi durumuna getireceği ve hattın geçtiği ülkeler arasındaki ilişkileri geliştireceği argümanları ile desteklenmiştir. Ceyhan'ın uluslararası bir petrol merkezi olmasının önünü açacak en önemli gelişmelerin başında Rus ve Kazak petrolünün Samsun- Ceyhan boru hattı ile Ceyhan'a akıtılması ve yine Rus ortaklığıyla rafineri yapılması planı gelmektedir. Türkiye'nin hub-ticari enerji merkezi olma planının gerçekleşmesi için, Ceyhan'a en yakın Mersin'deki Ataş rafinerisinin yükleme boşaltma ve depoculuk terminaline çevrildiğini eklersek, Ceyhan ve çevresinde rafineri yapılmasını gerektirmektedir. Aksi durumda sadece petrolün tankerlere yüklenip boşaltıldığı bir liman ve BTC ve Irak'tan gelen hattan alınan transit ücretler ile yetinilmiş olacaktır.

Türkiye'nin Rusya ve İran dışında enerji güzergâhlarını çeşitlendirmesini, ucuz Azeri gazına ulaşmasını sağlamasının yanında Hazar havzası enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştıran bir "fiziki enerji merkezi" haline gelmesini sağlayabilecek ve doğu-batı enerji koridorunu somutlaştıran en önemli iki doğal gaz boru hattından biri BTE'dir. Bir diğeri ise hemen sonrasında devreye giren Türkiye-Yunanistan DGB hattıdır. BTE ve Türkiye- Yunanistan hatlarına İtalya'nın da (Poseidon boru hattıyla) eklenecek olması Nabucco'dan çok önce Türkiye'yi fiili olarak Avrupa'nın 4. enerji koridoru haline getirecektir. Hâlihazırda Şah Deniz Faz 1'den gelen Azeri gazı Türkiye üzerinden Yunanistan'a ulaşmaktadır. Poseidon hattının yapımının

tamamlanması ve Şah Deniz Faz 2'nin de devreye girmesiyle Azeri gazı İtalya'ya kadar ulaşabilecektir. Burada boru hatlarının yapımı kadar önemli olan Türkiye'nin Azeri gazını ihraç etme hakkını da alabilmiş olmasıdır. Zira bu ne Rus ne de İran gazı için söz konusudur.

Türkiye'nin, resmi belgelere geçen ifadesiyle, "Fiziki Enerji Merkezi" rolünü ortaya çıkaracağını ve uzun vadede "Fiziki ve Ticari Enerji Merkezi" olma hedefine büyük katkı sağlayacağını düşündüğü Nabucco DGBH projesi tam kapasite ile çalıştığında Şah Deniz Faz 1-2'nin doldurabileceği bir hat değildir. Projenin az kapasite ile başlaması ve ilerleyen yıllarda arttırılması seçeneği söz konusudur. Bu durumda bile hattı tam kapasite çalıştıracak gazın nereden temin edileceği sorusu önümüzde beklemektedir. İran gazının hatta akması için Güney Pars sahasında yatırım ve üretim faaliyetlerinin yapılması gerekmektedir. Bu ise Amerikan yaptırımları nedeniyle engellenmektedir. Çeşitli enerji şirketleri yaptırımlar nedeniyle İran ile ilişkilerini kesmişlerdir. Irak gazının gelmesi ise güvenlik nedeniyle mümkün gözükmemektedir. Zira hâlihazırda Irak petrolünü Türkiye'ye taşıyan boru hattı sabotajlar nedeniyle kapasitesinin çok altında çalışmaktadır. Bir doğal gaz boru hattının inşasını ummak ise naif bir beklenti olur. Öte yandan iki taraf da projeyi canlı tutmaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin fiziki ve ticari enerji merkezi (hub) olma hedeflerinin gerçekleşmesi için boru hatları altyapısında, pompa istasyonlarında iyileştirmenin yapılması, altyapının hidrokarbon transitini gerçekleştirebilecek, aksatmayacak düzeye getirilmesi gerekmektedir. Zamanında gerçekleştirilemeyen altyapı yatırımlarının Türkiye'yi gazda "al ya da öde" durumuna düşüreceğini belirtmiştik. İkinci olarak gaz depolama tesislerinin inşa edilmesi gerekmektedir. Hâlihazırda sadece Silivri'de 1,6 milyar m³'lük depolama tesisi bulunmaktadır. 2015'e kadar yeni tesislerle kapasitenin iki katına yani yaklaşık olarak günümüz gaz tüketiminin onda birine çıkarılması planlanmaktadır. Türkiye'nin gazda arz güvenliğini sağlaması için boru hatları ile güzergâh ve tedarikçi ülke çeşitlendirmesinin yanında LNG ile gaz ithalatına da önem vermesi gerekmektedir. Zira LNG ile gaz taşıma hem alıcı hem tedarikçi açısından sermaye yoğun projeler olmasına ve mesafe gibi belli şartlar

sağlanmadığında kârlı bir seçenek olmamasına rağmen enerji güvenliği söz konusu olduğunda önemli bir tedarik yoludur. Ayrıca varolan iki gazlaştırma tesisinin yanında ihraç olanaklarını değerlendirmek amaçlı, İskenderun'da inşası planlanan sıvılaştırma tesisinin yapımına da hız verilmesi gerekmektedir.

Türkiye açısından boru hatları diplomasisi Hazar ile sınırlı kalmamalıdır. Zira Hazar havzasının kapasitesi yukarıda gösterdiğimiz şekliyle bellidir. Hazar petrolü hiçbir şekilde Ortadoğu'ya bir alternatif olamaz. Ortadoğu'nun dünya için sağladığı petrolün yerine geçemez ama çevresindeki ülkeler; Rusya için petrol ve gazı birlikte düşündüğümüzde transit hatlar nedeniyle hem bir kazanç hem de bir politik baskı unsuru, transit ülke hesapları yapan Türkiye ve transit yolun diğer ucundaki Avrupa için ve tabii ki Çin için de önem arz ediyor. Öte yandan Türkiye'nin güney doğusundaki hidrokarbon zengini ülkelerle geliştireceği boru hatları projelerinin önünde ise farklı engeller mevcut. Irak'tan gelecek muhtemel hatların önünde bu ülkenin içinde bulunduğu işgal ve güvenlik sorunu var. Irak'taki güvenlik sorunu çözülmeyen bir boru hattı inşasına kalkışmak ancak sabotajları göze almak koşuluyla mümkün. Aksi durumda kısa vadede, Irak'ta sular durulmadan boru hattı projelerinin gerçekleşmesini beklememek gerekir. İran çıkışlı doğal gaz boru hatlarının önünde ise defaatle ifade ettiğimiz üzere ABD yaptırımları mevcut. Geriye güneyden Türkiye sınırlarına ulaşabilecek hatlar için en güvenli güzergâh olarak Ürdün-Suriye kalıyor. Mısır gazının bu ülkeler üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması çalışmaları ise Nabucco projesinin hayata geçmesiyle bağlantılı görünmektedir. Zira Türkiye'nin tüketim kapasitesi ve miktarı bellidir ve bunun üzerine gelecek miktarın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması gerekmektedir.

Türkiye'nin petrol ve gazda en önemli tedarikçisi olan Rusya ile ilişkilerini daha dengeli bir pozisyona çekebilmesi ve sürdürebilmesi için Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak çareler aramak zorundadır. Rusya dışı petrol ve gaz hatlarına öncelik vermelidir. Ne var ki defaatle belirttiğimiz üzere bu çabaların önünü tıkayan Türkiye'den bağımsız gelişen içinde ABD, Irak ve İran'ın olduğu siyasi ve güvenlik sorunları ve Türkmen gazı bağlamında Hazar'ın statü meselesi mevcuttur. Bunlar hallolmadan Türkiye'nin Rusya'ya olan özellikle doğal gazdaki % 60'lar

seviyesindeki bağımlılığını azaltması tarafımızca zor görünmektedir. Öte yandan varolan durum Rusya ile Samsun- Ceyhan gibi yeni transit boru hatlarının yapımını engelleyecek bir mazeret teşkil etmemelidir. Zira Ceyhan'a akacak fazladan her varil petrol gerekli yatırımların yapılması ile Türkiye'nin planlarına hizmet edecektir. Ayrıca boru hatları, alıcı ve transit ülkeleri olduğu kadar tedarikçi ülkeleri de diğer ikisi ölçüsünde olmasa da bağımlılık altına sokmaktadır. Özellikle Rusya'nın da gaz sevkiyatı yollarını çeşitlendirmeye ihtiyacı olduğunu düşünürsek. Rusya, gaz aşırma ve gaz maliyetini ödeme sorunları yaşadığı, Avrupa'ya giden gazın %80'ninin geçtiği Ukrayna gibi sorunlu bir komşuya bağlı kalmak istememektedir. Kuzey ve Güney Akım hatlarının inşa edilme ihtiyacını böyle değerlendirebiliriz.

Çalışmamızda enerji terazisinin ağır basan kısmının doğu, Hazar'ın doğusu ve özellikle Çin olmaya başladığını belirttik. Hazar'dan doğuya giden her boru hattı Orta Asya cumhuriyetlerinin ihraç pazarlarını çeşitlendirmekte, tek bir ülkeye ve alıcıya (Rusya) bağımlı olmalarını önlemektedir. Hem siyaseten daha rahat hareket etme olanaklarını arttırmakta hem iktisadi olarak risklerini azaltmaktadır. Gaz örneğinde, Gazprom gaz almadığında veya bir şekilde akış engellendiğinde bu mesela Türkmenistan'ın finansal kaybıdır. Çünkü Türkmenistan (Orta Asya- Çin gaz boru hattı açılmadan önce) gazının yaklaşık % 70'ini Gazprom hatlarından ihraç etmektedir. Öte yandan doğuya giden her boru hattı batı istikametinde inşa edilecek boru hatlarında (Nabucco gibi) kaynak sorununu gündeme getirmekte dolayısıyla Türkiye'nin "hub" olma niyetlerine dolaylı olarak kastetmekte ve Avrupa'nın da enerji arz kaynaklarını çeşitlendirmesine mani olmaktadır. Öte yandan Türkiye'nin böyle oluyor diye Çin'in batı sınırına dikey olarak taşınması mümkün olmadığına göre kendi coğrafyasında politikalar üretmek zorundadır. Ayrıca AB de dünya coğrafyasından çekilmiyor. İktisadi gelişmesini sürdürebilmek için enerjiye ihtiyacı vardır, AB enerji güvenliğini sağlamak zorundadır. Türkiye'nin komşuları AB'ye istediğini kendileri açısından elzem olan sevkiyat güzergâhlarını çeşitlendirme ihtiyaçları nedeniyle vereceklerdir. Ama AB'nin bu ülkeleri harekete geçirmesi, kaynaklarını batıya yönlendirmesi için ikna etmesi gerekmektedir. Bunun için de öncelikle enerji politikası bağlamında kendi içinde tek sesli olmayı başarmak zorundadır.

Dünyayı ele geçirmek tutkusu
Dünyayı elden geçirmek tutkusu
Denenmiştir yenilgiye mahkûmdur
Kutsaldır dünya
Ele geçmez
El atan çürütür onu
Elde tutmak isteyen yitirir onu*

* L. Tse, *Tao Te Ching*, Yol Yay., Çev. Ömer Tulgan, 1994, s.7

KAYNAKÇA

Kanunlar, Anlaşmalar ve Resmi Yayınlar

“1996 Malî Yılı Genel ve Katma Bütçeli İdareler Bütçe Kanunu Tasarıları üzerinde ANAP Grubu adına Hayrettin Uzun’un Konuşması”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 4, 41. Birleşim, 20 Nisan, 1996

“4586 sayılı kanuna dair, Petrolün Boru Hatları ile Transit Geçişine Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, dönem: 21, 23 Şubat, 2000, s.2,(Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d21/1/1-0640.pdf>, 1 Mayıs 2010

“Adıyaman Milletvekili Mahmut Göksu'nun, BOTAŞ'ın 1996 yılında İran ile yaptığı doğalgaz anlaşmasına ilişkin sorusu ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mustafa Cumhur Ersümer'in cevabı (7/1294)”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem ve Yasama Yılı: 21/2, Cilt: 27, 61. Birleşim, 23 Şubat, 2000, (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD_birlesim_baslangic?P4=3116&P5=B&page1=66&page2=66, 14 Mayıs 2010

“Agreement... Burgas- Alexandroupolis Oil Pipeline”, **Trans-Balkan Pipeline**, 2007, s.1-9, (Çevrimiçi) <http://tbpipeline.com/sites/default/files/files/IGA-EN.pdf>, 19 Nisan 2010

“An overview of the decisions taken at the NATO Summit in Bucharest, Romania”, **NATO**, 2-4 April, 2008, (Çevrimiçi) http://www.nato.int/ebookshop/nato_after_bucharest/nato_after_bucharest_en.pdf, 23 Ocak 2010

“Avusturya Cumhuriyeti, Bulgaristan Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Romanya ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Nabucco Projesi Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, Kanun No: 5956, Resmi gazete no: 27518, Dönem ve yasama yılı:23/4, 23 Kasım 2009, (Çevrimiçi)<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0783.pdf>, 26 Nisan 2010

“Avusturya Cumhuriyeti, Bulgaristan Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Romanya ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Nabucco Projesi Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/783)”, **TBMM Dışişleri Komisyonu**, Dönem ve yasama yılı:23/4, sıra sayısı: 447, 14 Aralık, 2009, s. 1-2, (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi_donem23/yil01/ss447.pdf, 26 Nisan 2010

“Energy Corridors EU and Neighbouring Countries”, **European Commission**, Belgium, 2007, s.7–15

“Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014”, **Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, Ankara, s. 28, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf, 3 Haziran 2010

“Green Paper”, **Commission or the European Communities**, Brussels, 2006, s.15-17, (Çevrimiçi) http://www.energy.eu/directives/2006_03_08_gp_document_en.pdf, 3 Haziran 2010

“Mavi Kitap”, **Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, Ankara, 2009, s.172, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Mavi_Kitap_2009.pdf, 1 Mayıs 2010

“NATO 2020: Assured Security, Dynamic Engagement”, **NATO**, 17 May, 2010, s.6-7, 46 (Çevrimiçi) <http://www.nato.int/strategic-concept/expertsreport.pdf>, 02 Haziran 2010

“Petrolün Boru Hatları ile Transit Geçişine Dair Kanun”, **TBMM**, Kanun no: 4586, Resmi Gazete no:24094, Dönem ve Yasama yılı:21/2, 23 Haziran 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4586.html>, 03 Mayıs 2010

“Strasbourg/ Kehl Summit Declaration”, **NATO**, 4 April, 2009, (Çevrimiçi) http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm, 23 Ocak 2010

“The Energy Charter Treaty and Related Documents”, **Energy Charter Secretariat**, 2004, (Çevrimiçi) http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/EN.pdf, 02 Haziran 2010

“The January 2009 Gas Supply Disruption to the EU: An Assessment”, **Commission or the European Communities**, Brussels, 2009, s.14-17, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/strategies/2009/doc/sec_20090977.pdf, 3 Haziran 2010

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Petrol Alanında İşbirliği Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, Dönem ve yasama yılı:23/4, 31 Aralık, 2009, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0793.pdf>, 06 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gaz Alanında İşbirliği Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, Dönem ve yasama yılı:23/4, 31 Aralık, 2009, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0796.pdf>, 06 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin 15 Aralık 1997 Tarihli Anlaşmaya Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/633) içinde Muhalefet Şerhi”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:21/2, sıra sayısı:

384, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss384m.htm>, 04 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin 15 Aralık 1997 Tarihli Anlaşmaya Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/633)”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:21/2, sıra sayısı: 384, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss384m.htm>, 04 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğal Gazının Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM**, Kanun No: 4732, Resmi gazete no: 24631, Dönem ve yasama yılı:21, 29 Aralık, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4732.html>, 06 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan Gaz Bağlantısının Gerçekleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyetinden Yunanistan Cumhuriyetine Doğal Gaz Arzına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM**, Kanun No: 45040, Resmi gazete no: 25345, Dönem ve yasama yılı:22/1, 7 Ocak, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5040.html>, 7 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan Gaz Bağlantısının Gerçekleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nden Yunanistan Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Arzına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/601)”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:22/1, sıra sayısı: 243, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss243m.htm>, 05 Haziran 2010

“Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin **Anlaşmanın** ve Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Toprakları Üzerinden Petrol Taşınmasına Dair Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasındaki Anlaşmanın Değiştirilmesine İlişkin Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında **Protokolün** Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında **Kanun Tasarısı** ve Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/699)”, **TBMM-Esas Komisyon Raporu**, Dönem ve yasama yılı:21/2, sıra sayısı: 488, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss488m.htm>, 03 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşmanın ve Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Toprakları

Üzerinden Petrol Taşınmasına Dair Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasındaki Anlaşmanın Değiştirilmesine İlişkin Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun”, **TBMM**, Kanun No: 4585, Resmi gazete no: 24089, Dönem ve yasama yılı:21/2, 22 Haziran, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4585.html>, 03 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşmanın Eklerini Teşkil Eden Ev Sahibi Hükümet Anlaşması, Anahtar Teslimi Müteahhitlik Anlaşması ve Hükümet Garantisine İlişkin Tecdit ve Değişiklik Anlaşmalarının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, Kanun No: 4816, Resmi gazete no: 25040, Dönem ve yasama yılı:22/1, 31 Aralık 2002, s.2, (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0339.pdf>, 03 Mayıs 2010

“Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Cumhuriyeti ve İtalya Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan-İtalya Gaz Nakil Koridorunun Geliştirilmesine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”,**TBMM**, Dönem ve yasama yılı:23/2, 26 Kasım, 2007, (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0469.pdf>, 07 Mayıs 2010

“Türkiye ile Mısır Arasında Doğal Gaz Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, Dönem ve yasama yılı:22/5, 16 Mart, 2007, s.1-4,(Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-1336.pdf>, 30 Nisan 2010

Kitaplar

Bochkarev, Danila: **Russian Energy Policy During President Putin’s Tenure: Trends and Strategies**, London, Global Market Briefing, 2006

Capisani, Giampaolo R.: **The Handbook of Central Asia**, London, I.B. Tauris, 2000

Davutoğlu, Ahmet: **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yay., 2009

Klare, Michael T.: **Rising Powers, Shrinking Planet The New Geopolitics of Energy**, New York, Holt Paperbacks, 2009

Rutledge, Ian: **Addicted to Oil: America’s Relentless Drive for Energy Security**, London, I.B.Tauris & Co, 2005

Tse, L.: *Tao Te Ching*, Yol Yay., Çev. Ömer Tulgan, 1994

Yazıcı, Hüseyin: **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Yay., 2005

Makaleler

Adams, Terence: “Caspian Energy Development”, **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 90-106

Andrews-Speed, Philip, Sergei Vinogradov: “China's Involvement in Central Asian Petroleum: Convergent or Divergent Interests”, **Asian Survey**, Vol. 40, No. 2, March - April, 2000, p. 377–397

Aydın, Mustafa: “Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası”, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi 1)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2005, s.101-148

Babalı, Tuncay: “Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project”, **Perceptions**, Winter, 2005, p. 29-59

Baran, Zeyno: “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey”, **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil to the West**, Ed. By. S. Frederick Starr and Svante E. Cornel, Sweden, Central Asia- Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005, p.103-118

Birer, İsmail, Bircan Dokuzlar: “Türkiye- Türkmenistan İlişkileri”, **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006(Avrasya Üçlemesi 2)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2007, s. 325–343

Bölükbaşı, Süha: “Jockeying for Power in the Caspian basin: Turkey versus Iran and Russia”, **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 219-229

Campbell, C.J.: “Oil Depletion- The Heart of the Matter”, **The Association for the Study of Peak Oil and Gas**, p.10

Ehteshami, Anoushiravan: “Geopolitics of Hydrocarbons in Central and Western Asia”, **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 61-76

Erdoğan, Erkan: “Natural Gas Demand in Turkey”, **Applied Energy**, 87, 2010, p. 211-219

Fink, Daniel: “Assessing Turkey's Future as an Energy Transit Country”, **The Washington Institute for Near East Policy**, Research Notes 11, July, 2006

Foster, John: "A Pipeline through a Troubled Land: Afghanistan, Canada, and the New Great Game", **Canadian Centre for Policy Alternatives**, Foreign Policy Series, Vol. 3, No.1, June, 2008, p.2.

Hartley, Peter, Kenneth B. Medlock, "The Baker Institute World Gas Trade Model", **Natural Gas and Geopolitics from 1970 to 2040**, Ed. by. David G. Victor, Amy M. Jaffe and Mark H. Hayes, New York, Cambridge University Press, 2006, p.357-406

Helm, Dieter: "The New Energy Paradigm", **The New Energy Paradigm**, Ed. by. Dieter Helm, New York, Oxford University Press, 2007, p.9-34

Hill, Fiona: "Pipelines in the Caspian", **Georgetown Journal of International Affairs**, Winter-Spring, 2004, p.17-25

İpek, Pınar: "The Aftermath of Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Challenges Ahead for Turkey", **Perceptions**, Spring, 2006, p. 1-17

Karasac, Hasene: "Actors of the new Great Game, Caspian Oil Politics", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, vol. 4, no. 1, 2020, p. 15–27

Kate, Warner ten, Lucia van Geus, "The Future of the World's Oil Supply", **European Energy Review**, July- August 2008, p.108-110

Katzman, Kenneth: "Iran Sanctions Act", **CRS Report for Congress**, October 12, 2007, (Çevrimiçi), <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS20871.pdf> , 16 Şubat 2010

Klare, Michael T.: "Petroleum Anxiety and the Militarization of Energy Security", **Energy Security and Global Politics**, Edited by James A. Russell and Daniel Moran, Routledge, 2009, p. 39-57

Klare, Micheal T.: "Geopolitics Reborn: Oil, Natural Gas, and Other Vital Resources", **New England Journal of Public Policy**, Vol. 21, No. 2, June 2007, p.202-214

Mankoff, Jeffrey: "Eurasian Energy Security", **Council on Foreign Relations**, No: 43, February 2009, p. 25-30

Myriantthis, M. L.: "Eurasian Oil and Gas Routes in the Twenty-First Century", **Southeast European and Black Sea Studies**, vol.1, no.2, May, 2001, p. 124-139

Nasibli, Nasib: "İran'ın Azerbaycan Petrolü Politikası", **Jeoekonomi**, cilt 1,sayı 2,Yaz,1999, s. 51–57

O'Hara, Sarah L.: "Great Game or Grubby Game?The Struggle for Control of the Caspian", **The Geopolitics of Resource Wars**, Ed. by. Philippe Le Billon, New York, Routledge, 2004, p. 138-160

O’Lear, Shannon: “Resources and Conflict in the Caspian Sea”, **The Geopolitics of Resource Wars**, Ed. by. Philippe Le Billon, New York, Routledge, 2004, p.161-186.

Pala, Cenk: “Türkiye’nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989–2006(Avrasya Üçlemesi 2)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2007, s. 143-176

Ralston, Jonah J.: “Peak Oil: The Eventual End of the Oil Age”, **Directed Research Project**, Washington University, 2008, p.10

Roberts, John: “Caspian Oil and Gas”, **Oil, Transition and Security in Central Asia**, Ed. By. Sally Cummings, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p.143-160

Roberts, John: “Pipeline Politics”, **The Caspian Politics, Energy and Security**, Ed. by. Shirin Akiner, New York, RoutledgeCurzon, 2004, p. 77-89

Roberts, John: “The Turkish Gate, Energy Transit and Security Issues”, **Centre for European Policy Studies**, EU-Turkey working Papers, No:11, October, 2004, p. 1-23

Siddiqi, Toufiq A.: “India and Pakistan: Pipe Dream or Pipeline of Peace”, **Georgetown Journal of International Affairs**, Winter-Spring, 2004, p. 35-42

Stauffer, Thomas R.: “Caspian Fantasy: The Economics of Political Pipelines”, **Brown Journal of World Affairs**, vol. 7, Issue 2, Summer-Fall, 2000, p.63-78

Stevens, Paul: “Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects”, **Joint UNDP/ World Bank Energy Sector Management Assistance Programme**, 2003, s.xiii

Stevens, Paul: “Transit Troubles,Pipelines as a Source of Conflict”, **Chatham House**, 2009, (Çevrimiçi), <http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/712/>, 26 Ekim 2009

Tellal, Erel: “Türk Dış Politikası’nda Avrasya Seçeneği”, **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989–2006(Avrasya Üçlemesi 2)**, Ed. by. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel, 2007, s. 13–33

Uslu, Tuncay: “Turkey’s Foreign Dependence on Energy”, **Energy Sources**, Part B, 2008, no 3, p. 113–120

Winrow, Gareth: “Problems and Prospects for the ‘Fourth Corridor’: The Positions and Role of Turkey in Gas Transit to Europe”, **Oxford Institute for Energy Studies**, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG30.pdf>, 11 Nisan 2010

Winrow, Gareth: “Turkey and Central Asia”, **Central Asian Security The New International Context**, Ed. by. Roy Allison, Lena Jonson, Virginia, The Royal Institute of International Affairs, 2001, p. 199–218

Yenikeyeff, Shamil M.: “The Georgia- Russia standoff and the future of Caspian and Central Asian Energy Supplies”, **Oxford Institute for Energy Studies**, 2008, (Çevrimiçi) http://www.oxfordenergy.org/pdfs/comment_0808-1.pdf, 05 Haziran 2010

Sektörel Yayınlar

“2008 Annual Report”, **CNPC**, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/aboutcnpc/default.htm>, 12 Şubat 2010

“2008 yılı Sektör Raporu”, **BOTAŞ**, 2008, s. 21, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Sektor_Raporu_BOTAS.pdf, 21 Şubat 2010

“Annual Report 2009”, **ENI**, 2010, p.42, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/attachments/publications/reports/reports-2009/annual-report-2009.pdf, 17 Nisan 2010

“Annual Report 2009”, **ENI**, 2010, p.5, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/attachments/publications/reports/reports-2009/annual-report-2009.pdf, 17 Nisan 2010

“Annual Report JSC Gazprom Neft 2008”, **Gazprom Neft**, 2009, s.169, (Çevrimiçi) http://www.gazprom-neft.com/annual-reports/2008/eng/Gazpromneft_GO_2009_Eng.pdf, 19 Nisan 2010

“Blue Stream”, **Gazprom**, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/production/projects/pipelines/bs/>, 04 Mayıs 2010

“BP Statistical Review of World Energy 2008”, **BP**, 2008, s.6, (Çevrimiçi) <http://www.bp.com/multipleimagesection.do?categoryId=9023755&contentId=7044552>, 08 Mart 2010

“BP Statistical Review of World Energy 2009”, **BP**, 2009, s.6,22 (Çevrimiçi), <http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>, 11 Şubat 2010

“Brief Description”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, 2010, (Çevrimiçi), <http://www.nabucco-pipeline.com/cms/dbfs.php?file=dbfs:/resources/BriefDescription.pdf>, 26 Nisan 2010

“CNPC and KazMunayGas acquires 100% of MangistauMunaiGas share”, **CNPC**, 24 April, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/press/newsreleases/CNPCandKazMunayGasacquires100ofMangistauMunaiGasshares.htm>, 24 Nisan 2010

“CNPC in Kazakhstan”, **CNPC**, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/NR/exeres/718E2943-B410-418F-9060-52C921C65E6A,frameless.htm?NRMODE=Unpublished&WBCMODE=AuthoringReedit#>, 24 Nisan 2010

“CNPC in Turkmenistan”, **CNPC**, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/cnpcworldwide/turkmenistan/Turkmenistan.htm>, 24 Nisan 2010,

“CNPC in Uzbekistan”, **CNPC**, (Çevrimiçi) <http://www.cnpc.com.cn/en/cnpcworldwide/uzbekistan/>, 24 Nisan 2010

“Company History”, **Gazprom Germania**, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom-germania.de/en/company/company-history.html>, 29 Nisan 2010

“Country Analysis Briefs Turkey”, **US Energy Information Administration**, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Turkey/pdf.pdf>, 23 Ekim 2009

“Declaration of the Budapest Nabucco Summit”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, (Çevrimiçi), <http://www.nabucco-pipeline.com/cms/upload/press%20and%20public/news/Budapest%20Declaration%20szerkesztes%20final%2016h.pdf>, 26 Nisan 2010

“Energy Policies of IEA Countries Turkey Review 2005”, **International Energy Agency**, 2005, s.24–28, (Çevrimiçi) http://www.iea.org/publications/free_new_Desc.asp?PUBS_ID=1480, 23 Ekim 2009

“Enerji”, **Çalık Holding**, (Çevrimiçi) <http://www.calik.com/Sektorler-Enerji.aspx>, 23 Nisan 2010

“Eni and Gazprom incorporate South Stream AG”, **ENI**, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/media/press-releases/2008/01/18-01-08-eni-gazprom-incorporate-south-stream.shtml, 18 Nisan 2010;

“Eni and Gazprom Sign the Agreement for the South Stream Project”, **ENI**, 2007, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/attachments/media/press-release/2007/06/Press_Release_South_Stream.pdf, 18 Nisan 2010

“Eni: A further step towards the development of the South Stream gas pipeline”, **ENI**, 2007, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/en_IT/media/press-releases/2007/11/22-11-07-eni-further-step-towards-development-south-stream-gas-pipeline.shtml, 18 Nisan 2010;

“Factbook 2008”, **ENI**, 2009, s.63, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/attachments/publications/reports/reports-2009/fact_book_2008.pdf, 18 Nisan 2010

“History”, **INA**, (Çevrimiçi) <http://www.ina.hr/default.aspx?id=267>, 28 Nisan 2010

“Hizmetlerimiz”, **Egegaz**, 2010, (Çevrimiçi) <http://egegaz.com.tr/index-2.html>, 04 Mart 2010

“International Energy Outlook”, **US Energy Information Agency**, 2009, s.39, (Çevrimiçi) [http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/0484\(2009\).pdf](http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/0484(2009).pdf), 11 Şubat 2010

“LNG in Europe”, **King & Spalding**, 2006, (Çevrimiçi) http://apps.kslaw.com/library/pdf/lng_in_europe.pdf, 18 Haziran 2010

“LNG”, **Petrol Ofisi LNG**, (Çevrimiçi) <http://www.polng.com.tr/temin.aspx>, 04 Mart 2010

“MOL-INA: Strategic Partnership”, **MOL Group**, (Çevrimiçi) http://www.molgroup.hu/en/mol_group/our_partner-ina/, 28 Nisan 2010

“Nabucco Consortium welcomes ratification of Intergovernmental Agreement by the Turkish Parliament”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, 5 March, 2010, (Çevrimiçi), http://www.nabucco-pipeline.com/cms/dbfs.php?file=dbfs:/resources/IGARatification_24022010_engldoc.pdf, 26 Nisan 2010

“Nabucco DGBH Projesi”, **BOTAŞ**, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 25 Nisan 2010

“Natural Gas in the World 2009 Edition”, **Cedigaz**, 2009, s. 1-4 (Çevrimiçi) <http://www.cedigaz.org/Fichiers/NGW09/NGW09PRa.pdf>, 08 Mart 2010

“Natural Gas Market Review 2007”, **International Energy Agency**, 2007, s. 223, (Çevrimiçi) http://www.iea.org/publications/free_new_Desc.asp?PUBS_ID=1909, 08 Mart 2010

“Naturalgas Development Horizons”, **NIGC**, 2007, s.13, (Çevrimiçi) <http://www.iraniangas.ir/Site.aspx?ParTree=11131716>, 14 Mayıs 2010

“Official Project Description”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, 2010, s.1, (Çevrimiçi), http://www.nabucco-pipeline.com/cms/dbfs.php?file=dbfs:/resources/Official_Project_Description_Nabucco10.pdf, 26 Nisan 2010

“Oil Market Report”, **International Energy Agency**, October 9, 2009, s. 29, (Çevrimiçi) <http://omrpublic.iea.org/omrarchive/09oct09full.pdf>, 08 Mart 2010

“Participants in the BTC Project”, **Azerbaijan Baku Tbilisi Ceyhan Limited**, (Çevrimiçi) <http://www.azbtc.com/profile.html>, 04 Mayıs 2010

“Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu”, **Türkiye Petrolleri A.O.**, 2008, s. 8-9 , (Çevrimiçi) http://www.tpao.gov.tr/v1.4/condocs/petrol_sektor.pdf, 21 Şubat 2010

“Prague Summit Southern Corridor”, **RWE**, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.rwe.com/web/cms/en/253226/rwe/press-news/archive/special-nabucco/project-timeline-next-steps/>, 26 Nisan 2010

“Project Phases & Milestones”, **Nabucco Gas Pipeline International GmbH**, (Çevrimiçi), <http://www.nabucco-pipeline.com/project/project-phases-milestones/index.html>, 25 Nisan 2011

“Rafineri ve Boruhatları”, **Çalık Enerji**, (Çevrimiçi) http://www.calikenerji.com/rafineri.php?sf=rafineri_&k=266&u=461, 23 Nisan 2010

“Report on Options for Tanker Berthing Burgas”, **Trans-Balkan Pipeline B.V.**, 28.10.2009, s.7, <http://tbpipeline.com/sites/default/files/files/ILF-SPMvJetty-EN.pdf>, 5 Haziran 2010

“Surgutneftegas Successfully Acquires 21.2% Shareholding in MOL”, **Surgutneftegas**, 9 Nisan, 2009, <http://www.surgutneftegas.ru/en/press/news/item/267/>, 28 Nisan 2010

“Turkey to Build LNG Terminal and Gas Storage Units” **Alexander’s Gas & Oil Connections**, (Çevrimiçi) <http://www.gasandoil.com/goc/news/nte82294.htm>, 04 Mart 2010

“World Energy Outlook 2007, China and India Insights”, **International Energy Agency**, 2007, s.54, (Çevrimiçi) <http://www.worldenergyoutlook.org/2007.asp>, 08 Mart 2010.

“World Energy Outlook Executive Summary 2008”, **International Energy Agency**, 2008, s. 3–7, (Çevrimiçi) <http://www.worldenergyoutlook.org/2008.asp>, 08 Mart 2010.

“World Energy Outlook Executive Summary 2009”, **International Energy Agency**, 2009, s. 3–14, (Çevrimiçi) <http://www.worldenergyoutlook.org/2009.asp>, 08 Mart 2010

Enerji ve Gaz Raporu 2006”, **BosphorusGaz**, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.bosphorusgaz.com/info-service/reports.html>, 21 Şubat 2010

Gazprom İnternet Adresi, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/press/news/2010/april/article97304/>, 18 Nisan 2010

Haber Kaynakları: Resmi Bültenler, Ajanslar, Gazeteler ve Dergiler

“Azerbaijan Urges Iran, Iraq's Partnership in Nabucco”, **Fars News Agency**, 22 Mart, 2010, (Çevrimiçi) <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=8901020136>, 28 Nisan 2010

“Bakü-Ceyhan tam kapasite çalışmayınca BOTAS 208 milyon dolar zarar etti”, **Zaman Online**, 15 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=973226&keyfield=626F7461C59F>, 14 Mayıs 2010

“BTC Loads 1000th Tanker at Ceyhan”, **BP**, 18 December, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=2012968&contentId=7058707>, 04

“Declaration of the Sofia Energy Summit”, **Sofia News Agency**, 25 April, 2009, (Çevrimiçi) http://www.novinite.com/view_news.php?id=103093, 26 Nisan 2010

“Economic Briefs”, **Newspot**, No. 101, December, 2009, p.63

“Economic Briefs”, **Newspot**, No. 97, August, 2009, p.44-45

“Economic Briefs”, **Newspot**, No. 99, October 2009, p. 77

“Economic Briefs”, **Newspot**, No. 99, October 2009, s. 87-88

“Economic Briefs”, **Newspot**, No. 99, October 2009, s. 87-88

“Energy and Natural Resources Minister Taner Yıldız Visits Qatar”, **Newspot**, No. 99, October, 2009, p.101

“GazPutin İmparatorluğu Dünyayı Titretiyor”, **Radikal**, 7 Mart 2007, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214929>, 07 Nisan 2010

“Intergovernmental Agreement on Nabucco Pipeline Project Signed in Ankara”, **Newspot**, No. 96, July, 2009, p. 3-5

“Iran-Pakistan final agreement signing welcomed in Pakistan”, **IRNA Haber Ajansı**, 17 Mart, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.irna.ir/En/View/FullStory/?NewsId=1017952&idLanguage=3>

“Iran-Pakistan final agreement signing welcomed in Pakistan”, **IRNA Haber Ajansı**, 17 Mart, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.irna.ir/En/View/FullStory/?NewsId=1017952&idLanguage=3>, 24 Nisan 2010;

“İhmal, BOTAS’a 1,4 milyar dolara mal oldu”, **Zaman Online**, 22 Şubat, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=954157>, 4 Haziran 2010

“İran- Türkmenistan 2. doğalgaz hattı açıldı”, **IRNA Haber Ajansı**, 6 Ocak, 2010, (Çevrimiçi) <http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-6/1001066514165015> .htm, 24 Nisan 2010

“İran ve Türkmenistan bölgede yeni doğal gaz imparatorluğu kurdular”, **IRNA Haber Ajansı**, 9 Ocak, 2010, (Çevrimiçi) <http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-119/1001094142114556.htm>, 24 Nisan 2010

“İran’dan Türkiye’ye Garantili Öneri”, **Anadolu Ajansı**, 27 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.aa.com.tr/tr/irandan-turkiyeye-garantili-oneri-2.html>, 27 Nisan 2010

“İran'dan TPAO'ya üretim garantili doğalgaz sahası”, **Zaman Online**, 27 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=977517&title=irandan-tpaoya-uretim-garantili-dogalgaz-sahasi>, 27 Nisan 2010

“Key Oil Figures were distorted by US pressure, says whistleblower”, **Guardian**, 9 November, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.guardian.co.uk/environment/2009/nov/09/peak-oil-international-energy-agency>, 30 Ocak 2010

“Medvedev: Petrol ve Doğalgaz Bizim İlacımız”, **Dünya Gündemi**, sayı 261, 13 Aralık-20 Aralık, 2009, s. 10

“Mir Kazımi: Türkmenistan boru hattı, ithal gazın miktarını 6 milyar metreküp arttıracak”, **IRNA Haber Ajansı**, 7 Ocak, 2010, (Çevrimiçi) <http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-117/1001078338120102.htm>, 24 Nisan 2010

“Nazarbayev: Yüzünüzü Doğu’ya Çevirin”, **Anadolu Ajansı**, 22 Ekim, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.aa.com.tr/tr/yuzunuzu-doguya-da-cevirin.html>, 19 Nisan 2010

“News in briefs”, **Newspot**, No. 104, March 2010, p. 83

“Pakistan should not abandon Iran gas line on U.S pressure: Analyst”, **IRNA Haber Ajansı**, 4 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.irna.ir/En/View/FullStory/?NewsId=1035423&idLanguage=3>, 24 Nisan 2010

“Perspectives”, **Newspot**, No. 101, December, 2009, p.56

“Perspectives”, **Newspot**, No. 102, January, 2010, p.17

“Perspectives”, **Newspot**, No. 99, October, 2009, p. 67-68

“Perspectives”, **Newspot**, No.100, November, 2009, s. 26

“Petrol Doruğu” tartışması enerjimizi boşa harcamaktır”, **Dünya Gündemi**, 27 Aralık–3 Ocak 2010, s. 15

“PM Erdoğan Addresses Energy Summit in Abu Dhabi” **Newspot**, No. 102, January 2010, p.5

“Putin'den Bulgaristan'a Burgaz-Dedeagaç Sorusu”, **Sabah**, 3 Eylül, 2009, (Çevrimiçi) http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/09/03/samsunceyhanin_rakibi_i_cin_putinden_sofyaya_rest, 23 Nisan 2010

“Putin'den Bulgaristan'a: Güney Akım siz olmasanız da yapılır”, **Rusya.ru Internet Sitesi**, 26 Ağustos, 2009, (Çevrimiçi) <http://rusya.ru/tur/index/news?id=12014>, 23 Nisan 2010

“RF may give price discount to Ukraine in exchange for energy projects”, **Itar-Tass**, 17 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.itar-tass.com/eng/level2.html?NewsID=15036187&PageNum=0>, 19 Nisan 2010

“Rus Boru Hattı Doğu Avrupa'yı Korkutuyor”, **Dünya Gündemi**, sayı 254, 25 Ekim- 01 Kasım, 2009, s. 7

“Sergey Lavrov: Sorunların Çözülmesi için Diyalogların Arttırılması Gerekıyor”, **Dünya Gündemi**, sayı 268, 31 Ocak- 7 Şubat, 2010, s. 10

“Third Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan”, **Afghan Voice Agency**, 16 May, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.avapress.com/vdca.6nak49n60gt14.html?PHPSESSID=249ac71951d281b3fbb34a16e59ad6ee>, 16 Nisan 2010

“Tukey, Iran Agree to Deepen Bilateral Relations with Signing of Strategic Energy Deal” **Newspot**, No. 99, October, 2009, p.33.

“Tukey, Iran Agree to Deepen Bilateral Relations with Signing of Strategic Energy Deal” **Newspot**, No. 99, October, 2009, p.33

“Turkey, Iraq Sign Numerous Accords for Regional Integration”, **Newspot**, No. 99, October 2009, p. 19

“Turkey, Russia Sign Major Energy Deals”, **Newspot**, No. 97, August, 2009, p.16

Berktaş, Deniz: “Kiev, Sivastopol'deki Rus üssünün süresini uzattı”, **BBC Türkçe**, 22 Nisan, 2010, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/04/100422_sevastopol_deniz.shtml, 22 Nisan 2010

Bhadrakumar, M.K.: “Rusya'nın politik rotası batıdan doğuya doğru kayıyor”, **Dünya Gündemi**, sayı 268, 31 Ocak-7 Şubat, 2010, s. 10. İngilizce metni için; M.K. Bhadrakumar, “Russia, China on comradely terms”, 2 May 2009, (Çevrimiçi) http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/KE02Ag01.html, 1 Mart 2010

Caucasus Times, “Kafkasya ve Güney Enerji Koridoru”, **Dünya Gündemi**, sayı 255, 01 Kasım- 08 Kasım 2009, s. 10

Champion, Marc: “Türkiye Ermenistan Anlaşması Çıkmaza Girdi”, **Dünya Gündemi**, sayı 269, 7- 14 Şubat 2010, s. 12

De Leon, Philip H.: “Çin Türkmenistan gazını güvenceye aldı: Gerçekte kim kazandı/ China secures gas from Turkmenistan: Who's the real winner”, **Dünya Gündemi**, 3 Ocak– 10 Ocak 2010, s. 11

Dingli, Shen: “Askeri üs kurma fikrinden çekilmeye gerek yok”, **Dünya Gündemi**, sayı 270, 14-21 Şubat 2010, s. 11

Freifeld, Daniel: “The Great Pipeline Opera”, **Foreign Policy**, September –October, 2009, p.120-127

Galpin, Richard: “AB’ye doğalgaz Tehdidi”, **BBC Türkçe**, 9 Haziran, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/06/090609gazprom.shtml>, 23 Nisan 2010

Gorst, Isabel, Mure Dickie, “China's Turkmen gas deal opens up region”, **Financial Times**, 19 July, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.ft.com/cms/s/0/18b37ca4-3591-11dc-bb16-0000779fd2ac.html>, 23 Nisan 2010

Grivaç, Aleksey: “ABD’nin Dostları Anlaşamadı”, **Dünya Gündemi**, sayı 270, 14– 21 Şubat 2010, s. 12

Gusev, Leonid, Timur Polyannikov: “Europe – Central Asia: Energy pragmatism”, **Regnum News Agency**, 2010, (Çevrimiçi), <http://www.regnum.ru/english/1242044.html>, 03 Mart 2010

Konicz, Tomasz: “Elde Hiç Koz Kalmadı”, **Dünya Gündemi**, sayı 259, 29 Kasım– 6 Aralık 2009, s.8

Maken, Aftab: “TAPI gas pipeline finalised”, **International The News**, April 25, 2008,(Çevrimiçi) http://www.thenews.com.pk/top_story_detail.asp?Id=14300, 16 Nisan 2010

Pravda.ru internet sitesi, “Sorunların çözülmesi için diyalogların arttırılması gerekiyor”, **Dünya Gündemi**, sayı 268, 31 Ocak-7 Şubat, 2010, s. 10

Reed, Stanley: “Sonsuz Petrol”, **Bloomberg BusinessWeek**, sayı 2, 17-23 Ocak 2010, s. 51-53

RiaNovosti,“Rusya Yeni Yıla Enerji Tartışmalarıyla Girdi”, **Dünya Gündemi**, sayı 266, 17-24 Ocak, 2010, s. 10

Roberts, Paul Craig: “Şer İmparatorluğu”, **Dünya Gündemi**, sayı 257, 15 Kasım-22 Kasım 2009, s. 15; İngilizce metin için bkz. Paul Craig Roberts, “Why Does the US Have an Empire in Asia”, November 5, 2009, (Çevrimiçi) http://vdare.com/roberts/091105_asia.htm, 15 Nisan 2010

Stephens, Philip: “Berlin Avrupa Projesinden Soğuyor”, **Dünya Gündemi**, sayı 277, 04-11 Nisan, 2010, s. 7

Vasudevan, R.: “TAPI gas pipeline talks in Turkmenistan”, **Asian Tribune**, 13 April, 2010 (Çevrimiçi) <http://asiantribune.com/news/2010/04/13/tapi-gas-pipeline-talks-turkmenistan>, 5 Haziran 2010

Vzglyad İnternet Gazetesi, “Türkiye Açıldı”, **Dünya Gündemi**, sayı 267, 24-31 Ocak, 2010, s. 12

Zhu, Jin: “Rural population could drop to 400m ”, **China Daily**, 2010, (Çevrimiçi) http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-02/25/content_9502683.htm, 26 Şubat 2010